

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra studií občanské společnosti

Bc. Tomáš Králík

Osobnosti a přístupy v české ekonomii - východiska pro sociální ekonomiku

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc.

Praha 2017

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem nevyužil k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

Podpis:

Tímto bych rád srdečně poděkoval doc. Ing. Marii Dohnalové, CSc za její pomoc a odborné rady při vedení této diplomové práce.

Abstrakt

Práce se zabývá kořeny české sociální ekonomiky. Zjišťuje, zda se v teoretických dílech českých ekonomů a národohospodářů z let 1848 až 1948 vyskytují některé z jejích charakteristik. Protože českému prostředí chybí definice sociální ekonomiky, bylo nutné vyjít ze zahraniční definice dle evropské výzkumné organizace EMES.

The abstract

This work deals with the origins of Czech social economy. Its aim is to discover whether some of its characteristics are to be found in the theoretical works of Czech economists from the year 1848 to 1948. As there is no definition of social economy in the Czech environment, it was necessary to employ the foreign definition according to the International Research Network EMES.

Klíčová slova: sociální ekonomika, sociální ekonomie, solidární ekonomika, solidární ekonomie, družstva, družstevnictví, Česká republika, EMES

Obsah

ÚVOD	1
SOCIÁLNÍ EKONOMIKA	3
SOCIÁLNÍ EKONOMIKA V ČESKÉM PROSTŘEDÍ	12
METODOLOGIE	22
BOUČEK JIŘÍ	28
ALBÍN BRÁF	30
LADISLAV FRANTIŠEK DVOŘÁK	33
KAREL ENGLIŠ	39
CYRIL HORÁČEK	41
FRANTIŠEK LADISLAV CHLEBORAD	44
FRANTIŠEK CYRIL KAMPELÍK	49
JOSEF MACEK	53
VILIBALD MILDSHUCH	58
FRANTIŠEK MODRÁČEK	61
FRANTIŠEK ŠIMÁČEK	67
MAX WELLNER	69
ANALÝZA / INTERPRETACE DOKUMENTŮ DLE VÝZKUMNÝCH OTÁZEK	70
ZÁVĚR	79
POUŽITÁ LITERATURA	81

ÚVOD

Ideje sociální ekonomiky jsou dnes objevovány v mnoha evropských zemích. Připomínají se v souvislosti s ekonomickým růstem, který má i negativní sociální důsledky. Člověk - a potažmo celá příroda - je v něm nezdědka redukován(a) na to, co se z něj (z ní) dá využít. Vytratila se lidská dimenze, lidé (příroda) jsou jen článek k cíli, zisku. (Schumacher 2000, 5) Dokud byl kapitalismus založen na protestantských ctnostech, toto nebezpečí nebylo moc velké. Jenže poté Adam Smith a Karel Marx ukázali, že v pozadí toho všeho je vlastně zisk a protestantské ctnosti představují jen cestu k tomuto zisku, a tím naneštěstí ukázali, že je možný i zisk bez ctností. (Zrzavý a kol. 2004, 65)

Tato myšlenka "bezectného" kapitalismu je velmi jednoduchá a účinná, protože celý lidský život (a přírodu) lze redukovat právě na zisk. Podnikatel se v soukromí může zajímat o cokoli, ale jako podnikateli mu jde jen o peníze. Může mu být jedno, co vyrábí, zajímá ho jen to, co výrobou získá. Vše je pak křišťálově jasné a jednoduché: musíme dělat to, co vede k zisku, a vyhýbat se tomu, co ho snižuje. Zisk je tak dokonalé měřítko úspěchu či selhání. Na obohacování společnosti, morálku, etiku, kulturu, zájem o člověka apod., zde není místo. (Schumacher 2000, 236)

Podnikatelé a firmy tak nemusí být za nic odpovědní, protože vše vyřeší "neviditelná ruka trhu" a o externality, životní prostředí, selhání trhu, chudé či jinak znevýhodněné se postará stát, popř. občanská společnost. (Bechetti 2014, 3) Taková ekonomie středního proudu umí uvažovat jen o peněžní ekonomice a finanční dimenzi podnikání. Žádné ostatní aktivity jako by ani neexistovaly. (Johanisová 2014, 10)

Ale stále více se objevují pochybnosti - zvláště po ekonomických krizích - zda může kapitalismus v takové formě přežít. Střední třídy po celém světě pomalu chudnou, rozdíly mezi bohatými a chudými se stále zvětšují, tím roste nerovnost a počet lidí, kteří nemohou využívat výhody svobodného trhu. (Bechetti 2014, 5) Stále více se tak mluví o ekonomické regulaci, o potřebě tlumit ziskuchtivost a individualismus, o potřebě upravit ekonomiku tak, aby pracovala pro lidi, společnost a přírodní prostředí. Hledá se milejší, zelenější, více rovnostářský, pečující a přerozdělovací kapitalismus. (Amin 2009, 3) Právě sociální ekonomika by mohla být tím, co v tomto smyslu hledáme.

Subjekty sociální ekonomiky v sobě kombinují výdělečné a sociální cíle. Zisk tak není

jejich hlavním účelem, důležitý je právě i sociální prvek. V roce 2002 byla v rámci Evropské unie zřízena reprezentativní instituce pro potřeby sociální ekonomiky, Evropská stálá konference družstev, vzájemných společností, sdružení a nadací (CEP-CMAF), v roce 2008 přejmenovaná na Social Economy Europe. Tato instituce v roce 2002 vydala Chartu sociální ekonomiky, která uvádí společné normativní charakteristiky subjektů sociální ekonomiky. Jde o přednost sociálního cíle před ziskem, demokratické řízení organizace členy, důraz na principy solidarity a odpovědnosti, re-investování přebytků k podpoře sociálních cílů, dobrovolné a otevřené členství, autonomní správu a nezávislost na státu, kombinaci zájmů členů, uživatelů služeb a společnosti. (Dohnalová 2012, 36) (Social Economy Europe, 2016)

Tematika sociální ekonomiky se ale neomezuje jen na Evropskou unii, jedná se o celosvětový fenomén, kterému se věnuje značná pozornost. Mimo Social Economy Europe a evropskou výzkumnou společnost EMES¹ se sociální ekonomikou zabývá i např. Mezinárodní centrum pro výzkum a informace o veřejné, sociální a družstevní ekonomice (CIRIEC) či Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Vlády po celém světě postupně začínají prosazovat legislativu na podporu a stimulaci sociální ekonomiky. (Amin 2009, 3, 5) Na obratu a případném zisku sociální ekonomiky totiž profituje i společnost a stát, protože se zbavuje rostoucích výdajů. (Slobodník 2004, 24)

Řada zemí se snaží najít tradice a ideová východiska tamější sociální ekonomiky. Tato diplomová práce proto hledá kořeny české sociální ekonomiky, jinými slovy, zabývá se otázkou, zda má současné české ekonomické myšlení v tomto smyslu na co navazovat, tedy zda a jak čeští ekonomové a národohospodáři z let 1848-1948 psali o sociální ekonomice.

V první části diplomové práce je představen koncept sociální ekonomiky. Druhá kapitola je věnována sociální ekonomice v českém prostředí. Následuje kapitola o metodologii, a poté části, ve kterých jsou analyzována díla vybraných českých ekonomů a národohospodářů. V poslední kapitole jsou pak všechny "nálezy" shrnuty.

¹ Pojmenované podle jejího prvního programu z roku 2002, *"The emergence of social enterprises in Europe"*, Defourny 2014, 51

SOCIÁLNÍ EKONOMIKA

DEFINICE SOCIÁLNÍ EKONOMIKY

Při definování subjektů sociální ekonomiky je zásadní zachytit jejich sociální a ekonomický element. Tyto subjekty se nachází v pomyslném prostoru mezi trhem a státem a ne všechny jsou přitom zaměřeny na ekonomickou aktivitu (např. nadace či neziskové organizace, jejichž hlavním účelem je advokační činnost). Takto nastavená definice nám ovšem umožní zahrnout a začlenit i relativně nově vznikající organizační formy, tedy sociální podniky. Někteří autoři používají jako synonymum pro sociální ekonomiku pojem třetí sektor, třetí systém, třetí ekonomika. (Noya, Clarence 2007, 10) Sociální ekonomiku lze zkrátka definovat různými způsoby, podle toho, na jaký aspekt (sociální či ekonomický) se chceme zaměřit. (Defourny, Develtere 2000, 3) "*Sociální ekonomika je tedy souhrnem aktivit, uskutečňovaných různými typy subjektů, jejichž cílem je služba členům nebo komunitě prostřednictvím podnikání nebo podpory podnikání.*" (Dohnalová 2012, 30)

V současnosti existují dva základní směry definování sociální ekonomiky - právně institucionální přístup a normativní přístup. (Noya, Clarence 2007, 10, Defourny, Develtere 2000, 11)

Právně institucionální přístup definuje subjekty sociální ekonomiky dle právních a institucionálních forem daného státu. Hlavní typy organizací v tomto pojetí sociální ekonomiky jsou družstevní podniky, vzájemně prospěšné společnosti, asociace a nadace. (Dohnalová 2012, 27, Defourny, Develtere 2000, 11)

Normativní přístup definuje sociální ekonomiku dle základních společných principů, kterými by se její subjekty měly řídit. (Defourny, Develtere 2000, 15-16) Tyto principy vycházejí z Charty sociální ekonomiky a stojí na třech základních pilířích: sociálním (subjekt sleduje určitý sociální cíl, přičemž ho dosahuje sociálně přínosným způsobem), ekonomickém (vyvíjení soustavné ekonomické činnosti) a environmentálním. (Dohnalová 2012, 27)

PŘÍNOSY SOCIÁLNÍ EKONOMIKY

Sociální ekonomika není nový fenomén, ale v posledních desetiletích dochází k jeho "znovuobjevování". Je to zejména díky poklesu úlohy sociálních států, změny ve státních ekonomikách, narůstající exkluzi ohrožených skupin obyvatel a postupný přechod od tradičního pojetí organizací občanského sektoru na nový typ dynamických organizací s větším zaměřením na řešení konkrétních problémů. Subjekty sociální ekonomiky tak zaplňují místa, kde selhává trh a stát. Jsou inovativní, adaptivní, odpovídají lépe místním potřebám atd. (Noya, Clarence 2007, 9) Roli subjektů sociální ekonomiky ale nelze pochopitelně přeceňovat. Jejich možnosti při řešení sociálních problémů je omezená a závislá na zdrojích a organizačním prostředí. Subjekty tak čelí tlaku ze strany svého okolí a hrozí reálné riziko, že ztratí svůj inovační potenciál a vnitřní dynamiku (např. kvůli tomu, že se přikloní k tržnímu způsobu chování). (Noya, Clarence 2007, 13)

Sociální ekonomika představuje způsob jak vyhovět novým potřebám místních komunit, např. při řešení nezaměstnanosti, malé kvalifikace určitých skupin lidí, sociální exkluzi, stále rostoucí migraci, demografických změn (stárnutí populace) atd. Pro pochopení role a přínosu sociální ekonomiky je potřeba zahrnout i danou kulturu, geografii a historii. (Noya, Clarence 2007, 12) Sociální ekonomika také hrála ve Střední a Jihovýchodní Evropě důležitou roli při řešení problémů, které vznikly při přechodu komunistických zemí po roce 1989 na nové demokratické řízení. (Noya, Clarence 2007, 9)

Organizace sociální ekonomiky ale nejsou jen prostředky k naplnění sociálních cílů a řešení sociálních problémů, slouží i jako nástroj pro větší zapojení členů do rozhodovacího procesu, tedy k jakési "demokratizaci" ekonomiky. (Noya, Clarence 2007, 12) Důležitý je tak i potenciál organizací sociálních ekonomik pro zapojení a demokratickou participaci členů a uživatelů jejich služeb - např. pomocí výše zmíněného pluralitního rozhodování. Jinými slovy, subjekty sociální ekonomiky mohou dát svým členům určitou rozhodovací pravomoc. (Noya, Clarence 2007, 14)

Sociální ekonomika je tak rozhodně značným přínosem pro život jednotlivců i komunit, a to ve všech zemích, kde tento fenomén existuje. I přesto je její potenciál značně nevyužitý a pokud ho mají subjekty sociální ekonomiky naplnit, je potřeba jejich větší institucionální a praktická podpora, zahrnutí aktérů sociální ekonomiky do rozhodovacích procesů (na úrovni národních i nadnárodních politik) apod. Organizace sociální ekonomiky

mají vazby s místními komunitami, mají schopnost mobilizovat z nich zdroje (dobrovolníky, finance apod.), hrají kritickou roli v sociální inkluzi, mají zkušenosti, znalosti, kontakty s danými komunitami. Proto by byla velká škoda nevyužít toho při vytváření efektivnějších politik a podporujících programů. (Noya, Clarence 2007, 19-20) Forma podpory může být různá, např. udělením specifického právního statusu, speciální legislativou (jako kupříkladu úlevy na daních, dotace, granty) apod. Takový zvláštní status se subjektům sociální ekonomiky přiděluje proto, že je potřeba poskytnout jim větší výhody než jiným organizacím a pomoci jim tak naplnit jejich přínos pro společnost. Tento status tedy může získat jen organizace, která specifickým způsobem prospívá místní komunitě a společnosti celkově, která poskytuje služby či zboží, které nemůže (či nechce) poskytnout stát ani trh. (Noya, Clarence 2007, 18) Rozvinout naplno svůj potenciál, zachovat svou udržitelnost, dynamiku, autonomii a naplňování cílů je tak největší výzva, které současná sociální ekonomika musí čelit. (Noya, Clarence 2007, 9)

Je nutno dodat, že ne všechny ekonomicky činné subjekty sociální ekonomiky (např. družstva) vznikly jako následek selhání trhu či státu. Obecně ale platí, že se subjekty sociální ekonomiky snaží sociální problémy řešit dle určitých zásad, ideálů. Neoklasická ekonomická teorie předpokládá klasický model tržního podnikání, kdy mají hlavní práva investoři, subjektům jde o maximální zisk a minimální náklady a takovému přístupu pak všechno podřizují. Analýza subjektů sociální ekonomiky ale takový model zpochybňuje. Vlastníci subjektů sociální ekonomiky nejsou většinou investoři, mají jiný zájem než jen maximalizaci zisku a minimalizaci nákladů. (Laville 2004, 314) Subjekty sociální ekonomiky jsou sice motivovány peněžně (ziskem, při respektování zásady jeho omezeného přerozdělování), ale i nepeněžně (uspokojení z práce). Pouze takovým rozšířeným způsobem zaměřeným i na vnitřní motivace jednotlivců i firem můžeme pochopit a rozpoznat důležitou roli subjektů sociální ekonomiky. (Noya, Clarence 2007, 12)

HISTORIE SOCIÁLNÍ EKONOMIKY

V Evropě se koncept sociálního podnikání poprvé vyskytl na začátku 90. let 20. století, a to v souvislosti s třetím sektorem, který spojuje družstva, asociace, vzájemné společnosti a nadace. Proto ho mnozí autoři ztotožňují se sociální ekonomikou. (Defourny 2014, 3)

Na začátku 80. let 20. století vznikly v Itálii různé družstevní iniciativy, které

odpovídaly na sociální potřeby místních komunit, které nikdo jiný nepokrýval. Zejména pak v oblasti pracovní integrace a osobních služeb. Tehdejší legislativa nepovolovala družstvům vlastní ekonomickou činnost. Proto italský parlament v roce 1991 schválil zákon, který povoloval novou právní formu - sociální družstva, v tomto smyslu první sociální podniky. (Defourny 2014, 9)

V Itálii prodělala sociální družstva značný rozvoj a úspěch, proto se během dvou desetiletí koncept rozšířil po Evropě i mimo ni (např. až na Jižní Koreu). Další a další státy upravovaly svou legislativu, i když se takové subjekty někdy nenazývaly přímo sociální podniky. (Defourny, Nyssens 2008). Ve Francii, Portugalsku, Španělsku a Řecku vznikaly nové právní formy družstevního typu, zatímco jinde (Belgie, Velká Británie) vznikaly otevřenější modely sociálního podnikání, nespojené s družstevní tradicí. Tyto modely byly značně rozličné, od "multi-stakeholder" forem řízení ve Francii a Itálii, kde různí stakeholders (zaměstnanci, uživatelé služeb, dobrovolníci) pracují na vytyčeném cíli podniku, po další italský a belgický zákon, který umožňoval podnikům mít různou právní formu (i investiční), ovšem za předpokladu, že takové podniky definují sociální cíl a nebudou založeny primárně k obohacení svých členů. (Defourny 2014, 9)

Sociální účel měl mnoho podob, ale od poloviny 90. let v Evropě začal být dominantní jeden konkrétní typ podniků, a to pracovně integrační sociální podniky (tzv. WISEs). Jejich hlavním cílem bylo pomoci nekvalifikovaným dlouhodobě nezaměstnaným osobám při integraci na trh práce a do společnosti tím, že jim poskytnou možnost v podniku pracovat. V některých zemích se tyto podniky rozšířily tak, že došlo de facto k ztotožňování sociálních podniků právě s takovými strategiemi zaměstnávání. (Defourny 2014, 10)

V USA probíhal vývoj sociálních podniků poněkud odlišně, a to v souvislosti se dvěma základními ideovými přístupy - samofinancování (*The "earned income" school of thought*) a sociální inovace (*The "social innovation" school of thought*). (Defourny 2014, 6) Přístup samofinancování se zaměřuje hlavně na strategie příjmu neziskových organizací a jeho diverzifikaci. Sociální podnik je pak definován jako "*veškerá činnost neziskových organizací, která má za úkol získat finanční prostředky pro podporu jejího charitativního účelu.*" (Defourny 2014, 7) Někteří autoři zdůrazňují, že nejde jen o zisk a jeho diverzifikaci, ale že přijetím tržních metod mohou organizace třetího sektoru dosáhnout i vyšší efektivity. Přístup sociální inovace klade důraz na sociální podnikatele jako osoby, díky kterým nastávají sociální změny pomocí zavedení nové služby, nové kvality služeb, nových metod výroby, nových forem organizace či objevování nových trhů. Tento pohled se tak dívá spíše na výsledky činnosti sociálních podniků než na jejich příjmy. (Defourny 2014, 7)

RYSY SOCIÁLNÍCH PODNIKŮ

Mezinárodní výzkumná síť EMES vytvořila první teoreticko-empirický soubor nástrojů pro identifikaci a analýzu sociálních podniků. Tento přístup vychází multidisciplinární metodiky, využívá poznatky z ekonomie, sociologie, politických věd a managementu, přičemž bere v potaz i národní tradice a specifika. (Defourny 2014, 11) Jedná se spíše o model ideálního typu, není moc reálné očekávat, že by některá z organizací vykazovala všechny zmíněné znaky. Jde spíše o soubor nástrojů, s jejichž pomocí lze najít pozici zkoumaných organizací, které jsou si nějakým způsobem podobné. Indikátory umožňují rozpoznat nové sociální podniky, ale mohou vést k i k tomu, že dojde k označení některých starších organizací za sociální podniky, protože projdou vnitřní přeměnou. (Defourny 2014, 12)

Existují tři základní typy indikátorů - ekonomické a podnikatelské, sociální, participační, přičemž každý z nich obsahuje tři další pod-indikátory.

Ekonomické a podnikatelské dimenze sociálních podniků

a) Dlouhodobá soustavná ekonomická aktivita (produkce zboží a/nebo služeb).

Sociální podniky na rozdíl od některých tradičních neziskových organizací neprovádí jako svou hlavní činnost advokační aktivity, ani nepřerozdělují finance (jako nadace). Místo toho se přímo zapojují do produkce určitého zboží či služby, přičemž tato produkce musí být soustavná a trvalá. Je to v podstatě hlavní důvod (popř. jeden z hlavních důvodů) existence sociálního podniku. (Defourny 2014, 12)

b) Významná úroveň ekonomického rizika.

Sociální podniky jsou obecně vnímány jako organizace charakteristické mimo jiné i tím, že nesou značnou úroveň ekonomického rizika. Životnost podniku závisí na úsilí členů, kteří musí zajistit potřebné finanční i hmotné zdroje, lidský kapitál jako zaměstnance či dobrovolníky atd. Podnik nemusí nutně svou činností vykazovat zisk, může být závislý na různých finančních darech a dotacích. Ekonomický risk se tedy nemusí týkat jen tržních aktivit. Tento bod je v kontrastu s přístupem samofinancování, jehož zastánci zdůrazňují, že sociální podnik má záviset zejména na tržních zdrojích. Ekonomický risk tak spojují výhradně

s množstvím prodaného zboží či služeb. Některé legislativní rámce evropských zemí tento přístup podporují a vyžadují po sociálních podnicích vlastní ekonomickou aktivitu (např. Velká Británie, Finsko). (Defourny 2014, 12-13, 25)

c) Minimální množství placené práce.

Sociální podniky mohou kombinovat peněžní i nepeněžní zdroje (dobrovolníky či placené zaměstnance), ale aktivita podniku už z principu vyžaduje alespoň minimální úroveň placené práce. (Defourny 2014, 13)

Sociální dimenze sociálních podniků

a) Účel sociálního podniku je obecně prospěšná činnost.

Cíl podniku musí nějakým způsobem podporovat komunitu či specifickou skupinu lidí. Charakteristickým rysem sociálních podniků je také snaha o pozvednutí sociální odpovědnosti na místní úrovni. (Defourny 2014, 14)

b) Podnik je vytvořen skupinou občanů či organizací občanské společnosti.

Sociální podnik je výsledkem kolektivní snahy lidí, kteří patří do dané komunity či skupiny, takže sdílí jasně definovanou potřebu či cíl. Jedná se zkrátka o kolektivní charakter podniku, což ovšem nutně nevylučuje možnost vedení podniku jednotlivcem či určité skupiny. (Defourny 2014, 14)

c) Omezení rozdělení zisku

Sociální podnik je založen k naplnění sociálního cíle. Většina zisku sociálního podniku tak slouží k naplnění tohoto cíle, ne k obohacení členů podniku. Některé formy sociálního podniku jsou na určitém přerozdělování zisku založené (např. družstva), ovšem toto přerozdělování musí být vždy omezeno. Tím je zaručeno, že se sociální podnik nebude snažit maximalizovat svůj zisk na úkor svého poslání či dalších aspektů "ideálního" sociálního podniku. Evropský právní rámec tento bod podporuje tím, že distribuci zisku omezuje či přímo zakazuje. To je v souladu i s přístupem samofinancování, který zasazuje sociální podniky mezi neziskové organizace, takže jejich zisk je využíván pouze k naplnění cíle sociálního podniku. Přístup sociálních inovací naproti tomu "umožňuje" sociálním podnikům mít jakýkoliv právní rámec, což znamená, že mohou rozdělovat zisk svým případným akcionářům. To pochopitelně v některých případech může vést k riziku odklonu

od vytyčeného cíle podniku. (Defourny 2014, 14, 23)

Participační charakter sociálních podniků

a) Vysoký stupeň autonomie

Jak již bylo zmíněno, sociální podniky jsou vytvořeny a řízeny skupinou lidí, díky čemuž jsou autonomní, resp. nezávislé na dalších organizacích či státu. Mohou sice záviset na veřejných dotacích, ale žádné veřejné úřady ani soukromé organizace je přímo nekontrolují. Proti tomuto bodu stojí pojetí výzkumné sítě SEKN (Social Enterprise Knowledge Network), podle kterého lze za sociální podniky považovat i krátkodobé projekty se sociálními cíli, které jsou založeny a vedeny ziskovými podniky či veřejným orgánem. (Defourny 2014, 14, 21)

b) Rozhodování nezávisí na výši vloženého kapitálu.

Jedná se o pravidlo "Jeden člen, jeden hlas." To zaručuje demokratické řízení podniku, které nezávisí na výši podílu v podniku. Tento rys do značné míry navazuje na evropskou družstevnickou tradici. (Defourny 2014, 15, 22)

c) Participační povaha podniku.

Ta zahrnuje všechny různé skupiny, které jsou aktivitou podniku nějakým způsobem ovlivněny. Zákazníci či uživatelé, dárci, zaměstnanci, dobrovolníci, dokonce i veřejné autority - ti všichni se mohou zapojit do vedení a řízení podniku, např. prostřednictvím různých výborů apod. Jedná se tedy o důraz na kolektivní dynamiku sociálních podniků, sebeorganizace hraje klíčovou roli při demokratizaci ekonomiky a odstranění diskriminace. Přístup sociálních inovací se naproti tomu zaměřuje na jednotlivé sociální podnikatele a jejich centrální úlohu v podniku. To nemusí být vždy v rozporu, protože jak již bylo řečeno, vedení jednotlivce či skupiny je někdy v kolektivní dynamice potřeba. (Defourny 2014, 15, 22)

Tato participační povaha sociálního podniku s sebou nese i určité komplikace, protože existence mnoha takových různých partnerů s sebou může přinášet určité napětí. Toto napětí může plynout z faktu, že je potřeba mobilizovat různé zdroje potřebné k zajištění úspěchu celého projektu, načež je potřeba výsledky této mobilizace nějakým způsobem rozdělit mezi partnery podniku. Sociální podniky se ale většinou s tímto napětím umějí vyrovnat nebo ho alespoň zmenšit svou schopností (byť v některých případech jen částečnou) zajistit, aby si zisk či obecně plody práce nepřivlastnili jen někteří stakeholders a celý podnik tak nebyl jen o

osobních zájmech úzké skupiny lidí. To samozřejmě klade zvýšené nároky na řízení a koordinaci podniku. (Laville 2004, 316)

Pomocí těchto indikátorů tak může EMES zkoumat sociální podniky, a tím naplnit svůj účel: poskytnout definici sociálních podniků (aby bylo možné je porovnávat), potvrdit existenci tohoto fenoménu v Evropě, poskytnout první (ač provizorní) vysvětlení pro jejich vývoj a diskutovat o jejich přínosu v evropské společnosti a ekonomice. (Borzaga 2004, 350) Všechny evropské státy mají organizace, které vykazují zmíněné charakteristiky. Sociální podniky jsou tedy společným znakem evropské sociální ekonomiky a potažmo ekonomiky vůbec. A to i přesto, že v některých evropských státech není pojem sociální podnik právně definován (Borzaga 2004, 350) - což platí i pro Českou republiku, která stále na zákon o sociálním podnikání čeká. (Dohnalová 2015, 13)

AKTIVITY SOCIÁLNÍCH PODNIKŮ

Aktivity sociálních podniků jsou velmi různorodé, ale daly by se shrnout do dvou hlavních okruhů. První je pracovní integrace dlouhodobě nezaměstnaných, málo kvalifikovaných či znevýhodněných osob či jejich rekvalifikace. Cílem je zkrátka jejich zapojení na trh práce. (Borzaga 2004, 351)

Druhý okruh aktivity sociálních podniků spočívá v sociální a komunitní péči. I tento typ sociálních podniků se vyskytuje téměř po celé Evropě, ale velmi se odlišuje od pracovní integracího typu. Jde o to poskytnout služby či pomoc skupinám lidí se specifickými potřebami, které veřejné či ziskové subjekty ignorují. Hodně z nich je založeno občany, ze začátku jen s malou či žádnou veřejnou podporou. Ale protože jsou služby veřejností uznávány jako veřejně prospěšné, po několika letech je většinou stát či místní autority začnou alespoň do určité míry podporovat. I přes tuto závislost na veřejných zdrojích si sociální podniky uchovaly svou autonomii, i když si mohou konkurovat s jinými sociálními, tržními i neziskovými subjekty. (Borzaga 2004, 351)

Toto rozdělování mezi oblastmi aktivity je trochu umělé, protože spousta sociálních podniků kombinuje produkci sociálních služeb a začleňování na trh práce. Je to umožněno díky tomu, že právě poskytování sociálních služeb může být cestou pro pracovní integraci znevýhodněných. (Borzaga 2004, 351) Kromě toho v některých případech tyto činnosti ani nelze oddělit, např. při sociálním začleňování lidí bez domova či drogově závislých. Sociální

podniky jsou dynamické subjekty, mimo oblasti pracovní integrace a sociálních služeb mohou ještě například podporovat i rozvoj místních ekonomických systémů (to v případě družstev, které mají takový význam zejména ve Finsku), environmentální služby, kulturní služby a další potřeby místních komunit. (Borzaga 2004, 352)

SOCIÁLNÍ EKONOMIKA V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

"Celý příběh zemědělského sdružování v Československu přitom nezvratně dokládá, že skutečná, pravá družstva opravdu nabízejí demokratickou metodu, která umožňuje i těm nejzaostalejším a nejchudším lidem světa pomoci, aby pomohli sami sobě - aniž by museli sahat ke stranické politice, diktatuře nebo válce." (Feierabend 2007, 23)

To, čeho může sociální ekonomika dosáhnout, závisí ve značné míře na ekonomických, kulturních a institucionálních podmínkách prostředí, kde se rozvíjí. S odlišnými podmínkami se mění rysy sociální ekonomiky, příležitosti a prostor pro její změny. To vše zase mění pohled na sociální ekonomiku a očekávání ostatních. Tak například slabá sociální ekonomika v silné ekonomice bude vnímána jako marginální doplněk. V opačném případě - ve slabé ekonomice či v případech, kdy trh a stát vykazují velká selhání - může zastat sociální ekonomika velkou roli spojenou s velkými očekáváními. Proto jsou síly kontextu, prostředí tak důležité. Je nutno vyvarovat se příliš jednotícího pohledu. S trochou nadsázky by se dalo říct, že "co stát, to odlišná sociální ekonomika." Důležité je zkrátka národní a instituční prostředí, ekonomické klima, společnost a občanská kultura. (Amin 2009, 11)

TYPY SOCIÁLNÍCH PODNIKŮ V ČESKÉ REPUBLICĚ

Pojem sociálního podnikání se používá i v České republice, i když nemá právní oporu. Sociální podniky jakožto subjekty sociální ekonomiky tak v České republice nabývají různé právní formy, včetně organizací občanského sektoru, které vykonávají soustavné ekonomické aktivity. Při definování sociální ekonomiky nám nezbyvá než využívat zahraniční koncepty a teorie. (Dohnalová 2015, 13) V České republice dle normativního přístupu existují zejména čtyři druhy sociálních podniků:

1) WISE model sociálního podniku

Jedná se o české integrační sociální podniky, jejichž vznik umožnila zejména finanční podpora Evropské unie (Výzva číslo 30 "Sociální ekonomika"). Finanční podporu mohly žádat subjekty z občanské společnosti i obchodní společnosti (Dohnalová 2015, 40)

Celkem bylo podpořeno 131 subjektů, které musely splňovat určité požadavky:

- a) Musely snižovat nezaměstnanost a podporovat sociální začleňování - alespoň 40% zaměstnanců z celkového počtu podniku muselo pocházet z cílových skupin.
- b) Maximálně zapojit své zaměstnance do rozhodovacího procesu.
- c) Případný zisk použít primárně na rozvoj podniku či k naplňování obecně prospěšných cílů
- d) Musely být orientovány místně a environmentálně, tedy musely uspokojovat místní potřeby, využívat místní zdroje, uzavírat místní partnerství a brát ohled na environmentální aspekt. (Dohnalová 2015, 41)

2) Asociativní model sociálního podniku

Jedná se o sociální podniky, které spadají do definice vypracované názorovou platformou TESSEA. Ta vypracovala tabulku principů sociálních podniků - sociální podniky musí splňovat ekonomické, sociální, environmentální a místní cíle. V České republice jsou sociální podniky dle definice TESSEA identifikovány pomocí těchto konkrétních principů a indikátorů (Dohnalová 2015, 42-43)

3) Družstevní model sociálního podniku

Jedná se o družstva, zejména výrobní, která sebe sama považují za sociální podniky, jsou seznámena s koncepcí sociálního podnikání a sociální ekonomiky a jejich principy, popř. jim byl podpořen projekt v rámci výzvy č. 30 Sociální ekonomika (viz výše). Nově je k dispozici zákon číslo 90/2012 Sb., který definuje sociální družstva. (Dohnalová 2015, 43)

4) Business model sociálního podniku

Tyto subjekty jsou podobné předchozím modelům - jedná se o subjekty, které se samy považují za sociální podnik, jsou seznámeny s koncepcí sociálního podniku a sociální ekonomiky, znají jejich principy nebo jim byl podpořen projekt v rámci výzvy č. 30 "Sociální ekonomika". Mohou nabývat různých právních forem, společnosti s ručeným omezením, akciové společnosti, osoby samostatně výdělečně činné atd. (Dohnalová 2015, 44)

Z pohledu právně institucionálního přístupu tvoří tržní odvětví české sociální

ekonomiky obchodní korporace a družstva (včetně sociálního). Netržní odvětví pak představují obecně prospěšné společnosti, ústavy, spolky, nadace a nadační fondy, evidované právnické osoby církví a náboženských společností. (Deverová 2015, 46)

Vzhledem k výsledku analýzy textů - na kterou se podrobněji zaměříme v jedné z dalších částí - se zaměříme na historii českého družstevnictví.

DEFINICE A RYSY DRUŽSTEV

Předpoklady správného fungování družstev jsou trojího typu: ekonomické, politické a organizační. Ekonomické hledisko zahrnuje vysoké úroky či nákupní a prodejní ceny, předražený nájem atd., což jsou problémy, které vedou občany k zakládání a členství v družstvech. Politické předpoklady zahrnují právní úpravu družstev v daném státě, osobní svobodu (možnost sdružování) atd. Organizační předpoklady jsou např. dostatek odborně školených pracovníků, členové družstva s potřebnými znalostmi, zkušenostmi (řízení družstva, marketing), pochopení družstevní myšlenky obyvatelstvem i družstevníky... (Němcová 2001, 13) (Defourny, Develtere 2000, 23) Naprosto základní podmínkou je ale právní stát, demokratická práva i povinnosti, svobodný volný trh, bez ozbrojených konfliktů, které by zasahovaly do podnikání a vnitřního fungování organizací. (Smrčka 1992, 15)

Existuje mnoho definic, které zdůrazňují různé aspekty družstev - výchovné, sociální, hospodářské atd. Družstvo je specifická organizace, která plní ekonomické, ale i mimoekonomické úkoly. Jedná se o specifickou formu svépomocného podnikání soukromých vlastníků. Družstva jsou ekonomické subjekty, které vyvíjí podnikatelskou i nepodnikatelskou činnost, a to zejména na nevýdělečném základě a výhradně pro své členy. (Němcová 2001, 10) "*Družstvo je nezávislým sdružením osob, které se dobrovolně spojily s cílem uspokojit své společné ekonomické, sociální nebo kulturní potřeby prostřednictvím organizace, kterou společně vlastní a demokraticky řídí.*" (Vávrová, Sedlák 1997, 6)

Za první družstvo je považováno družstvo rochdalských průkopníků (pionýrů), založeno v roce 1844 v anglickém Rochdale. Jejich zásady jsou v družstevnictví platné dodnes (viz níže). Jednalo se o spotřební družstvo, jehož cílem bylo dodávat členům spotřební zboží za střední tržní ceny, s potřebnou kvalitou a správnou mírou. Jejich zásady byly realistické, v praxi velmi užitečné - proto se družstvo velmi rozrostlo. (Němcová 2001, 13)

Družstva u nás měla v této době různá označení, která vycházela z názvu právní úpravy. V tomto textu se ale vždy bude jednat o organizace založené na družstevním principu. Ať už se tedy v dalším textu setkáme se spolky, společenstvy, úvěrními společenstvy, sdruženími, asociacemi, spolkovými záložnami, vždy se bude jednat o organizace, které kombinují ekonomické a sociální cíle a stojí na družstevních principech, o kterých je pojednáno níže. (Bažantová 2002, 11).

Čeští teoretičtí družstevníci a propagátoři svépomoci vypracovávali vlastní teoretické koncepce, byť byly často inspirovány ze zahraničí. Čeští národohospodáři ale nikdy nepřebírali cizí myšlenky (ať už od konkrétních autorů či ekonomických škol) "jen tak", vždy je kriticky zhodnotili a upravili na místní československé podmínky a patřičně je teoreticky zdůvodňovali. (Bažantová 2002, 12) (Vencovský 1997, 6)

Družstevní a svépomocné koncepce vždy znamenaly odmítnutí spoléhání se na stát, obec, charitu. Vždy šlo o to spolehnout se na sebe, důvěřovat sobě i ostatním, sdružit pracovníky, výrobce, konzumenty atd. a spolupracovat s nimi. Díky takové spolupráci bylo (a stále je) možné konkurovat i velkému soukromému kapitálu, navíc pak docházelo k postupnému upevňování národního sebevědomí, rozvíjení nového typu mezilidských vztahů, vyšší demokracii a smyslu pro solidaritu, prohlubování rovnosti a spravedlnosti atd. Družstevníci vždy spoléhali na společné zájmy, společnou práci, svépomoc členů. Odmítali pomoc vlády, politických stran atd. Proto se postupně družstva tak úspěšně rozšiřovala. Skutečné (pravé, autentické) družstvo musí vždy vzejít z iniciativy členů. Družstva v Československu po roce 1948 přestávají být pravými družstvy, schází jim svobodná vůle, nemohou samostatně rozhodovat.. (Feirabend 2007, 20) Družstevnictví je rovněž založeno na etických hodnotách: svépomoci, vlastní odpovědnosti, demokracie, rovnosti, spravedlnosti, solidaritě, důrazu na čestnosti, otevřenosti, spoluodpovědnosti za dění ve společnosti, péči o ostatní, transparentnosti atd. (Němcová 2001, 25) (Vávrová, Sedlák 1997, 6)

MEZINÁRODNÍ DRUŽSTEVNÍ PRINCIPY

Tyto zásady se promítají do mezinárodních družstevních principů:

1) Dobrovolné a otevřené členství. Družstva jsou dobrovolné organizace, vstoupit do nich mohou všechny osoby, které mohou využívat jejich služby a jsou ochotny plnit členské povinnosti.

- 2) Demokratické řízení. Družstva řídí a kontrolují všichni jeho členové na demokratickém principu. Každý člen má stejné hlasovací právo (jeden člen, jeden hlas).
- 3) Princip podílu na majetku. Členové družstva se podílejí na vytváření jeho majetku a kontrolují jeho užití. Členové mohou získávat podíly na zisku dle výše majetku, který do družstva vložili. Zisk družstva by měl být využit na rozvoj družstva, vytváření rezerv, na členské výhody apod.
- 4) Samostatnost a nezávislost. Družstva jsou autonomní organizace, nezávislé na státu, spravují je jen jejich členové.
- 5) Výchova, školení a informace. Jedná se o zajišťování vzdělávacích a výchovných programů pro své členy, řídicí pracovníky, zaměstnance, které slouží k lepšímu a efektivnějšímu fungování družstva.
- 6) Spolupráce mezi družstvy. Jedná se o spolupráci na místní, národní i mezinárodní úrovni k rozvoji družstevního hnutí.
- 7) Spoluodpovědnost za společnost. Družstva by měla sloužit nejen svým členům, ale i rozvíjet společnost, ve které fungují. (Vávrová, Sedlák 1997, 6)

"Družstevnictví se od počátku orientovalo na menší kolektivy a vždy hledalo způsob postupné a od nejmenších poměrů rozvíjené emancipace těch, kteří se v kapitalistické společnosti nestali kapitalisty." (Bažantová 2002, 12) Družstvo je dobrovolným sdružením osob, ne kapitálu. Členové jsou distributoři či spotřebitelé zboží či služby, poskytují si vzájemně úvěr, opatřují produkty, které potřebují, prodávají své zboží, zajišťují si domov, pojištění, zaměstnání... Družstvo může existovat i bez dalších aktiv - hlavní je zkrátka práce členů. Většinou poskytují provozní kapitál formou podílů, ale ty jsou pro úspěch méně důležité než účast na práci. (Feierabend 2007, 21) Na druhou stranu ale případné zisky nejsou úplně vyloučeny. Určitý zisk může ukazovat na dobré řízení a stabilitu, je to i pojistka do budoucna - často se ukládá do záložního družstevního fondu "na horší časy" (viz družstevní principy). Zisky se rozdělují dle práce a účasti v družstvu, ne dle velikosti vloženého kapitálu. Majetek družstva je nezcizitelný, kdo přestane být členem, může si vzít jen hodnotu svého původního podílu. (Feierabend 2007, 21) Československá družstva byla až do komunistického převratu autonomní, nepodléhala žádné administrativě ze strany vlády. Družstva měla s

československou vládou přátelské vztahy, vláda měla pro družstevní hnutí porozumění a podporovala ho - mnozí z čelních politiků byli zároveň členy družstev. (Feierabend 2007, 35)

HISTORIE DRUŽSTEVNICTVÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Družstevní myšlenky začaly do českého prostředí pronikat v 50. letech 19. století. V Rakousku a Německu se ve 40. letech 19. století začaly vyskytovat snahy o společné spoření a úvěrování, začaly se vyskytovat různé druhy svépomocných, účelových spolků, společností a družstev, spojeny se jmény Fridricha Wilhelma Raiffeisena a Herrmana Schulze-Delitzsche. Navíc se k nám začaly dostávat informace o úspěšném anglickém družstvu v Rochdale. (Němcová 2001, 30)

Vznik českého družstevnictví úzce souvisí s rozvojem ekonomických a sociálních podmínek života tehdejší společnosti. V 19. století díky zanikání feudalismu a průmyslové revoluci lidé přestávali vlastnit své pracovní nástroje. Už nepracovali doma, neměli přímý zisk z vlastní práce a čím dál více se stěhovali do měst, do továren. Čím dál tím méně mohli ovlivňovat dění v průmyslu a velmi často byli doslova vykořisťováni velkopodnikateli. (Feierabend 2007, 11) Značnou část populace tvořili menší živnostníci, podnikatelé a rolníci. Rozvoj tržního hospodářství vedl k nárůstu produkce, ale chudší obyvatelé chudli ještě více. Obrana proti tomuto vývoji a snaha zlepšit své postavení vedla k slučování nejvíce postižených vrstev (dělníci ve městech a rolníci na venkově) do svépomocných organizací, do prvních spolků družstevního typu. Sociálně slabší vrstvy obyvatelstva hledaly způsoby a prostředky, jak by pomocí těchto principů mohli zabezpečit svoji existenci, zajistit si příznivější podmínky pro samostatné podnikání. (Němcová 2001, 41) Ovšem často jim chyběly potřebné znalosti a zkušenosti, takže mnohé podniky brzy zanikly. Přesto se družstevní hnutí ukázalo jako životaschopné, během dalších desetiletí se rozšířilo i mezi další společenské vrstvy a začalo zasahovat do všech oblastí společenské činnosti a výroby. (Smrčka 1992, 215) (Němcová 2001, 30) (Bažantová 2002, 37)

První družstvo na území dnešní České republiky byl Pražský potravní a spořitelní spolek, založený v roce 1847 (tedy pouhé tři roky po vzniku rochdalského družstva). Kombinoval obchodní a úvěrní činnost. Členové do něj ukládali drobné úspory, z takto nabitého kapitálu pak spolek nakupoval zboží denní potřeby a prodával ho členům. (Svoboda 2006, 5)

V 50. a 60. letech 19. století se zakládaly zejména spotřební (konzumní) a peněžní družstva. Čeští drobní podnikatelé trpěli nedostatkem kapitálu, prakticky neexistovaly žádné české banky, které by poskytovaly úvěry střednímu a drobnému podnikání. Proto se začala zakládat peněžní družstva, která pomáhala odstranit chudobu a podporovala nezávislé podnikání. První bylo založeno ve Vlašimi v roce 1858, brzy je následovala další města. Tato družstva vykazovala značné úspěchy. Postupem času se z nich stala významná složka národního hospodářství. Došlo tak k rozmachu podnikatelské činnosti, čeští podnikatelé byli "osvobozeni" od lichvářských úroků (které často dosahovaly výše až 40%). (Svoboda 2006, 5) (Bažantová 2002, 62)

V polovině 60. let 19. století prošlo spotřební družstevnictví specifickým vývojem díky působení Františka Ladislava Chleborada, bohužel většina založených podniků vlivem hospodářské nezkušenosti představenstva byla po čase zrušena. (Bažantová 2002, 57) Tyto negativní zkušenosti způsobily na řadu let útlum v zakládání družstev. Až koncem 80. let 19. století došlo k zakládání desítek nových družstev.

Na přelomu 19. a 20. století už bylo družstevnictví silně rozvinuté a bylo v československé ekonomice hluboce zakořeněno. (Feierabend 2007, 12) V roce 1918 vznikl samostatný československý stát a družstevnictví představovalo značnou hospodářskou sílu (zejména spotřební a zemědělská družstva). (Smrčka 1992, 215)

Po první světové válce došlo k dalšímu rozkvětu družstevnictví. Družstva měla široký záběr působnosti - byla spotřební, výrobní, zemědělská, zpracovatelská, nákupní, odbytová, kulturní, bytová, záložní atd. Mezi světovými válkami došlo k největšímu rozmachu družstevnictví. (Vávrová, Sedlák 1997, 10) (Feierabend 2007, 12) V roce 1924 bylo v Československu už více než 14 000 družstev. (Svoboda 2006, 3)

K rozvoji družstevnictví je potřeba (jak již bylo zmíněno) vhodně upravená legislativa. V roce 1866 vypracoval český právník Antonín Randa osnovu původně zemského zákona o společenstvech pro napomáhání živnosti a hospodářství. Tento zákon byl schválen až v 70. letech 19. století a byl platný v celém tehdejší Rakousku-Uhersku. Zákon sehrál velmi významnou roli při dalším rozšiřování družstevního hnutí - platný byl do roku 1954, v Rakousku je platný dosud. (Němcová 2001, 31) V roce 1903 byl vydán další zákon o revizi společenstev výdělkových a hospodářských. Jak již název napovídá, zavedl povinné pravidelné revize hospodaření družstev, čímž posílil postavení družstevních svazů a jejich autoritu, protože tuto revizi měly na starosti právě družstevní svazy. Revize posílily důvěru členů a občanů k družstevnictví. (Svoboda 2006, 6)

Stále rostoucí počet družstev vedl k sdružování družstev do svazů a ústředí kvůli jejich ochraně, hájení zájmů, lepší koordinaci a spolupráci. Nejstarší družstevní centrálou na území dnešní České republiky byla v roce 1884 založená Jednota založen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. (Němcová 2001, 31) (Svoboda 2006, 6) Družstevní svazy (ke kterým se družstva připojovala hlavně v souvislosti s revizní povinností) fungovaly nejprve jako střešní organizace úvěrních družstev. Po roce 1918 se rozhodly rozšířit své působení na všechny typy družstev. Každý typ družstev měl svou vlastní obchodní centrálu. Družstva se tak stala součástí celostátní sítě. (Feierabend 2007, 37) V roce 1921 vznikl Centrokooperativ, svaz jednot zemědělských družstev v Republice československé. Jednalo se o společnou celostátní zastřešující organizaci zemědělských družstev. (Feierabend 2007, 37) (Němcová 2001, 132) Centrokooperativ zastupoval svazy navenek, fungoval jako revizní orgán dle zákona z roku 1903. Neprováděl žádné finanční ani obchodní transakce, jeho hlavním posláním bylo zlepšit zemědělskou produkci. Podařilo se mu standardizovat zemědělské produkty, zavést plánovaný odbyt mléka, obilnin, dobytka atd. (Feierabend 2007, 38)

V roce 1938 byl počet členů družstev odhadem 6 milionů (z celkového počtu 15 milionů obyvatel). Ti byli přímo či nepřímo spojeni s družstevním hnutím. Mnozí lidé byli sice členy více družstev, ale i přesto bylo družstevnictví obrovskou ekonomickou mocí, byť soukromé podniky měly stále navrch. (Feierabend 2007, 17)

Družstevní forma se osvědčila i v kulturní oblasti. Zakládala se družstva divadelní (např. i Národní divadlo), výchovná, umělecká, družstevní biografy, nakladatelství, družstva pro kulturní povznesení venkova atd. Družstva provozovala i kulturně společenskou činnost pro své členy a jejich děti, pořádala zábavné, sportovní, naučné akce, zřizovala knihovny, společenské místnosti, prováděla osvětovou činnost atd. (Němcová 2001, 32)

Družstva vždy podporovala vazby národní solidarity mezi svými členy, podporovala politické uvědomění svých členů. Například spotřební družstva se angažovala v politické sféře a snažila se získat kontrolu nad podmínkami výroby a směny zboží, resp. omezit či odstranit soukromý kapitál. Politické strany jako sociální demokraté a národní socialisté si vybudovaly členské základny také díky spotřebním družstvům. (Feierabend 2007, 18) Agrární a křesťanské strany čerpaly pomoc ze zemědělských družstev. (Feierabend 2007, 20) Postupně se tak některá družstva etablovala spíše na politických než ekonomických základech. Stranické vazby členů pak byly silnější než společné ekonomické zájmy. Docházelo k využívání družstev k ovlivňování voličů, politickým bojům (zejména před druhou světovou válkou.) (Feierabend 2007, 20) Družstevnictví tak bylo mohutné, ale bohužel nejednotné hnutí. Družstva se členila podle druhu podnikání ale i podle národnosti a

politické příslušnosti či náboženského vyznání. (Smrčka 1992, 215) (Němcová 2001, 32) (Svoboda 2006, 7)

Okleštění Československa po mnichovské dohodě v roce 1938 bylo pro Československo katastrofou s nesmírnými ekonomickými a sociálními důsledky. (Feierabend 2007, 54) Druhá světová válka přerušila vývoj družstevnictví. Družstevní centrály a obchodní ústředí byla násilně sjednocována. (Němcová 2001, 32) Družstva byla podřízena potřebám nacistického válečného hospodářství, do družstev a svazů byli dosazováni němečtí správci, vládní komisaři. Porušení předpisů znamenalo přísné tresty a za účast v odboji bylo zabito mnoho funkcionářů, členů a pracovníků družstev. (Němcová 2001, 33) Během okupace bylo hospodářství řízené státem. Zmenšil se tak vliv pokrokových družstevních principů, došlo ke slučování spořitelních a úvěrních družstev, slučování úvěrních ústavů. Některé záložny byly zrušeny a jejich jmění bylo zabaveno. (Bažantová 2002, 171) Slučování družstev probíhalo v každé z družstevních oblastí. Nacisté pod svou kontrolu postupně získali všechny dělnické organizace - nejdříve politické strany, poté odbory, kulturní organizace, družstva potom v roce 1942 po vytvoření Svazu spotřebních družstev pro Čechy a Moravu, jemuž předsedal pověřenec říšského protektora. Celkové škody způsobené v této době družstevnictví byly odhadnuty 350 miliard předválečných korun. (Smrčka 1992, 39)

Po druhé světové válce Československo získalo zpátky území, o které přišlo před válkou. Ne všechna družstva ale bylo možno obnovit, řada se jich rozpadla, jiná vstoupila po odsunu Němců a Poláků do likvidace. (Feierabend 2007, 58) Družstva se aktivně zapojila do obnovy válkou zničeného národního hospodářství a navázala na předválečnou činnost. (Svoboda 2006, 9) Do zemědělských družstev bylo přijímáno hodně členů komunistické strany. Většina z nich nebyli rolníci (takže nemohli využívat družstevní služby), neměli s hnutím nic společného a podle stanov neměli nárok na členství. Přesto byli pod tlakem politické situace přijímáni. Komunisté tak postupně obsadili vlivné pozice v zemědělských družstvech a centrálách. (Feierabend 2007, 59) Celá státní ekonomika byla ještě z doby války a okupace pod vládní kontrolou. Komunisté zastávali ve vládě vedoucí roli, mohli tak vývoj ovlivňovat silněji, než by jejich počty jinak umožňovaly. V rámci plánované státní ekonomiky byla zemědělská družstva pověřena řadou funkcí, stal se z nich prostředník komunistického vlivu. Družstva tak postupně přestala plnit závazky vůči svým členům, byla stále víc a víc závislá na vládě, která jim diktovala, co mají dělat. Řada členů se postavila proti tomuto novému vývoji - jenže v roce 1948 proběhl komunistický převrat. (Feierabend 2007, 60) *"Únor 1948 a vítězství jedné politické strany znamenaly všeobecně konec demokracie i v družstevnictví."* (Němcová 2001, 33)

Začala likvidace celých sektorů družstevní činnosti - spořitelní, úvěrní, kulturní, živnostenská, skoro všechna zemědělská družstva byla zrušena. Došlo k zestátnění družstevní banky a družstevní pojišťovny. Zato narostl sektor spotřebních a výrobních družstev a vznikl nový typ zemědělských výrobních družstev, Jednotná zemědělská družstva (JZD). Od 50. let docházelo k hrubému porušování zákonnosti. Družstva byla reorganizována dle plánu ÚV KSČ. Došlo k přeměně družstev z autonomních subjektů na výkonné orgány pro plnění státem ukládaných úkolů. Družstva byla systematicky zbavována podnikatelské iniciativy, účelově zneužívána a postupně zestátněována. (Němcová 2001, 33) (Smrčka 1992, 220) Členstvo tak ztratilo moc ovlivňovat osud družstev. Ta se stala pouhým nástrojem státu, jeho vůle v podstatě splynula s vůlí komunistické strany. Družstva byla reformována sérií zákonů, které vedly k jejich postupné záhubě. (Feierabend 2007, 60) Došlo k diskreditaci pojmů jako dobrovolná aktivita, budování společnosti, svépomoci, družstevnictví obecně. (Němcová 2001, 42)

Na konci 70. let bylo družstevní hnutí už plně podřízeno dohledu socialistického státu. Docházelo k hrubému porušování řady družstevních principů - procesy vzniku a nucených vstupů do JZD, povinnost členů výrobních družstev pracovat za odměnu pro družstva, znehodnocování osobního vlastnictví atd. (Bažantová 2002, 171)

Proces demokratizace po listopadu 1989 se promítl i do oblasti družstevnictví. Družstva se mohla po 40 letech vrátit k uplatňování mezinárodních družstevních principů, opět se stala autonomními nezávislými subjekty. V roce 1990 došlo k demokratickým volbám uvnitř družstev a jejich svazů. V současnosti se tak družstva mohou svobodně a nezávisle rozvíjet, navazovat na svou družstevní tradici a účastnit se mezinárodní spolupráce. (Svoboda 2006, 3-4, 32) *„Družstva byla vždy produktem tlaku ekonomické reality, svobodné soutěže a demokracie, mimo něž opravdová družstva nemohou – jak to ukázalo minulých 40 let – ani vznikat, ani se rozvíjet.“* (Němcová 2001, 41)

METODOLOGIE

CÍLE PRÁCE

Cílem práce je nalézt myšlenkové kořeny české sociální ekonomiky v dílech vybraných českých ekonomů a národohospodářů z let 1848 až 1948. Protože českému prostředí chybí definice sociální ekonomiky, bylo nutné využít zahraniční definici mezinárodní výzkumné organizace EMES a zjistit, zda se takové pojetí nebo některé ideje uvedené v definici vyskytují v dílech českých národohospodářů. Jedná se o následující myšlenky charakterizující subjekty sociální ekonomiky: Dlouhodobá soustavná ekonomická aktivita (produkce zboží a/nebo služeb), významná úroveň ekonomického rizika, minimální množství placené práce, účel sociálního podniku je obecně prospěšná činnost, podnik je vytvořen skupinou občanů či organizací občanské společnosti, omezení rozdělení zisku, vysoký stupeň autonomie, rozhodování nezávisí na výši vloženého kapitálu, participační povaha podniku.

Tyto ideje představují základní metodologický nástroj a stanovují kritéria analýzy a komparace primárních pramenů (dokumentů), tedy děl vybraných českých ekonomů a národohospodářů a zahraniční definice.

METODA ANALÝZY DOKUMENTŮ

Hlavní metodou bylo studium a zkoumání dokumentů, která představuje klasickou oblast kvalitativně-interpretativní analýzy. Tato metoda pracuje s veškerým předmětným svědectvím, které může sloužit jako zdroj porozumění lidského chování. Dokumentem (pramenem)² může být vše - texty, filmy, hudba, nářadí, umělecké předměty atd. Tato rozmanitost představuje první výhodu této metody, protože díky takovýmto dokumentům lze

² Pramen a dokument jsou v této práci pojímány jako synonyma

získat přístup k informacím, které by se jinak získaly jen těžko, popř. které by nešlo získat vůbec. Druhá výhoda spočívá v samotném získávání materiálu. Pramenná data díky nepřítomnosti výzkumníka nebyla vystavena zdrojům chyb a zkreslení při rozhovorech, pozorováních atd. Data zkrátka nejsou vystavena působení zdrojů chyb. Subjektivita výzkumníka hraje roli při výběru dokumentů, ale ne v informacích, které jsou v nich obsaženy. I přesto je do výzkumu nutné zahrnout i subjektivitu výzkumníka. Nikdy totiž nelze úplně vyloučit ovlivnění výsledků výzkumu jeho hodnotovými postoji. Metoda představuje tzv. nereaktivní způsob sběru dat. (Hendl 1999, 43, 64) (Hendl 2005, 132) Veškeré takové poznání je zprostředkované čistě pomocí pramenů. Kvůli dobové (a často i geografické) vzdálenosti nelze naše téma přímo pozorovat. Proto je tak důležitý výběr, kritické zhodnocení a interpretace pramenů. Právě s jejich pomocí dochází k rekonstrukci určitého historického obrazu. (Hroch 1985, 198-201)

Přítom nejde jen o shromáždění a evidenci jednotlivých údajů, ale právě i o jejich interpretaci, o zodpovězení určitých otázek, odhalení dosud neznámých souvislostí a - zejména v našem případě - nalezení vztahů mezi minulostí a současností, resp. o interpretaci určitých dobových idejí. (Hendl 2005, 134-135)

Fáze analýzy dokumentů jsou následující:

- 1) Definice výzkumných otázek
- 2) Definice dokumentů
- 3) Pramenná kritika
- 4) Interpretace dokumentů ve smyslu výzkumných otázek (Hendl 1999, 65)

Pro splnění cíle práce byla zvolena i přímá historická metoda, protože se na její charakter hodí nejlépe. Přímá metoda znamená, že je minulost poznávána a popisována prostřednictvím jednoho či více pramenů, který z ní určitým způsobem vyrůstá a bezprostředně o ní vypovídá. Nutným předpokladem je, že se pramen očistí a vyhodnotí tak, až je s historickou skutečností totožný. Informace o historickém faktu jsou tak v podstatě samotná historická fakta. K tomu je potřeba autentický spolehlivý pramen a právě ověření jeho pravosti je naprosto zásadní. S touto metodou si tak vystačíme vždy, když nám stačí minulost jen popsat, ptáme se "Co se stalo", ne "Proč se to stalo". Tak je to i v případě této práce, protože nás zajímají myšlenky uvedené v dílech vybraných českých ekonomů a národohospodářů - a k tomu se pochopitelně nejlépe hodí právě jejich díla. (Hroch 1985, 204) (Zwettler 1996, 85)

VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Pro splnění cíle práce byly formulovány výzkumné otázky:

- 1) Jaké myšlenky vybraných českých ekonomů a národohospodářů z let 1848 - 1948 jsou formulovány v souladu se zahraniční definicí subjektů sociální ekonomiky podle EMES?
- 2) Jaké myšlenky jsou v souladu se zahraniční definicí, ale jejich udržitelnost není reálná?
- 3) Jaké charakteristiky subjektů sociální ekonomiky jsou nové, vybraní autoři o nich nepíší?

VÝZKUMNÝ VZOREK (DEFINICE DOKUMENTŮ)

Pramen či dokument je jakýkoliv hmotný záznam lidské činnosti, který nevznikl za účelem našeho výzkumu. (Disman 2002, 166) (Hendl 2005, 204) Primární dokument vytvořil autor jakožto přímý účastník události, kdežto sekundární dokumenty byly vytvořeny pomocí primárních. (Hendl 2005, 137) Rozdíl mezi literaturou a pramenem spočívá v tom, že literatura odborně zpracovává určitý problém z minulosti, kdežto pramen je vše, co vzniklo procesem historického vývoje společnosti a zachovalo se nám jako její pozůstatek. Prameny se zejména dělí na písemné a hmotné. (Hroch 1985, 103, 129) (Zwettler 1996, 65) Písemné prameny *"Historickou skutečnost zachycují, vyjadřují a odrážejí v určitém výkladu, jehož podoba, důvody a smysl jsou důležité pro pramennou kritiku a interpretaci."* (Hroch 1985, 142)

Pro diplomovou práci byly zvoleny jako dokumenty díla českých ekonomů a národohospodářů z let 1848 až 1948. Rok 1848 byl stanoven proto, že do tohoto období spadají počátky soustavného českého samostatného ekonomického myšlení. Navíc právě v roce 1848 vzniklo první družstvo v anglickém Rochdale, což (jak se ještě ukáže) je pro naše téma zvláště důležité. (Vencovský 1997, 14). Naopak rokem 1948 a s ním spojeným komunistickým převratem dochází k útlumu a posléze potlačení samostatného ekonomického myšlení - např. spisy Karla Engliše měly být z knihoven ještě téhož roku vyřazeny.

(Vencovský 1997, 12)

Čeští ekonomové a národohospodáři byli pro potřeby práce vybráni pomocí tzv. metody sněhové koule (Švaříček 2007, 73) První výběr proběhl podle knihy Dějiny českého ekonomického myšlení Františka Vencovského (Vencovský 1997), ve kterých jsou uvedeni ekonomové a národohospodáři, kteří "*vstoupili do naší historie jako budovatelé moderního státu*". (Vencovský 1997, 11) Po tomto prvním výběru následoval výběr pomocí sněhové koule, tedy vyhledávání dalších vhodných autorů pomocí odkazů či seznamu vydaných knížek v samotných pramenech, v literatuře (zejm. Bažantová 2002), v databázi Národní knihovny pod hesly sociální/solidární ekonomie/ekonomika, družstevnictví, social/solidarity economy (podobně pak i v portálech Souborného katalogu ČR a Jednotné informační brány). Po takovém vyhledání autorů zbývalo vyhledat i jejich díla a prostudovat zda a jak píše o sociální ekonomice, potažmo družstevnictví jakožto její součásti. Seznam autorů, který se tak dle zadaných kritérií povedlo dohledat, je následující:

Albín Bráf, Jiří Bouček, Cyril Čechrák, Ladislav František Dvořák, Karel Engliš, Josef Gruber, Cyril Horáček, František Ladislav Chleborad, František Cyril Kampelík, Josef Macek, Vilibald Mildschuh, František Modráček, František Ladislav Rieger, František Šimáček a Max Wellner.

Přitom u Čechráka (Čechrák 1934), Grubera (Gruber 1910) a Riegera (Rieger 1860) platí, že se sice zmiňovali přímo o družstevnictví či družstevních myšlenkách, většinou ale pouze stručně a jen popisným způsobem (např. výčtem typů družstev apod.), z jejich děl tedy do této práce mnoho materiálu nebylo. Přesto je patrně vhodné je na tomto místě alespoň takto zmínit.

S ohledem na téma práce jsem tak pochopitelně vybral pouze ty knihy a jejich části, které se nějakým způsobem tématu dotýkaly.

Díla ekonomů a národohospodářů představují první zásadní část této práce. Druhou část představuje definice subjektů sociální ekonomiky, se kterou je možné jejich díla porovnat. Jak již bylo zmíněno, je nutné vyjít ze zahraniční definice dle EMES. Jedná se o následující skupiny charakteristik, o kterých bylo blíže pojednáno v samostatné kapitole:

Ekonomické a podnikatelské dimenze

a) Dlouhodobá soustavná ekonomická aktivita (produkce zboží a/nebo služeb)

- b) Významná úroveň ekonomického rizika
- c) Minimální množství placené práce

Sociální dimenze

- a) Účel sociálního podniku je obecně prospěšná činnost
- b) Podnik je vytvořen skupinou občanů či organizací občanské společnosti
- c) Omezení rozdělení zisku

Participační charakter sociálních podniků

- a) Vysoký stupeň autonomie
- b) Rozhodování nezávisí na výši vloženého kapitálu
- c) Participační povaha podniku

PRAMENNÁ KRITIKA

U pramenů je vždy potřeba zjistit a určit jejich informační hodnotu a její rozsah. Zejména jde o zjištění pravosti a míry pravdivosti pramene. (Hroch 1985, 168) Je zásadní, aby byl pramen autentický, aby byl opravdu tím, za co se vydává a nejednalo se o falzum. (Hroch 1985, 169) V našem případě je důležitá zejména vnitřní kritika, která spočívá v určení míry shody s historickou skutečností, charakteru, způsobu a obsahu odrazu dějinné reality. Je potřeba poznat i osobu informátora a jeho vztah k hledané informaci. Tím se určuje kompetenční způsobilost pramene pro zkoumání vědeckého tématu. Konkrétní kritika pramenů se liší dle typu pramenu a výzkumných otázek, které určují i její rozsah. (Hroch 1985, 172) Je nutné porozumět obsahu a smyslu pramene a jednotlivým informacím v něm uvedených, dokonale ho přečíst a rozumět pramennému jazyku. Rovněž je důležité nevkládat do pramene nic, co by ho posléze odlučovalo z doby vzniku, z časových a věcných spojitostí. Druhý pól takové chyby je pak ztotožnění se s dobovými měřítky a příliš "slepá" reinterpretace pramenného obsahu. (Hroch 1985, 174) (Zwettler 1996, 83) Prameny je rovněž nutné zkoumat jako celek a jako celek je i interpretovat, tzn. "nevytahovat" z nich části neodpovídající jeho obsahu, duchu a zaměření. (Hroch 1985, 175)

V případě této práce nemusela jít pramenná kritika nikterak do hloubky, protože není větších pochybností o tom, že knihy vybraných autorů napsali právě tito vybraní autoři. Rovněž s jazykem ani dobovými reáliemi nebyly žádné problémy, snad jen Kampelíkovy spisy byly v důsledku jeho snahy o zeslovanštění češtiny poněkud náročnější na pozornost,

ale vyloženě nesrozumitelný nebyl žádný spis, všechny byly napsány již česky. Co se týče přímých citací autorů, jsou ponechány v nezměněné a neupravované podobě, takže např. Max Wellner v jedné části píše, že "*krčí pessimista ramenoma*", Kampelík si stěžuje na "*neobmezenou ziskuchtivost*" a "*cizý národy*" apod.

INTERPRETACE DOKUMENTŮ VE SMYSLU VÝZKUMNÝCH OTÁZEK

Interpretaci dokumentů bude věnována samostatná kapitola v závěrečné části práce.

BOUČEK JIŘÍ

(1855 - 1902)

"Všichni pak členové záložny, kteří tvořiti budou velkou rodinu, budou vzájemným sdružením povzbuzováni ku přičinlivosti, spořivosti a samostatnosti, která jest základem občanské svobody." (Bouček 1889, 9)³

Zemědělci jsou podle Boučka často zadlužení, je to trend po celé Západní Evropě. Příčiny jsou různé, od konkurence ze zámoří, přes militarismus a z něj plynoucí vyšší daně a ztráty na životech atd. Přitom zemědělství je pro každý stát naprosto zásadní. Jeden ze způsobů jak současný stav napravit je zvětšit možnost získání levného osobního úvěru, tj. bez ručení statkem (místo toho se spoléhá na poctivost a pracovitost). (Bouček 1889, 3)

Zemědělci potřebují peníze na stroje, lepší semena, výnosnější plemena zvířat, umělé hnojivo atd. Při nedostatku peněz si ale zemědělci často půjčují od lichvářů. *"Má-li tedy rolníku v ohledu tom pomůženo býti, a má-li přičinlivý rolník zase lepšího postavení dosíci, jest nezbytně třeba, abychom měli takých úvěrních ústavů, jež by úvěr poskytující, těmto požadavkům vyhovovaly, abychom měli ústavů, které by nehledíce na výtěžek, kladly rolníku takové podmínky při zápůjčkách, jež by nalézaly se ve spravedlivém poměru k výnosnosti půdy a zároveň k času, kdy rolník nejsnáze dluh splatiti může."* (Bouček 1889, 4) Existují sice hypoteční banky, ale ty neposkytují osobní úvěr. Spořitelny a záložny jsou na tento typ úvěru moc drahé. V zahraničí se začaly zakládat záložny a společenstva dle vzorů Schulze-Delitzsche a Raiffeisena, které se neobyčejně osvědčily a velmi zemědělcům pomohly. (Bouček 1889, 4)

Je to zejména díky tomu, že peníze v těchto ústavech nejsou účelem, ale jen prostředkem k cíli, tj. finanční podpoře členů. Důraz je také kladen na jejich mravní povznesení. Každý člen ručí stejným dílem, neomezeně, nesmí jich být moc, aby neztratili přehled o svých majetkových poměrech a úvěrní způsobilosti. Navíc menší počet zajistí i jistější kontrolu představenstva (a naopak). Členové představenstva musí být důvěryhodní,

³ Další Boučkova kniha na toto téma, Záložny Raiffeisenovy a hospodářská společenstva, (Bouček, 1894) je naprosto totožný text.

zámožnější a pracovat v družstvu bez finanční odměny (tu získává jen pokladník). (Bouček 1889, 6)

Zásadní je také pravidlo neomezeného ručení. To zaručuje levný kapitál a zároveň i záruku, že představenstvo nebude poskytovat úvěry příliš lehkovážně.

Pochopitelně vždy záleží na dobrém vedení. Proto jsou k tomu potřeba zámožní, zkušení, uvědomělí, poctiví občané. Čistý zisk se vrací zpět do družstva (popř. do speciálního fondu), členové na něj nemají žádný nárok. (Bouček 1889, 9)

Místní záložny a spořitelny mohou pokrýt celý venkov, zemědělci tak nemusí jezdit do města za drahými půjčkami. Navíc se na venkově většinou lidé znají, takže znají i svou finanční způsobilost a spolehlivost. Takto vybudované záložny odstraní zprostředkovatele v obchodu, překupníky semen, dobytka, hnojiv atd., protože záložny mohou nakupovat zboží přímo od dodavatelů ve větším množství a za hotové. (Bouček 1889, 10-11)

Proto je nesmírně užitečné takové podniky zakládat, zejména tam, kde jsou k tomu lidé s vhodnými vlastnostmi (viz dříve). Ti, kteří by byli proti, chtějí z lidí jen těžit, vykořisťovat je, popř. se těší z bídy ostatních. Zpočátku se to neobejde bez nesnází, bude potřeba počáteční kapitál, který ale - alespoň do začátku – poskytne sněm království Českého. (Bouček 1889, 11)

ALBÍN BRÁF

(1851 - 1912)

V zemědělství podle Bráfa probíhá čím dál větší industrializace a komercializace. Nastává nové období, kdy dochází k růstu výnosnosti půdy. Sdružování, resp. družstevní hnutí, má v tomto ohledu velmi významnou úlohu, stejně jako školství a nové postupy v zemědělství. Díky družstvům mohou zemědělci výhodněji nakupovat zboží, zejména prostředky k výnosnějšímu využití půdy. Tím se industrializace zemědělství zrychluje. (Bráf 1923, 24) Družstva zároveň slouží i jako jakási škola pro získání podnikatelských dovedností. České zemědělství nedostatkem takových dovedností velmi trpí a družstva tento problém pomáhají překonávat. Zemědělec se tak postupně stává podnikatelem, což de facto musí, protože musí čelit účinkům zákona klesajících výnosů. *"Není to tedy žádnou chybou, žádným sociálním zlem, když dnes musí rolník býti podnikatelem jako provozovatelé jiných živností."* Ba naopak, družstevnictví je nejlepší zbraň proti útokům na soukromé vlastnictví půdy. (Bráf 1923, 25) Družstevnictví napomáhá výchově rolníka k podnikatelské znalosti, nutí ho přemýšlet a jednat o záležitostech, o které se dříve nestaral. V tom spočívá velký úkol družstevnictví, protože bez silného a zdravého rolnického stavu se neobejdeme. Koneckonců právě z jeho středu podle Bráfa vzešlo národní obrození. (Bráf 1923, 26)

Družstva navíc pomáhají těm, kteří jsou kvůli působení kapitalismu "stísnění" – hlavně jde o drobné rolníky, drobné živnostníky a dělníky. Takto se mohou sdružovat buď za účelem produkce či zlepšení svých podmínek. Výrobní a tržní družstva představují způsob, jak si mohou malí živnostníci vymoci výhody, jaké mají velcí podnikatelé, ať už jde o dělbu práce, strojů, levný nákup surovin, zajištěný odbyt zboží či přístupnější úvěr. (Bráf 1913, 128-129)

Členové tak mají vlastní zájem na prospívání svého podniku (zejména v případě výrobních družstev), pracují lépe, cítí odpor vůči předlužování apod. Problém u výrobních družstev představuje zejména získání dostatečně velkého kapitálu, sehnání osob, které by mohly řídit větší závod, občas bývá problém s nedostatkem autority vedení, osobními spory atd. Proto výrobní družstva nejsou tak úspěšná, jak se čekalo. (Bráf 1913, 129) Bráf zmiňuje ještě smíšené formy družstev, které kombinují kapitalistické a „akapitalistické“ prvky. Jde o podniky, které umožňují zaměstnancům podíl na zisku. Pravá podniková smíšená forma je ale

pouze ta, která umožňuje zaměstnancům zasahovat do řízení podniku. (Bráf 1913, 129)

Dělnická otázka se týká celé společnosti, proto ji musí řešit vícero skupin – zejména tedy ti, kterých se přímo dotýká, dělníci a podniky. Dále pak společnost jako celek, vzdělanci a hlavně stát. Stát na řešení pracuje, ale ne dost rychle. (Bráf 1913, 337-338) Avšak Bráf upozorňuje, že dělníci nejsou vždy ve své situaci tak docela nevině – často jim chybí mravní vlastnosti jako poctivost, svědomitost v práci, nepečují o své vzdělání ani o vzdělání svých dětí, vedou hýřivý život, nestarají se o budoucnost, uzavírají lehkovážné sňatky a přitom nedokáží budoucí rodinu uživit... (Bráf 1913, 338) Jak si tedy mohou pomoci?

1) Zakládáním dělnických koalic (trade unions) – společným vystupováním a stávkou si vynutí lepší podmínky. (Bráf 1913, 339)

2) Spolčováním k jiným účelům.

a) Zakládat konzumní spolky. Díky nim si mohou dělníci opatřit levnější a kvalitnější zboží, protože odstraní zisk zprostředkovatelů. Zatímco v Anglii se takovým družstvům velmi daří, u nás často zanikají – zejména kvůli nešetrnému poskytování úvěru a špatnému vedení.

b) Zakládat spolky za účelem podpor při nemoci, stáří, invaliditě, na podporu vdov a sirotků. To už zčásti obstarává stát, nutno dodat, že mnohem účinněji.

c) Zakládat vzdělávací spolky.

d) Zakládat výrobní družstva, tím udělat z dělníka spolupodnikatele. Zatím ale přechody od dělnictví k podnikatelství vykazují jen malé úspěchy. (Bráf 1913, 341)

Zásada svépomoci je v hospodářském životě nezbytná. Potlačit ji by znamenalo zničit v lidech podněty k pílí, práci, pokroku, utlumit vědomí vlastní odpovědnosti, došlo by ke zničení nejdůležitějšího mravního činitele. Svépomoc je oprávněná zásada, založena v lidské povaze. Je to podmínka rozvoje, blahobytu a vzdělanosti. K vyřešení sociálních problémů ale sama o sobě nestačí, byť je k vyřešení potřeba. Schulze-Delitch byl průkopník a zástupce tohoto důležitého principu, přestože úspěchy pro dělnickou třídu nakonec nebyly nijak valné. V oblasti zakládání družstev měl ale značný význam. *"Zde rozvinula se veliká, úspěšná činnost jeho životní, zde svou sílu osvědčovala zásada vlastní pomoci."* (Bráf 1923a, 53) Schulze-Delitzsch převzal sociální význam svépomocné organizace a převedl ho do své vlasti v takové podobě, která byla přiměřená době a situaci. Navíc začal zakládat svépomocné záložny. (Bráf 1923a, 54) *"Povznesl prapor svépomocné asociace v tom domnění a úmyslu, že zachová ona malé živnostnictvo při samostatnosti a způsobilosti k soutěži s velikým, i že*

povede k rozřešení otázky dělnické." Dělnickou otázku sice nevyřešil, ale malé a střední živnostníky bezpochyby zachránil. (Bráf 1923a, 55)

Záložny se v Německu bohužel moc neujaly, ale u nás ano. Jejich zakladatelé v nich poznali „*kulturní důležitost národní*.“ Zakládali proto záložny, pečovali o jejich právní základ a vytvořili ústřední orgány pro hájení jejich zájmů. (Bráf 1923a, 57-58) Nešlo jen o slepé následování, naši průkopníci svou činnost vždy přizpůsobili místním podmínkám. I přesto máme stále co dohánět. Záložny poskytly značnou pomoc našemu venkovu, osvědčily svou životnost i v době největší krize, kdy krachovaly největší úvěrní ústavy. „*Víme dobře, jak působily na rozličných místech k povznesení hospodářskému, víme, jak ničily lichvu, a nezapomeneme nikdy, že stály vždy v první řadě mezi podporovateli dobročinných a kulturních účelů národních*.“ (Bráf 1923a, 58) Není náhoda, že právě u nás se záložny a družstevnictví těší takové oblibě. Dochází u nás k národnímu obrození, národního rozvoji, což představuje "*požehnané dílo vlastní pomoci*". „*A věru, právě my, synové malého národa, nejmenší máme příčiny, abychom podceňovali vážný a hluboký význam zásady svépomoci*.“ (Bráf 1923a, 59)

LADISLAV FRANTIŠEK DVOŘÁK

(1888 - 1953)

"V tomto převratném vývoji hospodářském, ohromném mravním úpadku, v němž není duším jemu propadlým nic svato, v tomto výprodeji a nabízení všeho hodnotného tomu, kdo dá víc, v té urputné dnes nenávisti třídy k třídě, můžeme mít jedinou naději: Že jako kdysi byly to naše chalupy doškové a statky venkovské, jež zachovaly nám náš jazyk, národnost a českou duši, že opět to budou naše chalupy a rodinné statky družstevně spjaté a sobě věrné, které zachovají nám naši otčinu volnou a spravedlivou ku všem jejím dětem." (Dvořák 1920a, 46)

V průmyslu, obchodu i dopravě vládne podle Dvořáka centralizace. S tím jde ruku v ruce závislost širokých skupin lidí a podniků na velkopodnicích a lidech, kteří je řídí. (Dvořák 1922, 11) U nás probíhá obdobný vývoj. Nastupuje tak jednotná organizace průmyslu vedena několika jednotlivci. Navíc zde hraje roli i nejistota v mezinárodním obchodu, zejména kolísání valut. Dá se říct, že už nejde o obchod se zbožím, ale o obchod s valutami, ze kterého nezdědka plynou odbytové krize a s nimi spojená nezaměstnanost. (Dvořák 1922, 14-16)

S rozvojem techniky, průmyslu, dopravy, soustředění výroby do stále větších podniků atd. došlo k zániku dříve samostatných hospodářství. Z lidí jsou nyní námezdníci, jsou odosobněni v průmyslové výrobě. Vůdčí role akciových podniků převzali jednotlivci. Směr podnikání určuje anonymní kapitál, přičemž jde většinou o jediný účel - zisk. Jednotlivci a podniky často sledují vlastní zájmy bez jakýchkoliv zábran. (Dvořák 1923, 3-4) *"Obchod, ten pouhý převod statků, vyrobených od výrobce ku spotřebiteli, ovládl výrobu i spotřebu a řídí ji podle svých zájmů soukromých."* Obchodníci tak mají větší důchody než výrobci. (Dvořák 1923, 13) (Dvořák 1918, 5)

Navíc první světová válka Evropu v podstatě ožebračila, takže nastává jakýsi výprodej všeho cenného do USA. Náš průmysl a naše banky se otevírají cizím financím příliš ochotně. Zahraniční kapitál je sice potřeba, ale v podstatě se ženou do situace, odkud je těžká cesta zpět. (Dvořák 1920a, 45-46)

Obrana proti tomuto vývoji může spočívat v ochranných odborových sdruženích, popř. ve sdružení samotných podnikatelů. Tak se mohou bránit bezohledné soutěži společným vystupováním na trhu, zajistí si větší zisky, ale na druhou stranu se tím odstraňuje volná konkurence a dochází k monopolizaci větších odvětví, a tím k přispívání zmíněné centralizace. (Dvořák 1923, 4)

Další ochranu mohou poskytnout veřejné orgány. Stát by mohl zákony zasahovat do podnikání. Jde například o ochranu práce žen a dětí, zákazy noční práce, sociální pojištění atd. Nebo může některá odvětví přímo provozovat, jako např. železnici, poštu, telefon, doly, elektrárny, vodovody atd. (Dvořák 1923, 5)

Nebo - a to je nejlepší řešení - lze zakládat jiný typ podniků - družstva. Tato družstva sdružují sociálně slabé a ohrožené osoby, které si pak vlastními silami mohou vymoci různé výhody, které by jinak jako jednotlivci mít nemohli. Mohou se tak lépe chránit před škodlivými účinky hospodářského vývoje (centralizací, monopolu, chudobou, ziskuchtivými obchodníky...). (Dvořák 1923, 6)

Jeden z hlavních předpokladů pro správné fungování družstev je žitá demokracie, resp. vysoká mravní i osvětová úroveň občanů, kteří si dovedou své hospodářské, kulturní a politické záležitosti vhodně posuzovat a řešit. (Dvořák 1934, 15)

S tím souvisí i další předpoklad, a to změna nazírání občanů na osobní a společenský prospěch. Každému jde přirozeně o svůj vlastní prospěch, za kterým si - často bezohledně - jde, bez ohledu na celkové zájmy. Družstevnictví svou praxí každý den učí svou činností členy, aby svůj prospěch hledali ve sdružení. K tomu je potřeba souhlas ostatních členů, soulad se zájmy širších kruhů lidí. Jde tak zejména o mravní proměnu člověka. Družstva svou činností, která se řídí vyššími zájmy, budují důstojnější úpravu lidských vztahů. Proto dovedla uskutečňovat ducha pravé družnosti a solidarity, občas i přes hmotné oběti. Hospodářské výsledky družstev jsou tak spíše výsledkem mravního přesvědčení členů. *„Kde tohoto mravního základu není, tam není pevného družstevnictví, tam jsou snad obratně vedené obchodní podniky ve formě družstva, ale ne podnikání družstevní, posvěcená snažením po důstojnějším životě.“* (Dvořák 1918, 11) (Dvořák 1923, 19)

Jedině zlepšením mravních sil občanů se tak může vyřešit jeden z velkých úkolů doby, tedy nahrazení námezdního poměru v průmyslu a obchodu novou formou, která neuráží důstojnost zaměstnanců a zvýší jejich zájem na lepším pracovním výkonu. Změny námezdního poměru pomocí násilí nebo zákonů musí vždy selhat, pokud je nízká úroveň vědomí pospolitosti. (Dvořák 1918, 11-12) (Dvořák 1923, 20) *"Hmotná činnost družstev jest tudíž spíše těž praktickým doprovodem mravního přesvědčení členů, kteří v solidaritě*

družnosti se sousedy hledají prospěch svůj v souhlasu s prospěchem veřejným." (Dvořák 1923, 20)

Po první světové válce nastaly v Evropě ohromné hospodářské převraty. Došlo k odstranění posledních výsad rodu, majetku a náboženství na politickém poli. Do politického života a do určování chodu dějin tak mohou vstupovat lidové masy. Téměř v každém státě došlo k pokusům o zavedení hospodářské demokracie pomocí zákonných zásahů. Pro tento nutný a správný požadavek byl ale zvolen naprosto nevhodný způsob. Nedošlo ke zvětšení počtu spoluvlastníků v podnicích, došlo k zestátnění podniků a tím ke změně zúčastněných na osoby závislé, popř. na státní zaměstnance. (Dvořák 1922, 5-7) V případě zemědělství velmi brzy vyšlo najevo, že jedinou možnou cestou demokracie je ta, aby půda náležela těm, kdo na ní pracují. (Dvořák 1922, 7-8)

Zemědělci šli ale ještě dále, zdemokratizovali nákup hospodářských potřeb, prodej a zpracování vlastních produktů. Tak došlo ke združstevnění podniků, které poskytují zemědělcům zboží, popř. od nich zboží nakupují a zpracovávají. V Evropě je tento postup velmi úspěšně prosazován, a to dobrovolně. Nejsou k tomu potřeba žádné zákony. Zemědělci jsou osvobozeni z hospodářské závislosti vůči odběratelům i dodavatelům. Družstevnictví tak představuje způsob lepšího a důstojnějšího zhodnocení zemědělské práce.

Obdobný cíl mají i výrobní a pracovní družstva dělníků, nákupní, odbytová a pomocná družstva živnostníků apod. Není to jen o výhodnějším zpeněžení práce, někdy naopak mají menší odbyt, jistotu a nesou větší rizika. Pokud zaměstnanec nepracuje pro majitele podniku, ale pro sebe, plyne z toho pro něj větší hrdost, důstojnost, radost z práce. (Dvořák 1922, 8-10) Dříve byli zemědělci nezávislí a většinu věcí, které potřebovali, si dokázali vyrobit sami (oděv, nářadí, porážení dobytka, pečení chleba...). S narůstající specializací jsou tak stále závislejší na ostatních. Pomocí družstev si tak může spolu s ostatními zajistit určité výhody. (Dvořák 1923, 17) (Dvořák 1920a, 43)

Družstevnictví ze své postaty lze pěstovat jen tam, kde je hospodářská svoboda. Proto v době před rokem 1848 nelze mluvit o družstevním podnikání. (Dvořák 1934, 7)

Družstevní podniky mohou být vedeny soukromohospodářskými zájmy jen pokud neodporují zájmům obecně hospodářským. To hlavně zaručuje demokratická správa a hlavní účel družstev - spravedlivé zhodnocení práce. Pokud se dodržují tyto hlavní zásady, pak jsou obecně hospodářské zájmy naplňovány mnohem více. "*Proto odpovídá družstevní forma plně palčivé potřebě doby, žádající důrazně na jednotlivci, aby své osobní zájmy sledoval jen v rámci zájmů obecnosti;...*" Družstva nechávají volné pole hospodářské svobodě, ale zároveň podporují obecné dobro. (Dvořák 1922, 11)

Evropa se podle Dvořáka bez družstev už neobejde. Družstva zvýšila zemědělskou produkci, rentabilitu, starají se o odbyt zemědělských plodin, udržela a zvětšila stav malých a středních zemědělců, vypudila z venkova lichváře, naučila členy spořivosti, rozšířila smysl pro hospodárnost po venkově, zvýšila hospodářskou, kulturní i mravní úroveň členů. Díky občanským záložnám a kampeličkám mají maloživnostníci přístup k úvěrům, mohou si půjčit na lepší vybavení apod. Tím dochází ke zvyšování důvěry, kázně, solidarity, hospodářských zásad. (Dvořák 1923, 11) (Dvořák 1920, 13) Zemědělská družstva mají i důležitou roli při provádění zemědělské reformy. (Dvořák 1920a, 3-7) Konzumní družstva chrání členy před nečestnými obchodníky, placením za hotové uchránila mnoho členů před nakupováním na dluh, řídí vlastní výrobu podle organizované spotřeby atd. Tím omezují hospodářskou nejistotu a dokazují, že podnikat lze i jinak než jen pro zisk. (Dvořák 1923, 11-12)

Hospodářský vývoj je nezdravý, protože počet zaměstnaných v obchodu a volných povoláních se rapidně zvyšuje, zatímco počet zaměstnaných v zemědělství a živnostech naopak klesá. *"Družstevnictví, odstraňující tisíce zbytečných překupnických členů mezi výrobcem a spotřebitelem, koná tudíž jen činnost v souhlasu jsoucí s nutností doby dnešní, volající tak důtklivě po zvýšení výroby."* (Dvořák 1923, 15) To platí i pro družstva, která nesmí fungovat jako neužitečný článek.

Proto má družstevnictví větší význam pro malé národy, které si nemohou dovolit mít hodně lidí ve třídě, která pouze převádí hmotné statky. (Dvořák 1923, 16) Zemědělská a živnostenská družstva umožňují hospodářské osamostatnění svých členů, mohou se tak odpoutat od závislosti na dodavatelích a odběratelích. Umožňují zařídit si vlastní výrobu a přímé spojení mezi spotřebiteli. Díky tomu je pak práce výnosnější a důstojnější. Konzumní družstva odstraňují hospodářské krize tím, že řídí výrobu podle spotřeby. Tak se vyrábí jen to, co je skutečně potřeba (a ne to, co nejvíce vynáší). (Dvořák 1923, 18-19)

Družstevnictví je nejlepší způsob jak vrátit pracovníkům pocit důstojnosti a radosti ze své práce, zejména zemědělcům. Odstraňuje ty, kteří jsou živí z cizí práce a dává národu možnost spravovat své hospodářské záležitosti. (Dvořák 1920a, 45) Zemědělci, který je členem představenstva skladištního družstva, nejde jen o pokrytí režie. Je totiž v jeho vlastním zájmu (protože jde i o jeho sklizeň), aby družstvo dodávalo kvalitní hnojiva atd. V družstevnictví tak dochází ke spojení soukromého zájmu členů s vyšším národohospodářským zájmem lepších sklizní a zlepšování kvality hnojiv. (Dvořák 1923, 13) V průmyslu je zakládání družstev mnohem těžší než v zemědělství, proto se dělníci v průmyslu často obracejí spíše na zákonodárství ve snaze zlepšit své pracovní podmínky a zdemokratizovat podniky. (Dvořák 1922, 10) Pro rozvoj družstevnictví je vždy potřeba dostatečná úroveň

vědomí pospolitosti, jinak družstva ztroskotají. (Dvořák 1923, 21)

Družstevní podnikání v městských vrstvách v době vzniku republiky vzbudila velké naděje, zakládalo se mnoho družstev, která měla potlačit soukromé podnikání. Tato družstevní horečka ale skončila, jednalo se spíše o politickou agitaci, které šlo o politické úspěchy. Dnes se spousta takto založených družstev likviduje. (Dvořák 1922, 4)

Družstva musí fungovat v konkurenci se ziskovými podniky, proto musí být schopnější. K tomu jsou potřeba znalosti o obchodu, průmyslu, zkušenosti. Někdy je právě v družstvech potřeba ještě větší přesnost a přehled ve všech otázkách výroby a odbytu než v soukromých podnicích. (Dvořák 1923, 18) (Dvořák 1918, 10)

Původní liberální názor, podle kterého by se stát neměl o družstva vůbec starat, už ustupuje do pozadí. Vlády se o družstevnictví začínají zajímat. (Dvořák 1923, 26) Stát by měl družstvům pomáhat, ale nikdy by neměl nahrazovat svépomoc. Stát má zejména:

- 1) Zajistit právní existenci družstev a svazů (Dvořák 1923, 28)
- 2) Zavést spravedlivou daňovou politiku vůči družstvům (Dvořák 1923, 32, 33)
- 3) Rozšiřovat povědomí o družstevním školství (Dvořák 1923, 35-36)
- 4) Vhodně upravit úvěry a přímou podporu družstev, ale vždy přitom dbát na autonomii družstev (Dvořák 1923, 38) (Dvořák 1923a, 27-28)
- 5) Pověřit některé družstevní svazy veřejnoprávními pravomocemi (Dvořák 1923, 27)

Družstevnictví se u nás daří, velmi se rozšířilo, a to zejména díky hmotným výhodám, které členům přinášejí. V hospodářském životě lidé vždy použijí ty prostředky, které nejlépe uspokojí jejich potřeby. Široké vrstvy pochopily, že v jejich zájmu není boj proti všem, ale spojení s lidmi se stejnými zájmy (Dvořák 1923, 21) "*Naše republika zaujímá čestné místo co se družstevnictví týče, mezi pokročilými zeměmi Evropy.*" (Dvořák 1923, 22) Družstevnictví u nás už není jen záležitost několika jednotlivců. Proniklo hluboko do národohospodářského života, slaví značné úspěchy, hájí zájmy nejširších pracujících vrstev. Je tak záštitou klidného národohospodářského vývoje. Odstraňuje z velké části nedostatky dosavadního hospodářského systému. (Dvořák 1920, 73)

Ve spoustě jiných zemí potřebují družstva veřejnou podporu. Zato např. naše zemědělská peněžní družstva vyrostla úplně sama, jen svépomocí. Jsou naprosto samostatná a vystačí si se svými prostředky. (Dvořák 1920, 48)

Družstevnictví v sobě nese vždy jakýsi tvůrčí element, akci. Nejde jen o kritizování současné situace, ale o aktivní účast na jejím zlepšení. Lidé si ale po válce zvykli spíše na

pasivní snášení všeho, co doba přinese. Družstva tento pasivní přístup pomáhají napravit. (Dvořák 1923, 24) Družstva slučují zájmy různých skupin v jeden proud, tím mění současný nedokonalý systém v lepší, spravedlivější. Důraz je kladen na dobrovolnost a svobodu jednotlivce. Demokracii u nás je potřeba zdokonalit, k tomu je předpokladem silná hospodářská demokracie, alespoň v hlavních odvětvích. Současný nebezpečný hospodářský vývoj směřuje k vládě několika málo četných skupin. Družstevní podniky podporují hospodářskou samostatnost členů, silně omezují vliv hospodářské autokracie, zaručují tak nerušený vývoj politické demokracie. (Dvořák 1923, 25) Družstva jsou řízena ekonomickým prospěchem, ale práci jednotlivců uvádí v soulad s obecnými zájmy. Svépomocná činnost posiluje v členech pocit sebedůvěry ve vlastní hospodářskou schopnost, zvyšuje zájem a radost z vlastní práce. (Dvořák 1920, 69)

KAREL ENGLIŠ

(1880 - 1961)

Karel Engliš dělí hospodářské soustavy (neboli organizovaný způsob, jakým stát pečuje o národ, udržení a zlepšení svého života) na dva základní typy:

a) Soustavy individualistické, ve kterých se každý člověk stará sám o sebe, je tedy subjektem péče o sebe. Do této kategorie patří kapitalismus, národní kooperativa a částečná soukromá kooperativa.

b) Soustavy solidaristické, ve kterých je člověk a národ předmětem cizí péče, jejím subjektem je tedy někdo jiný. Do této kategorie spadá komunismus neboli solidarismus (Engliš 1990⁴, 11, 14)

Pro téma této práce je důležitá částečná soukromá kooperativa, kterou v podstatě představují družstva. Její princip spočívá v semknutí více osob a jejich hospodářství. Společně si opatřují či užívají určité zboží, služby apod. Družstvo je pracovní skupina, ať už se členové účastní prací či kapitálem. Tím se družstvo podobá kapitalistickému podniku. (Engliš 1938, 862-863)

Malé podniky svádí konkurenční boj s velkopodniky, které mají výhodu kapitálu. Vyvážit tento jejich velký kapitál lze právě sdružováním a kvalitou práce/zboží/služeb. (Engliš 1946, 239) To je důležité, protože nerovnoměrné rozdělování majetku způsobuje sociální problémy. Je potřeba přispět k jeho rovnoměrnému a spravedlivému rozdělení. To lze třemi způsoby:

- 1) Vybrané typy majetku lze zestátnit, a to ty, u nichž je obecný národní zájem na tom, aby je stát (resp. veřejná správa) spravoval. Jde např. o lesy, doly a další monopolistický průmysl. Co se týče půdy, ta je k zestátnění naprosto nevhodná. (Engliš 1919, 11)
- 2) Vhodně nastavit daně, kterými by stát přispěl k rovnoměrnému (či alespoň rovnoměrnějšímu) rozdělení majetku. (Engliš 1919 13)
- 3) Lze hledat takové výrobní formy, které sice koncentrují výrobu, ale majetek decentralizují.

⁴ Kniha byla poprvé vydána v roce 1946

Jde o to, aby soustředění výroby neznamenal zároveň soustředění velkého kapitálu (majetku, moci) v rukou několika jednotlivců. Je potřeba zajistit, aby byla velkovýroba prováděna takovou formou, kdy se majetek decentralizuje - což lze zejména společnostmi a družstvy. Výrobní družstva v tomto smyslu ještě nejsou příliš úspěšná, ale v budoucnu mohou být úspěšnější. Družstevní forma totiž vyžaduje výchovu svých členů a podporu solidarity. *"(...) jsem osobně přesvědčen, že družstevnictví má velkou budoucnost po náležité výchově sociální."* (Engliš 1919, 12)

Družstva nahrazují kapitalistické podniky, byť jen částečně. Nemohou takto odstranit celou kapitalistickou soustavu, protože družstva s ní počítají, budují se na ní. (Engliš 1938, 864) "Důsledná" soustava národní kooperativy by odstranila veškerý soukromý podnikový kapitál, odstranila by z něj úrok a také bezpracný důchod z podnikové aktivity. Také by zavedla právo na práci a na plný výnos práce. Družstva nic takového nedělají, "pouze" odstraňují ve svém úseku podnikatelský zisk. Integrální národní kooperativa by změnila samotnou podstatu peněz. (Engliš 1938, 865)

I přesto vykazuje družstevní hnutí velký rozmach, vyskytuje se ve všech oborech podnikové aktivity, ve kterých buď podniky nahrazují, nebo zatlačují. Např. *"Rozšíření sítě kampeliček rozšířilo tvoření kapitálu na venkově a zrychlilo vývoj k peněžnímu hospodářství."* (Engliš 1938, 724) Jejich hlavní účel je poskytovat členům levný a přístupný úvěr. Pokud ovšem postupně vyrostě, hrozí riziko, že začne poskytovat úvěr i nečlenům (popř. přijme každého žadatele o úvěr jako člena). V tom případě už se nejedná o pravé družstvo, ale jen o *"podnik v družstevním plášti"*. (Engliš 1938, 869) Rovněž hrozí riziko, že se občas právní forma družstevnictví zneužívá kvůli výhodnějšímu zdanění. (Engliš 1946, 161)

Dále jde o družstva výrobní, stavební, družstevní mlékárny, družstva nákupní, prodejní, skladištní, dopravní a další. (Engliš 1938, 865-869) Družstva vylučují překupníky a podnikatele a jejich zisk, čímž se dosahuje výhodnější ceny nebo mzdy. (Engliš 1946, 160) *"Tak nalézá družstvo upotřebení ve všech oborech podnikání."* (Engliš 1946, 161) Družstevní myšlenka ale vždy znamená, že se osoby, které mají určitou společnou potřebu, semknou, aby si tuto potřebu společnou činností lépe a snáze opatřily. (Engliš 1938, 871) *"Jestliže boj zhoršuje poměr mezi lidmi, kooperativa jej zlepšuje, vidí v druhém nikoli odpůrce, nýbrž spolupracovníka se souběžným zájmem."* (Engliš 1938, 892)

CYRIL HORÁČEK

(1862 - 1943)

Sdružování je podle Horáčka přirozený rys lidstva už od nepaměti. Sdružování zvětšuje sílu jednotlivce, který si tak mnohem snáze poradí s řešením problémů. Horáček dělí sdružování na zájmová (odborová) a svépomocná (podnikatelská). (Horáček 1914, 352)

Účelem svépomocných organizací není jen eticko-sociální hledisko, ale i hospodářsko-podnikatelské. Jde o společné provozování hospodářské činnosti. Od obchodních společností se liší právě svou svépomocnou povahou. Jsou sice akapitalistické, ale bez kapitálu by se neobešly. Jeho význam je však méně rozhodující, výdělečné tendence jsou omezeny. Členské podíly se lehce úročí, přebytek se vloží do rezervního fondu nebo se financuje něco, z čeho mají prospěch všichni členové. Proto se musí obchodování omezit jen na své členy, protože jinak by se svépomocný ráz vytratil a z podniku by se stal podnik kapitalistický. (Horáček 1914, 356)

Svépomocná myšlenka má základ v mutualistickém principu, její účel spočívá ve skloubení společného hospodářského prospěchu a prospěchu členů jakožto jednotlivců. Navíc slouží jako obrana proti převaze velkého kapitálu v podnikání. Sdružením malých kapitálů vznikne kapitál velký, z čehož plynou mnohé výhody. Ty se ještě zvětšují, když se velké podniky stejného druhu sdruží do svazů, jednot apod. (Horáček 1914, 364)

Kořeny svépomocných snah sahají do dělnických vrstev a drobných průmyslových výrobců, později se přenesly i do zemědělství, kde se rychle šířily. Zemědělcům chybí větší podnikatelské a obchodní vzdělání, kterého je stále více a více potřeba. Také proto se zemědělci svépomocně sdružují. Takovým snahám se v zemědělství daří i proto, že zájmy zemědělských výrobců jsou totožné, nekonkurují si, nejsou tam přítomny žádné spory. Ani velikostní rozdíly nepředstavují žádné větší problémy, proto spolu působí jak velcí, tak i malí rolníci. *"Proto jest také snadné a přirozené spojování zemědělských společenstev v užší ústřední svazy s velmi tuhou a úspěšnou organizací."* (Horáček 1914, 365) Ale právní forma nemusí nutně nic znamenat. Pokud družstva nepřijímají členy, platí vysoké zisky z podílů a obchodují s nečleny, jedná se o čistě kapitalistický podnik. (Horáček 1914, 367)

Horáček dále vyjmenovává všechny typy zemědělských družstev a jejich výhody.

1) Nákupní družstva umožňují nákup pro členy za výhodnějších podmínek, podobně jako nákup ve velkém. Odstraněním mezičlánků je tak zboží levnější, kvalita je zaručena, hrozí menší riziko atd. (Horáček 1914, 368)

2) Odbytová (prodejní) družstva organizují prodej a odbyt zemědělských výrobků. Výhody představují zejména výhodnější ceny, protože členové ušetří na zisku a provizích prostředníků, navíc mohou dodávat značné dodávky spotřebitelům ve velkém, např. vojsku, státním a obecním organizacím atd. Mohou si také dovolit počkat na příznivější ceny, nemusí zboží prodávat hned (díky vlastním skladům). Tak dochází ke zmenšení závislosti samotného výrobce na organizovaném obchodníkovi, zlepšení kvality, poskytování úvěru atd. Nezanedbatelná výhoda je i pevně zajištěný kruh odběratelů. Podnikání na vlastní účet ovšem nese podnikatelské riziko. (Horáček 1914, 369)

3) Výrobní družstva. Podobně jako společné vlastnictví, ani společné provozování zemědělství není pro zemědělskou výrobu vhodné. Ojedinelé pokusy, které se v této oblasti vyskytly, neslavily příliš úspěch. Daří se pouze družstvům, ve kterých se účastnil větší počet výrobců a která se zaměřují na zpracovávání zemědělských surovin. Jedná se o družstva na zužitkování mléka, ovoce, zelí, obilí (mlýny, pekárny), tírny lnu, družstva na sušení čekanky, sladovny, lihovary, pivovary, cukrovary, zpracovárny olivového oleje atd. Větší podniky ke zpracování surovin potřebují hodně materiálu, stroje, proto je potřeba důkladná organizace. Menší rolníci tak potřebují svépomocnou organizaci, za náležitých podmínek a opatrnosti se tato družstva osvědčují. (Horáček 1914, 370-371)

4) Úvěrní družstva poskytují levnější a přístupnější krátkodobý zemědělský úvěr, navíc se mohou věnovat i dalším činnostem - pojišťování (hlavně dobytka), melioraci atd. (Horáček 1914, 371)

Výhody svépomocného sdružování jsou podle Horáčka očividné. Příkladá se mu - alespoň u malých podnikatelů - velká budoucnost, ovšem v praxi se vyskytují různé problémy, kvůli kterým se družstevnictví nerozšířilo tak, jak se čekalo. Tyto problémy pramení zejména v předpokladech, bez kterých není úspěch družstevnictví možný. Jde hlavně o pochopení svépomocné myšlenky, kterou musí pochopit všichni, kterých se týká. Jde o uvědomění si prospěšnosti a důležitosti podnikatelského sdružování, vědomí vzájemnosti a solidarnosti, podřízení svého soukromého zájmu pod zásadu "jeden za všechny a všichni za

jednoho". Dále je potřeba poctivost ve správě, řízení a provozu družstva. Bez takového etického základu se družstva neobejdou. Ještě jsou potřeba i hospodářské a technické podmínky, zejména odborná znalost při zakládání a provozu podniků (obchod, technika atd.) Často se družstvům nedaří právě pro nedostatek těchto znalostí.

Hospodářské předpoklady představují určitou základní majetkovou sílu, základní kapitál. Tento předpoklad lze posílit přístupným a levným úvěrem či veřejnou podporou (přímou či nepřímou), ale je vždy potřeba zachovat svépomocný charakter družstev. (Horáček 1914, 372)

FRANTIŠEK LADISLAV CHLEBORAD

(1839 - 1911)

"Proto uvažte ještě jednou, zdali možnost, státi se z pouhého dělníka spoluvlastníkem a pánem továrny, nestojí za vynaložení trochu podnikavosti, svornosti a vytrvalosti! Kdo z Vás nyní k dílu nepřistoupí, zaslouhuje, aby nadále trpěl." (Chleborad 1867, 22)

Závislost nekvalifikovaných dělníků ("nemajetné práce") je podle Chleborada způsobena historickým vývojem. Ten způsobil nadvládu majetku nad lidmi. Proto je potřeba znovu majetek nabýt tak, že si dělníci peníze sami vydělají, což je první část řešení. Druhá část je provádění reforem ve veřejné správě a v politice. (Chleborad 1884, 6, 67)

Na ekonomickou svobodu je potřeba dávat pozor a nepřehnat to s ní. Chleborad zmiňuje Velkou francouzskou revoluci a to, jak si Francouzi vydobyli svobodu v národním hospodářství. Tím ale došlo ke značnému rozšíření průmyslu, čímž vznikla i bezbrannost nemajetné práce, protože ta nemá v boji o majetek s velkými podniky šanci. (Chleborad 1884, 68) Dělník je proto hodně závislý na kapitálu a Československo není v tomto vývoji žádnou výjimkou. (Chleborad 1868a, 9) Proto i u nás tak moc narostly rozdíly v majetku mezi chudými a bohatými. (Chleborad 1884, 68)

Co se týče přirozeného ekonomického vzestupu dělníků do vyšší třídy, to je takřka nemožné a pokud k němu dojde, je to spíše záležitost štěstí. Zastánci současného stavu tyto případy ale využívají k propagandě toho, jak vše krásně funguje. (Chleborad 1869, 480)

Nezámožné třídě schází samostatnost, díky které bohatnou jednotlivci i národy. Je potřeba větší kapitál, podnikavost, odbyt a úvěr. To nám formální svoboda sama o sobě nezajistí. Stejně tak ji nenapraví ani komunismus. Komunisté totiž své podnikatele vyhošťují nebo rovnou zavírají do vězení. (Chleborad 1869, 437) *"Proto volám k Vám s plným přesvědčením: Užijte zákonné svémoci k zrušení posavadní rozdrobenosti své a sjednoťte se!"* (Chleborad 1868a, 9)

K tomu je potřeba hlavně spolčování nemajetných, jejich soudržnost v boji o majetek. Bohatí mají výhodu, navíc nemajetní často postrádají vzdělání. (Chleborad 1884, 68) Jako první je tedy potřeba spolčovat se, rozložit majetkovou centralizaci, získat výhody majetných. Spolčování je nutné využít hlavně ke třem účelům:

1) K rozšiřování vzdělanosti. Čtenářské spolky jsou velmi užitečné, rozšiřují vzdělanost, ale jejich potenciál ještě zdaleka není naplněn. Je jich potřeba mnohem více. (Chleborad 1884, 69) Hlavně je potřeba číst a tím se učit lépe podnikat. "*Nejhorší slabost plyne z nevzdělanosti.*" (Chleborad 1868a, 11)

2) K politickým účelům. To úzce souvisí s hospodářským slučováním, protože kdo má větší politickou moc, vládne tak, aby se mu hospodářsky dařilo. Nemajetní nemají v současné době příliš politického zastání. (Chleborad 1869, 452) Pokud má být v obchodu spravedlnost, musí být právně ošetřeny obě strany, majetní i nemajetní - a ti nemajetní obzvlášť. (Chleborad 1869, 471) Neúčast nezamožných v politice s sebou nese velmi neblahé následky. (Chleborad 1869, 468) Je potřeba chopit se politické součinnosti a vybojovat ústavu, která by zaručovala rovnoprávnost. Tato ústava bude muset zajistit svobodu shromažďování a petice. (Chleborad 1884, 73) (Chleborad 1869, 470) Dále by pak nová ústava měla zajistit spravedlivé rozdělení politické moci, zrušit majetkový census a docílit tak obecného hlasovacího práva. (Chleborad 1884, 72,74) Dále je ještě nutné vydobýt si to, že budou dělníci pracovat jen dle svobodných smluv a navíc je potřeba zavést i zákonné uznání možností stávek. Nejprve je potřeba dělníky vzdělat v hospodářské svépomoci a posléze je nutné hájit své právo stávkovat. Čím méně se budou stávky omezovat, tím méně jich nakonec bude. Dále je vhodné zakládat spolky na podporu stávkujících. (Chleborad 1884, 72)

Politická moc je důležitá, ale je to jen jeden z nezbytných předpokladů zlepšení současné situace. Tím druhým je udělat ze samotných dělníků podnikatele. "*Podarí-li se Vám cesta tato, pak jste rozluštili hroživou otázku časovou sami, pak počnou umlkati bolestné výkřiky práce dušené břemenem kapitálu, a počnou tenčiti se nepřehledné davy proletářstva.*" (Chleborad 1868a, 5) Což nás přivádí ke třetímu bodu.

3) Slučování k hospodářským účelům. To už se děje v potravních, záložních a výrobních spolcích, které slučují menší kapitály do větších. (Chleborad 1884, 70) Sjednocenost, podnikavost, vzdělanost, to jsou zásady, které vedou k blahobytu. "*Člověk naučil se již mnohému od nižších spolutvorů; kéž by se byl naučil od nich sjednocenosti!*" (Chleborad 1868a, 7-8) Je potřeba podnikat, byť by výsledek nebyl vůbec jistý. Nutné je i přemýšlet, jak

nalézt nové cesty k řešení problémů, všimnout si, co se kde v cizině osvědčilo, co je dobré a přemýšlet, jestli by to nešlo i u nás *"s prospěchem vykořistiti."* (Chleborad 1868a, 10)

To vše ale vyžaduje, aby byli dělníci propojeni s ostatními třídami. *„Velmi málo dokážete pro blahobyt svůj sebezapřením, úsporou, výrobou, prací a namáháním třeba nelidským, pakli to není na vlastní Váš účet.“* (Chleborad 1868b, 12) Dělníci dostávají malou mzdu, se kterou vystačí jen na ty nejnnutnější potřeby. Ke zvyšování mezd dochází jen velmi zřídka, protože většina zisku jde do kapsy podnikatele. Pokud dělníci nejsou majiteli podniků, tak je i přepínání sil většinou k ničemu, ba spíše je na škodu. Může mít za následek i klesání hodnoty práce, protože co je dnes považováno za pilnost, může být zítra považováno za povinnost. (Chleborad 1868b, 12). Cílem zkrátka je, aby měli dělníci v rukách veškerý zisk ze své práce. To lze jen zakládáním dělnických spolků (družstev), a to všech různých typů. (Chleborad 1868b, 12)

Soukromé podniky tak budou postupně oslabovány. Jen takto lze docílit stejného úspěchu, jakého dosáhli rochdalští průkopníci a dalších spolky v cizích zemích, ať už v Anglii, Francii či Německu. Jenom prostřednictvím těchto spolků lze pěstovat národní podnikavost. (Chleborad 1868b, 14) Takto si vybudujeme vlastní vlastenecký průmysl a je potřeba, aby s ním národ nezápasil jako s cizím. K tomu je potřeba i podpora vlády. *„Běda ale průmyslu, jenž nemá ochrany se strany státní moci národa!“* (Chleborad 1868b, 14)

Nejprve je nutné sloučit kapitály jednotlivců do společné výroby a stát se velkoobchodníky. Potom si lze vzít i úvěr, protože *"Kdo jednotlivcům nezámožným zapůjčit se obává, rád zapůjčí spolčeným a rukou společnou a nerozdílnou zavázaným."* (Chleborad 1869, 438)

Místo mnoha malých obchůdků by byl jeden větší, s lepším výběrem, zásobením, kvalitou atd. Zajistí si širší odbyt a lepší zákazníky. Nebo je možné odebírat z vlastního velkoobchodu. (Chleborad 1869, 438)

Nejprve je ale nutné začít zakládáním "snadněji" založitelných družstev, jinak snaha vyjde vniveč. Je potřeba jít na to postupně. *"Čím snáze přesvědčiti se dá lid až posud netečný, že pomoc jest možna, tím více pochybuje, jak mile pokus nezdařen."* Chleborad radí nejdříve začít zásobnami (kvůli daňovým výhodám). Protože získává maloobchodník zboží od řetězce překupníků, bývá pak zboží zbytečně drahé. (Chleborad 1869, 439) Proto je nutné kupovat zboží ve velkém, se slevou. Nejvíce se kupují potraviny, proto je dobré zařídit potravní zásobny. U nich navíc není moc potřeba žádná specializovaná znalost - stačí se jenom trochu vyznat v prodeji a nákupu. Pomocí těchto zásoben si pak družstva vydělávají, získávají kapitál a možnost si půjčit. Tak budou moci zařizovat jídelny, obuvnické zásobny, krejčovské zásobny

apod., zkrátka ta, která jsou potřeba nejvíce. Jidelny ušetří za vaření, uklízení, udržování ohně a díky nim pak budou moci jít ženy do práce. Později, až když budou mít družstva velký kapitál a úvěr, když budou členové patřičně sjednoceni a podniky budou "zaběhnuté", teprve potom je možné založit záložnu a nejvyšší stupeň družstevnictví, tedy výrobní družstva. (Chleborad 1869, 440)

Výrobní družstva představují podle Chleborada nejvyšší stupeň svépomoci. Díky nim lze získat úplnou samostatnost. Jen ve vlastních továrnách lze opatřit členům práci oproštěnou od "zlovůle" podnikatelů. Jedině tak se dělníci stanou podnikateli a uvedou v soulad dělnictví s podnikatelstvím. K tomu je potřeba velký kapitál a úvěr, je potřeba dovednost a vzdělanost v obchodnictví, kterou dělníci získají jen vzděláním a vlastní praxí - cvikem v zásobních obchodech, záložnách atd. Tím vším je potřeba projít než se pustí do velkovýroby na svůj vlastní účet. Navíc ve výrobních družstvech jsou potřeba i mravní síly, technické dovednosti, ráznost, vypočítavost atd. Zkrátka je to mnohem složitější a náročnější podnik. (Chleborad 1869, 449)

Rozptýlení lidé a jejich majetky se takto postupně sdruží, takže pak mohou porazit přesilu cizího kapitálu. Chleborad ukazuje jako příklad svépomocnou banku Slavii, což je podle něj náš velký úspěch. Jedná se o vlastenecký ústav, nejde jí o zisk akcionářů, ale o prospěch všech pojištěnců. Je to opravdový vzájemný ústav, ve kterém si zisk rozdělují všichni pojištění. Každý z toho může mít prospěch, když se přidá, chudý i bohatý. (Chleborad 1868, 23) Hlavní výhoda spočívá v tom, že Slavia dělníky naučí samostatnosti, prozřetelnosti, zajistí je na stáří. Dělníci tak své peníze neprohýří, ale uloží si je a přitom se pojistí. "*Hospodářské spolky, živnostenstva, Ouly české - všichni přičiňme se dle sil svých, abychom důležitému ústavu národohospodářskému všestranně půdu připravovali a (...) důvěru k ní v lidu vzbuzovali.*" (Chleborad 1868, 24) Svépomocné pojišťování tak představuje způsob, jak zároveň odstranit ze země chudobu (bez spoléhání na bohaté), a přitom ještě pojistit dělníky proti negativním životním situacím. (Chleborad 1868, 1-2)

Zakládání těchto podniků znamená druhý krok k zákonné svépomoci (první krok byla účast na politice), který dovede střední třídu k samostatnosti. "*Tak nabude poctivost', spravedlivost' a občanská cnost' vedle mravní též hodnoty skutečně hmotné, zabezpečující jako ryzé zlato zámožným samostatnost' a svobodu nezámožným!*" (Chleborad 1869, 448)

Zakládání družstva by se pak měla držet několika zásadních principů, jmenujme alespoň ty nejzásadnější:

a) "*Svépomoci užívej, a na nikoho nespolehej.*" Podniky by neměly spoléhat na státní pomoc. Vznikl by podporovaný průmysl, byl by závislý na státu, nesamostatný. Každý by se snažil státní pomoci zneužít a navíc by takové podniky byly velmi křehké. (Chleborad 1869, 441)

b) Družstva by se neměla spoléhat na poctivost ostatních. Raději by se měla spokojit s menším, ale jistým ziskem, než s výnosnějším a rizikovějším podnikem. (Tamtéž)

c) Členové družstev by měli chovat vedení podniku v úctě, vážit si svých vedoucích, ředitelů, protože byli ustanoveni svobodnou volbou. Členové družstev si svobodně zvolili ty nejlepší ze svých řad, takže by se podle toho k nim měli i chovat. (Chleborad 1869, 442)

d) Část zisku by měli věnovat na vzdělávací prostředky a svou správu věnovat do rukou odborníků na danou pozici (politika, statistika, obchod atd.) "*Jen tak jim lze obstáti a vítěziti v soutěži s podnikateli vzdělanými.*" (Chleborad 1869, 444) (Chleborad 1868a, 10)

e) Neměli by se omezovat jen na případnou tržbu ve svém skladu, ale co nejrychleji přejít k výrobě na vlastní účet. Teprve pak se užití svépomoci stane skutečně významným způsobem k řešení současné situace (viz výše). Opatří si tak práci všichni ti, které jinde vykořisťují. Stanou se zároveň dělníky a podnikateli, a když budou vědět, že pracují sami pro sebe, dojde ke zlepšení pracovní morálky. (Tamtéž)

Čím horší je současná situace, tím větší potřeba je k tomu, aby se jednalo, jenom stesky nám nepomohou. "*Svémoc čili vlastní pomoc jest nejbezpečnější kotvou v bouři života.*" Podle Chleborada se u nás družstevnictví docela uchytilo, vykazujeme úspěchy. (Chleborad 1868, 22) Přesto je toho ještě hodně co zlepšovat. Napravit současnou situaci nelze hned. Vývoj, který probíhal staletí, nelze napravit během krátké doby. Ale víceméně hned lze alespoň ulehčit živobytí, dosáhnout lepšího pohodlí, získat prostředky ke vzdělání, a to jen tím, že se založí spolky, ve kterých budou dělníci díky moudrému hospodaření bohatými podnikateli. (Chleborad 1868a, 12) Cizina nás v tomto směru předstihla. To samo o sobě není ostuda, ostuda by byla dostat se až na poslední místo. Nejzávažnější je stav nynějšího dělnictva, jen na něm pak je, aby si své sami postavení zlepšili. K tomu je nutný použit prostředek, který se v cizině tak osvědčil - "*Prostředkem tím jest užití zákonné svémoci k sjednocení.*" (Chleborad 1867, 5)

FRANTIŠEK CYRIL KAMPELÍK (1805 - 1872)

„Jináko se proti neobmezené ziskuchtivosti veľkého kapitálu, jeho nemilosrdnému útisku a zotročovániu obrániť nelze, než-li dějnou vzájemností a vytrvalým spolčováním.“

(Kampelík 1859, 53)

Rozvoj průmyslu je podle Kampelíka na jednu stranu pozitivní, na druhou stranu s sebou ale nese značná rizika. Je velmi užitečný, protože díky němu může spousta lidí žít v pohodlí, na druhou stranu výkyvy v průmyslu a vykořisťování způsobují značnou nezaměstnanost a chudobu. (Kampelík 1859, 55) Průmyslu se nemůžeme zbavit a ti, kteří by chtěli rozbít stroje, se hodně mýlí, resp. jsou to "*krátkozrací mluvkové*". (Kampelík 1859, 23) Co ale bude s těmi chudými, zejména na horách a s proletáři ve městech? (Kampelík 1859, 56)

Národní hrdost by měla občany vybičovat k aktivitě, k nápravě těchto negativních jevů, ale zatím se moc neděje. (Kampelík 1859, 59) Zato se do vlasti pouští kapitál z cizích zemí, ale svépomocné podniky se nezavádí. (Kampelík 1922, 77) V Severozápadní Evropě je finanční gramotnost mnohem lepší, zakládají tam spořitelny, akciové společnosti, pěstují vzdělanost atd. Jejich kapitál proudí k nám a my jenom pracujeme a nepodnikáme, vyděláme tak hlavně cizím podnikům. (Kampelík 1904, 29)

Pokud je národ chudý, těžko uhájí svá práva, klesá na vážnosti, ztrácí moc. Proto je blahobyt potřeba pro obecné dobro. (Kampelík 1904, 10) Lidé si musí pomoci sami, opravit národní hospodářství, zlepšit svoji situaci a nespolehat, že jim vláda "*všechno hotové na talíři přinese*." (Kampelík 1859, 58) (Kampelík 1922, 78) Náš hlavní nepřítel je tedy kapitál, který se nachází v rukách nepřátel, kteří nás chtějí ovládnout penězi. (Kampelík 1922, 114) Dokud budeme takto pracovat pro zahraniční podniky, pro cizince, podle Kampelíka v podstatě naše nepřátele, nezmůžeme nic. Ani kdybychom pracovali sebevíce a sebenamáhavěji, protože pořád pracujeme pro druhé. Germanizace a centralismus jsou naše největší hrozby. (Kampelík 1922, 113)

První řešení je zakládat zábavná i dobročinná družstva. (Kampelík 1865, 3) Překáží tomu jen nerozum, lenost a sobectví. Už křesťanství nás ale učí lásce bližnímu, všechny stanovy by z něho měly vždy vycházet. Hlavní je zejména zásada dobrovolnosti. Když nic neuděláme, nic se nezmění a nezlepší. Zato spojenými silami můžeme naši životní úroveň o mnoho zvýšit. (Kampelík 1865, 4) Je potřeba pomáhat chudým, buď jen radou, ale hlavně skutkem. Pokud současnou příležitost kvůli naší nečinnosti propásneme, cizí státy nás o blahobyt připraví úplně. Kampelík tyto svépomocné snahy opět zdůvodňuje křesťanskou láskou a Ježíšovým příkladem. (Kampelík 1859, 3)

Velký průmysl má, jak již bylo řečeno, velkou sílu. Velkopřemyslníci mají peníze, výhody, majetek, vědomosti atd. Zato samotní jednotliví občané jsou rozdrobení, nejednotní, chudí, svárliví, závistiví.... (Kampelík 1859, 31) Svépomocné spolčování poskytne řemeslníkům větší kapitál a možnost vzít si úvěr - to spolu s pracovitostí, spořivostí, střídmostí, mravností a jinými ctnostmi výborně řemeslníky ochrání před bídou. (Kampelík 1859, 45)

Zejména by lidé měli zakládat kollaturní⁵ spořitelny. Lidé si schovávají peníze všude možně, ale doma jim nejsou k ničemu. (Kampelík 1904, 10- 11) Spořitelny (svépomocné) jsou užitečné, o tom nikdo nemůže pochybovat, protože vykazují velmi slibné výsledky. Banky, spořitelny, záložny (úvěrní kasy) jsou znamenité ústavy. Poskytují ekonomické příležitosti, kdy mají lidé možnost dát dohromady jinak umrtvený kapitál, který se pak dá využít k práci a obživě. (Kampelík 1904, 13) (Kampelík 1865, 92) Navíc tyto ústavy vedou obyvatele ke střízlivosti, spořivosti, pracovitosti, pěstují "*spolkový finanční rozum*". (Kampelík 1904, 16) Navíc když jsou peníze uschované v domě, hrozí riziko, že je ukradne zloděj, že dům shoří, nebo dokonce že je sežerou myši. (Kampelík 1904, 25)

Takto lze vzít věci do vlastních rukou, udělat něco pro obecné dobro a nevolat po zásahu státu. Půjčovat by si tak mohli snadno a za nízký úrok dělníci, čeledíni, služky, tovaryšové atd. Spořit by si mohli např. i sirotci. Z toho všeho plyne větší dostupnost a praktičnost - spořitelna by měla být v každé farnosti, proto by byla snadno dostupná, nemusí se jezdit někam daleko do města. Navíc by se tak těšila větší důvěryhodnosti a jistotě - místní lidé se znají, takže vědí, komu mohou půjčit a komu ne. (Kampelík 1904, 16-17) Poplatky by v takových spořitelnách byly menší, protože by se nezaměstnávalo tolik úředníků a znalců jako v klasických spořitelnách. Všechno potřebné by řešilo představenstvo v obci spolu s hospodářskou radou - náležitě, svědomitě, bezodkladně a zdarma. (Kampelík 1922, 105)

⁵ Kollatura = farnost

Z takových svépomocných spořitelen by plynuly i další, mimoekonomické výhody. Čeledíni, dělníci, služky a všichni, kdo by si do nich nechali ukládat peníze, by viděli, že si drží svůj osud ve vlastních rukou. Proto by byli pracovitější, pořádnější, spořivější. Podle Kampelíka by tento prospěch šel tak daleko, že by se začali vyhýbat "*muzikám a zábavám*", přestali by hýřit a utrácet za zbytečnosti. (Kampelík 1904, 22) Tak by spořitelny přispívaly k mravní obrodě národa. Zisk ze spořitelen by se dal využívat i k obecně prospěšným účelům, např. k zakládání škol, pořádání výstav atd. (Kampelík 1904, 24)

Další svépomocné podniky, které by se měly hromadně zakládat, jsou svépomocné pojišťovny. Požáry, povodně, krupobití a další pohromy totiž způsobují ohromné škody. (Kampelík 1922, 78-79) Jejich fungování by probíhalo na podobném principu jako v případě svépomocných spořitelen. Místo posílání svých peněz za hranice, kde s nimi hospodaří cizina, by lidé své peníze posílali do místní pojišťovny a kapitál by tak zůstal doma. Tím by si opět potřební maloživnostníci mohli pořizovat levné malé úvěry, zmenšila by se nezaměstnanost a byly by prostředky na mnoho obecně prospěšných činností, od meliorace mokřin a rašelinišť, přes najímání hajných až po zlepšování kvality půdy. (Kampelík 1922, 80-82)

Druhá výhoda pojišťoven spočívá pochopitelně i v pojišťování. Pojištěnci ve vzájemné pojišťovně by se vzájemně podporovali, v souladu s křesťanským učením. Když by se každý nechal povinně pojistit, dával by pak pozor na všechny ostatní, aby se vyhýbali rizikům a dávali pozor např. na požáry atd. Méně pohrom (požárů, špatně postavených budov atd.) by pak bylo v zájmu všech, protože by každý chtěl platit menší poplatky. (Kampelík 1922, 87) Pojišťovny by zároveň mohly fungovat jako půjčovny hospodářských zvířat pro nemajetné občany. Dobytek by se tak rozmnožil, lidé by se naučili jak o něj správně pečovat, starali by se o něj mnohem lépe, měli by mnohem levnější maso atd. (Kampelík 1922, 91) "*Jak výborně by v ohledu tom u nás assekurace⁶ proti pádu dobytka a s ní spojená půjčovna krav, koz, koňů a t. d., na národní blahobyť, na obecné dobro působila, netřeba těm dokazovati, kteří jen kousek rozumu mají.*" (Kampelík 1922, 92) Proto by měly být pojišťovny v každé kollatuře. V Praze je sice pojišťovna proti ohni, ale málokdo je u ní pojištěn. (Kampelík 1922, 86)

Spořitelny i pojišťovny jsou užitečné i proto, že pomáhají ukládat kapitál na různých místech, decentralizují ho. Centralizací se vše neoprávněně hromadí na jednom místě. Taková místa pak nesmírně bohatnou, zatímco ostatní oblasti tím více chudnou. Takže zatímco v hlavních městech je blahobyť, v okrajových oblastech panuje bída. To je další důvod, proč

⁶ Pojištění

zakládat pojišťovny a spořitelny, jako boj proti přílišné centralizaci. (Kampelík 1922, 84)

JOSEF MACEK

(1887 - 1972)

"Demokracie, společnost rovných, svobodných a sbratřených lidí také v hospodářském životě, ve výrobě a spotřebě, vyvěrá z úcty člověka k člověku. Člověk v druhém ctí sám sebe, a lidé touží po tom, aby se mohli ctít." (Macek 1924, 24)

Kapitalistický (námezdní) systém je podle Macka nesnesitelný, jelikož špatně a nespravedlivě přerozděluje finanční důchody. Navíc vytváří hierarchii i rozdělením funkcí, kdy jedni rozkazují a druzí musí poslouchat, což představuje značnou hospodářskou nedemokratičnost. Často tak chyby ostatních odnášejí ti, kdo za ně nemohou. (Macek 1936, 134)

Macek navíc vyčítá lidem panující chamtivost a nenasytlost. Před válkou se mělo za to, že je to jen výsada nenasytých obchodníků. Válka ale ukázala, že jsou takových vlastností schopni všichni bez rozdílu. (Macek 1921, 120) Zato solidarita a bratrství je na ústupu, naopak vládne boj, nepřátelství a touha po vítězství za každou cenu. (Macek 1925a, 323)

Je nutné nastavit takové sociální podmínky, ve kterých „*květina bratrství*“ bude vzkvétat, to znamená zejména vyřešit problém nezaměstnanosti, bytovou sociální politiku, odbytovou krizi atd. Jenže pouze blahobyť sám o sobě ještě nestačí. Je nutné i změnit přístup lidí k smyslu života, aby neviděli jeho smysl jen v bohatství (o mravních požadavcích viz dále). (Macek 1925a, 327)

Je potřeba změnit hospodářskou organizaci, převést mravní problém vykořisťování do ekonomické sféry, do směnného procesu - což znamená hlavně do problematiky ceny. Dnes se ceny tvoří nerovnovážně, pod tlakem monopolu (zejména pozemkového a majetkového). Spravedlivá cena je všude tam, kde jsou si obě strany hospodářsky rovny, tzn. potřebují se hospodářsky stejnou měrou. *"Tak na př. schvaluje se jako "spravedlivá" i vysoká cena, kterou platí boháč boháči za nějaký přepychový nesmysl."* (Macek 1921, 183)

Jak tedy odstranit třídní monopol a udělat z obou stran rovné partnery? Základem je solidární (svépomocný) socialismus, u nás zejména družstva. Svépomocné snahy u nás zatím nejsou rozšířené tak moc, jak by měly a mohly být. Průměrný občan stále spoléhá na stát, místo aby se snažil pomoci si sám. (Macek 1923, 3) Stát ale není všemocný, v ekonomické sféře toho moc nezmůže, navíc když stojí proti zájmům silných kapitalistů. (Macek 1936, 185) Lidé se také často spoléhají na soukromou dobročinnost, která u nás nabývá nejčastěji forem podpory chudých, starých, nemocných, zmrzačených apod. (Macek 1923, 3-4)

Jak již bylo zmíněno, materiální blahobyt ještě sám o sobě nestačí, jsou důležité i duchovní předpoklady obyvatel. Tyto duchovní předpoklady pak mohou mít na blahobyt pozitivní vliv. Jde zejména o celkového ducha a morální vlastnosti obyvatel - o poctivost, pracovitost, účasti na pokroku, chuti sdružovat se k svépomoci. K tomu je potřeba důvěřovat sobě i ostatním. (Macek 1942, 27) Solidarita je důležitá pro všechna socialistická hnutí, tedy i pro družstevnictví. Kde solidarita chybí, tam hrozí riziko vykořisťování družstva členy, funkcionáři, družstva se pak rozpadají atd. Solidaritu nelze vzbudit v lidech tím, že se budou hlásat ideály sebeobětování a lásky k bližnímu. Je potřeba, aby lidé solidaritu pochopili jako vzájemnost a to, že solidaritou něco všichni získají. K tomu je potřeba svoboda a hospodářská nezávislost v rozhodování. (Macek 1925, 174)

Sociální reformu nelze vybudovat jen na lásce k bližnímu a sebeobětování, stejně tak ji nelze vybudovat ani na čistém sobectví. Je potřeba rovnováha mezi těmito póly spolu s dostatečnou organizací. Macek jako příklad udává Anglii počátkem 19. století, kdy filantropové zakládali spotřební spolky pro dělníky. Zboží se tehdy prodávalo za nákupní cenu s malou přírůžkou na provoz prodejny, aby měli dělníci zboží co nejlevněji. Ale tyto spolky ekonomicky skomíraly. Až v roce 1844 rochdalští průkopníci založili své konzumní družstvo na jiných principech - prodávat za běžné obchodní ceny, jen za hotové, dělit zisk členům podle ceny odebraného zboží za rok atd. Díky těmto zásadám družstvo vzkvétalo, protože zásada rozdělit zisk dle úhrnné ceny odebraného zboží motivuje členy k tomu, aby v družstvu nakupovali co nejvíce. Čím víc v družstvu utratí, tím větší dividendy pak odeberou, jinými slovy, čím více pomohou družstvu k zisku, tím více se jim družstvo odmění. Tato myšlenka pak postupně začala pronikat i do výrobních družstev. Zisk se rozdělí dle toho, kolik kdo odpracoval. Kdo hodně přispěl na zisk družstva, ten dostane větší odměnu. (Macek 1925, 167-8)

Veřejná pomoc a mecenášství může být užitečné (byť má svoje nedostatky), ale nejlepší cestou, jak změnit současnou situaci, je zkrátka svépomoc. Předpoklady svépomoci spočívají ve vědomí, že každý z nás nese trochu té viny za současný nevyhovující stav.

Postarat se o nápravu bychom tak neměli nechávat na ostatních, státu či obci, ale vzít iniciativu do svých rukou a zakládat družstva - jak se to děje např. v Dánsku. (Macek 1923, 4) *"Dánský zemědělec za svůj blahobyt neděkuje své politické moci nad jinými vrstvami národa, jež by pomocí cel, nerovnosti daňové a rozmanitým čepováním státní pokladny připravoval o část jejich pracovní odplaty, nýbrž děkuje za svůj blahobyt vlastní pili, vzdělanosti a solidaritě."* (Macek 1942, 24) K tomu je potřeba vědět jak na to, čemu se věnovat a čemu ne, jaké prostředky k tomu využít, je k tomu potřeba větší počet lidí, vzbudit v nich chuť k činnosti... (Macek 1923, 5) Dobré je založit ze začátku úsporné družstvo, kam každý přispěje alespoň malou částkou. Když se toto družstvo osvědčí, přidají se k němu postupně další a další lidé, družstvo tak postupně naroste. Důležité je ale neztratit hlavu při prvním úspěchu, nezklamat důvěru a zachovat si duševní rovnováhu při úspěchu stejně jako při neúspěchu. (Macek 1923, 6) Zakládání družstev by mělo jít ruku v ruce s technickou znalostí a vzdělaností, zejména četbou knih a odborných časopisů. Úspěch družstev spočívá v tom, že vnikla do cenového procesu. Přijala tržní a cenové mechanismy a namířila je proti důchodu z cizí práce, tím vlastně porazila kapitalismus jeho vlastními zbraněmi. Právě z družstev pak může vyrůst nová hospodářská organizace. (Macek 1936, 189)

Jako řešení ze současné krize proto navrhuje Macek změnit pracovní zřízení tak, aby měli sami zaměstnanci zájem na svém výkonu i na celkovém výkonu podniku a jeho výnosu. Tím by zmizel protiklad funkcí i zájmů mezi podnikatelem a zaměstnanci, kdy zaměstnanci získají pevnou mzdu, ale zisk dostane podnikatel. (Macek 1936, 129) Hospodářské reformy proto musí umožnit i zaměstnancům v kapitalistických podnicích účast na řízení podniku. (Macek 1936, 134)

Nejlépe by podle Macka bylo začít podílnictvím na zisku (profit-sharing) a později i spolupodnikáním zaměstnanců a jejich účasti na řízení kapitalistických podniků. Tak by se postupně práva a povinnosti pracujících rozšiřovaly, až by se podniky staly de facto družstvy (alespoň z normativního hlediska). (Macek 1936, 135) Postupně by se tak význam podnikatelského kapitálu snižoval, až by se snížil na pouhé věřitelství. K tomu bude potřeba uzákonit nové formy podnikatelské organizace. Povinná kontrola podniků by byla podobná jako kontrola u družstev. Zvyšování mezd a snižování pracovní doby v ziskových podnicích situaci nezlepšuje, protože se zvýšené mzdy přesunou do cen výrobků, čímž se opět sníží kupní síla zaměstnanců. Sebevětší píle zaměstnancům také nepomůže, protože většinu zisku získá podnikatel. (Macek 1921, 192-3)

Z hospodářského osamostatnění vyplývá demokracie v hospodářství. S tím jdou ale ruku v ruce rizika. Proto je potřeba, aby tyto podniky řídili schopní, vytrvalí a poctiví lidé, kterým by ostatní důvěřovali. (Macek 1936, 144) Konkrétně by se těchto reforem (které odstraní důchody z cizí práce) měli chopit ti, kteří kvůli současnému systému trpí nejvíce. Využít by přitom mohli odborových organizací a družstev. Družstevní hnutí se přece neomezují jen na zakládání malých družstevních podniků, ale přeměňují na družstva i podniky kapitalistické (zavedením zmíněného sdíleného zisku a spolurozhodováním). (Macek 1921, 192)

Problém výroby je nutné vyřešit zavedením spravedlivosti do distribuce zisku. Zisk je nutno kontrolovat a přerozdělovat jeho spravedlivou část zaměstnancům. (Macek 1921, 194)

I ve svépomocných podnicích se ale mohou vyskytnout problémy. Družstvo se například může snažit snížit počet zaměstnanců a výši jejich platů a může se objevit rovněž zájmový rozpor mezi vedením podniku a jeho zaměstnanci, byť ti jsou také spolu-podílníci. Svépomocné podniky nejsou imunní ani vůči snahám o zákaz přijímání nových členů, nebo snahám zaměstnat dělníky bez toho, aby se nějak podíleli na správě či zisku. A nakonec i svépomocný podnik se může zaměřovat čistě na zisk a mohou se v něm vyskytovat špatné pracovní či sociální podmínky či vykořisťování. "*Vnější tvar, po případě právní forma podniku nám nesmí zalepovat oči.*" (Macek 1936, 122-3) (Macek 1921, 180) (Macek 1923, 29)

Družstva mohou mít problémy i pokud narazí na nezáměr svých členů či na jejich nezkušenost (v obchodě, neznalosti technické a obchodní stránky ve výrobě atd.). Z toho pak plynou nezmary, omyly, chyby, ztráty a nepoctivost. Výrobní družstva mají velmi často nedostatek výrobních prostředků, vlastních i cizích (úvěry). Proto jsou většinou slabá a nemohou konkurovat kapitalistickým podnikům s jejich velkými dílnami, zkušenými vedoucími, obchodními znalostmi. Proto mohou jen těžko tyto velkopodniky zatlačit. Navíc v družstvech bývá (hlavně u nás) problém s demokracií. Členové totiž ne vždy dovedou poslouchat své zvolené představitele. Většinou totiž více poslouchají ty jmenované, zatímco u zvolených zastávají názor, že když jsem si ho zvolil, nemusím ho tolik poslouchat. (Macek 1924, 18) Navíc musí družstva umět vyrovnat konflikt zájmu mezi výrobcem a konzumentem, což je jeden z největších problémů, kterým musí družstva umět čelit. (Macek 1921, 16)

Ke zlepšení naší hospodářské situace jsou potřeba osvědčené rochdalské zásady. Díky tomu by došlo k rozmachu družstevnictví, protože když (až) se osvědčí, začne růst jejich popularita a postupně se tak bude moci úspěšně bojovat proti dvěma největším nepřítelům družstevnictví - netečnosti a dravosti. Družstvům a družstevním myšlenkám se nedaří, když o

ně lidé nemají zájem. Stejně tak se pravým družstvům nedaří, když jsou lidé orientováni jen na zisk. U nás družstva bohužel trpí oběma těmito zly. Je nutné znovuobjevit ten tmel rochdalských průkopníků, tedy rozdělení dle zisku podle toho, jak se o něj který člen zasloužil. (Macek 1923, 28) Rozšíření těchto myšlenek i do kapitalistických podniků a jejich následná přeměna na družstva (nejprve s pomocí zásady podílnictví na zisku, později zásadou spoluřízení podniku) nám zajistí spravedlivou cenu práce, zboží, úvěrů atd. (Macek 1936, 135) *"Spravedlivá cena zavede do hospodaření svěží tempo, rozumný úkoj potřeb přítomných i budoucích (rozumné spoření a hromadění prostředků výrobních), vymytí společenské příživníky a stmelí společnost vzájemností a solidaritou."* (Macek 1921, 191)

VILIBALD MILDSCHUH

(1878 - 1939)

"Nicméně dlužno přece přiznati konsumnímu družstvu velký význam pro řešení sociální otázky a možno považovati co možná největší rozšíření družstevní soustavy za jeden, a to ne z posledních prostředků sociální reformy." (Mildschuh 1930, 136)

Družstva Mildschuh definuje jako sdružení lidí, kterým nejde o zisk ze svého kapitálu, ale účastní se na samém podniku. Může jít o dodavatele, dělníky, spotřebitele apod., ale důležité je, že takto sdružení mohou získat výhody, které by sami v hospodářství nezískali. (Mildschuh 1911, 2) Základní rozdíl mezi kapitalistickým podnikem a družstvem spočívá v tom, že členské podíly družstev jsou jen prostředkem k cíli, tj. hospodářským výhodám, které družstvo poskytuje. Pokud dosažení vysokého zúročení podílu převáží nad ostatními účely, družstvo ztratí svůj svépomocný ráz a stane se z něj kapitálová společnost. (Mildschuh 1911, 3-4) (Mildschuh 1930, 126)

Důležité je právě toto sociální hledisko. Družstva jsou nástroj ke zlepšení sociální situace chudších lidí, dělníků, menších úředníků, rolníků a živnostníků. Kapitálové firmy prospívají hlavně kapitalistům. Družstva poskytují výhody jiným vrstvám obyvatelstva, ale mohou prospívat i bohatším vrstvám, protože spousta družstev v sobě tento sociální prvek nemá. To však nejsou opravdová družstva. Důležité jsou i družstevní ideje, solidarita, vzájemnost atd. (Mildschuh 1911, 4) (Mildschuh 1930, 128)

Dalším znakem družstevnictví je neomezený počet členů, ale ten není tak zásadní pro družstevnictví jako celek, protože např. výrobní družstvo, které začne konečně prospívat, se může chtít uzavřít, protože nechce, aby výhody, které si pracně vydobyli, mohli využívat i ti, kteří se o ně nijak nezasloužili. (Mildschuh 1911, 4) Oproti jiným organizacím sdružujícím osoby je u družstev důležitý právě ekonomický prvek. Družstva jsou zkrátka sdružení osob ke společnému vedení podniku. (Mildschuh 1911, 6) (Mildschuh 1930, 127)

Případné spory mezi družstvy musí řešit stát, resp. veřejná správa. Ta by měla družstvům poskytovat ze začátku podporu a neměla by je zbytečně šikanovat zbytečnými daněmi a byrokracií. (Mildschuh 1911, 52-53) Také by bylo vhodné, aby prosadila zákaz prodeje zboží/služeb atd. nečlenům, hlavně pokud družstvo využívá státní podporu pro svou svépomocnou povahu. (Mildschuh 1931, 113)

Ale nabízí se otázka, zda mimo výhod družstva vlastně i třídám, kterým by měla pomáhat, neškodí. Maloobchodník si sice opatří zboží skrze nákupní družstva levněji, ale na druhou stranu musí čelit konkurenci konzumních družstev. Nevyruší se tak vzájemně příznivý vliv družstevnictví? (Mildschuh 1911, 51)

Je sice možné, že družstva ruší příznivé účinky způsobované jinými družstvy pro celé třídy, ale to neplatí o národním hospodářství celkově. Tam se příznivé účinky družstevnictví doplňují. Družstva vylučují zbytečné mezičlánky z hospodářského života a nahrazují ho přímým stykem těch článků, které by jinak byly odděleny. Navíc spotřební družstva zavádí do hospodářství novou zásadu, a to zásadu výroby pro organizovanou potřebu. Ta má slibný potenciál do budoucna, protože do značné míry nahrazuje výrobu řízenou individuálními zájmy a přílišnou touhou po zisku, která je zdrojem mnoha krizí. (Mildschuh 1911, 53)

Nevýhoda družstev spočívá v tom, že nejsou příliš ohebná. V případech, kdy je potřeba složitější vedení, rychlé rozhodování kvůli rychle se měnícím podmínkám, nebo v případech, že mezi členy panují spory, se mohou vyskytnout problémy, které by se neobjevily, pokud by podnik řídil jeden člověk. (Mildschuh 1911, 2) Nevýhody zejména výrobních družstev spočívají ve špatném a neobratném vedení, které má jen zřídka dostatečné obchodní zkušenosti a znalosti. Navíc se často vyskytuje nedostatek kázně a solidarity u pracujících členů, z čehož pak pramení různé neshody. Výrobní družstva jen výjimečně nezaniknou a prosperují. V takových případech ale často nepřijímají nové členy (viz výše). Tím ale výrobní družstvo ztrácí význam jako řešení sociálních problémů dělnické třídy. (Mildschuh 1930, 133-134)

Co se týče nákupních a konzumních družstev, u nich tyto nevýhody nejsou tak velké. Zvláště se jim daří tam, kde jde o společné uspokojení potřeb, kde vládla lichva, velké ceny, vykořisťování obyvatelstva atd. Ale i v méně příznivých oblastech se družstvům daří a mohou konkurovat kapitalistickým podnikům, ba je i předčit. K tomu je ovšem potřeba jednoduché vedení a shoda mezi členy. Navíc čím jsou konzumní družstva větší, tím větší poskytují členům výhody a tím rychleji rostou. (Mildschuh 1930, 135) Proto lze očekávat jejich ještě větší rozmach a spolu s ním i rozmach výrobních družstev, která jsou na nich založena. *"Niméně lze přece ony ideje, které mají za to, že by bylo možno celý hospodářský život*

zbudovati na tomto základě, považovati za utopistické." (Mildschuh 1930, 136)

Sdružování lidí do družstev má své limity co do počtu lidí a druhu zboží. Do družstev budou sotva vstupovat členové nejvyšších (boháči, šlechta) a nejnižších vrstev (proletáři, kteří nemají ani základní kapitál). Také je potřeba počítat s lidskou pohodlností, hašteřivostí (zejména politickou a třídní), lidé berou ohledy na své místní obchodníky apod. Dále zboží, které podléhá silným výkyvům v poptávce a ceně (dle módy), nelze dost dobře družstevně vyrábět. Mimo družstevnictví stojí i veřejné podniky (plynárny, vodovody, elektrárny, železnice atd.) (Mildschuh 1930, 136) (Mildschuh 1911, 46-48) *"Nelze se tedy oddati naději, že bude kdy možno založiti "kooperativní republiku".* (Mildschuh 1930, 136)

FRANTIŠEK MODRÁČEK

(1871 - 1960)

"Jenom pošetilec oddává se víře, že hospodářské bytí národů může trvati na systému, z něhož sálá tolik nenávisti, vzteku a divokého vzdoru, jenž pod budovou společenskou vyhloubil minové podkopy, národy ve dne i v noci ohrožující. Stav tento kategoricky upomíná, aby pracující lid stal se v národohospodářském životě svéprávným a spoluzodpovědným."

(Modráček 1918, 219)

Podle Modráčka došlo sice během průmyslové revoluce k rozmachu strojů, průmyslu a zkrácení pracovní doby, ale místo zlepšení života dělníků dochází k jejich ještě většímu vykořisťování. Podnikatelé s nimi zachází jak se jim zachce a očekávají od nich nejlepší výkon za nejnižší mzdu (Modráček 1918, 231-233). Tím vším dochází k proletarizaci širokých mas a k rostoucím kontrastům mezi chudými a bohatými. Nejpalčivější otázka je tedy postavení pracujícího lidu v národohospodářské organizaci, tj. nepřátelství mezi prací a kapitálem. (Modráček 1918, 8)

Druhý typ vykořisťování zažívá dělník od obchodníků, kteří si nechávají velkou přírážku za zboží a odírají tak dělníky podruhé. Navíc často prodávají nekvalitní zboží, zejména potraviny, které škodí zdraví spotřebitelů. (Modráček 1904, 5-7)

Proti vykořisťování od zaměstnavatelů se už dělníci brání alespoň odborovými organizacemi. Proti vykořisťování obchodníků jsou zatím bezbranní, skoro jako by se ani bránit nechtěli, byť je obrana paradoxně snazší – stačí se hospodářsky spojit, zbavit se překupníků a nakupovat přímo od výrobců. (Modráček 1904, 10) Tuzemské konzumní spolky skomírají, ale to jen kvůli lhostejnosti. Nikdo o ně nepečuje, nesnaží se převést do praxe zásady, které se tak osvědčily v cizině, dělníci jsou dokonce od jejich zakládání spíše odrazováni. Je potřeba je zakládat, vzdělávat dělníky, zasvětit je do této praxe, přesvědčit občany o jejich prospěšnosti. (Modráček 1904, 11)

Cílem a hybnou silou všech kapitalistických společností je zisk, resp. zhodnocení vloženého kapitálu společníků. Akcionáři vloží do firmy kapitál, ale provozu podniku se nijak neúčastní, nefunguje tam žádná součinnost. Jediný zájem akcionářů je jejich dividenda. (Modráček 1947, 10) U družstva je zisk podružný, družstvům jde zejména o hospodářskou

službu a hospodářskou součinnost členů v provozu družstva. (Modráček 1947, 8) (Modráček 1931, 25-26)

Z těchto dvou znaků plyne ještě jeden, zvláště důležitý - demokratická správa družstva. *"Družstvo může prospívati a jako družstvo existovat, jen když se v něm měří všem stejně."* (Modráček 1947, 11) Jedná se o velmi důležitou zásadu rovnosti a demokracie. Nerovné hlasovací právo může mít v družstvu velké následky, družstvu hrozí ztráta družstevního charakteru a může se z něj tak stát majetek několika podílníků. Tím zmizí družstevní součinnost a služba, družstvo se přetvoří na výdělkovou firmu. (Modráček 1931, 29) (Modráček 1947, 11-21) Nerovnost hlasů není třeba zavrhnout úplně, ale nesmí to zajít tak daleko, aby došlo k anulaci rozhodovacího práva menších podílníků. (Modráček 1931, 30) Naopak některé akciové společnosti a společnosti s ručením omezeným mohou být v podstatě družstvy, pokud se řídí výše zmíněnými družstevními principy. *„Vnější podniková forma sama o sobě nerozhoduje o tom, je-li podnik družstvem či nikoliv, nýbrž, jak jsem již řekl, rozhoduje způsob hospodářského provozu.“* (Modráček 1931, 27)

V družstevních podnicích je zásadní hospodářská služba, zisk tak ustupuje do pozadí. Na druhou stranu ale družstva musí určitý zisk vykazovat a mít přebytky, byť je jejich zásadní účel obstarat určité potřeby svým členům. Zisk je tak potřeba investovat do provozu družstva a případný přebytek rozdělit mezi členy dle míry jejich nákupu, práce či dodávek, popř. zřídit družstevní fond. (Modráček 1931, 27) Družstva jsou hospodářsky silná jen pokud poskytují hospodářskou službu členům pomocí součinnosti rovnocenných společníků na základě svépomoci. Podniky založené jen na altruismu a filantropii většinou živoří. Družstva jsou sice silně altruistická, ale neposkytují pouze almužny potřebným, povzbuzují členy k akci, k činnosti, ke spojení s ostatními potřebnými. *„Družstevník nelká malomocně v slzavém údolí, čeká na cizí pomoc, nýbrž prokopává horu, která je uzavírá; nezoufá nad převahou nevládného světa, nýbrž bojuje s ním.“* (Modráček 1931, 28-29)

Družstevní součinnost znamená nejen práva, ale i povinnosti. Družstevník musí podporovat družstvo nákupem, dodávat mu zboží, pracovat v něm atd. Proto se rozšiřuje morální odpovědnost členů družstva. Za kapitalistický podnik odpovídá správa, zdar družstev ale závisí nejen na správě, ale i na jeho členech. Jde o to, jak moc členové podporují své družstvo hospodářskou součinností, tj. jak jsou s ním solidární i ve špatných časech. Družstva tedy vyžadují od členů věrnost a smysl pro solidaritu. *„Bez solidarity není družstevní součinností, není družstevnictví.“* Proto má tak velký význam výchova k družstevnictví pomocí článků, přednášek, kurzů. Nedružstevním podnikům stačí jednoduše reklama, nemusí nikoho vychovávat, stačí jim zlákat odběratele. (Modráček 1931, 29-30)

Kapitalismus jako hospodářský systém představuje soustavu nesmiřitelných hospodářských protikladů – mezi zaměstnavateli a dělníky, mezi obchodníky a spotřebiteli, mezi domácnostmi a nájemníky, mezi věřiteli a dlužníky atd. (Modráček 1931, 31) Tyto skupiny se sice vzájemně potřebují, ale panuje mezi nimi nesmiřitelné nepřátelství. Výrobci chtějí prodávat co nejdražší a spotřebitelé chtějí nakupovat co nejlevněji. Družstevní zemědělské a dělnické kruhy doporučují dohodu, sblížení obou stran, budovat vztahy na družstevním základě. Obě strany mají společný zájem na vyloučení překupníků. (Modráček 1916, 5) Pokud by se obě strany dohodly, mohly by založit spousty společných hospodářských podniků. Dosud jsou ale místo toho zemědělci závislí na zprostředkovatelích. Společný zájem obou stran je nepopíratelný – jak je ale smířit? (Modráček 1916, 6) Konzumní družstva dokáží odstranit soukromého kapitalistického zprostředkovatele mezi spotřebitelem a výrobcem, a co víc – mnohá konzumní družstva mohou vzít výrobu do vlastních rukou a odstranit tak i průmyslového podnikatele. Modráček to dokládá anglickými, švýcarskými a německými konzumními družstvy, které zakládají vlastní mlýny, pekárny, mlékárny atd. Ale v zemědělství se tento postup neosvědčil, protože zakládat taková družstva v zemědělství je mnohem obtížnější. (Modráček 1916, 8) Mezi průmyslovou a zemědělskou výrobou jsou značné rozdíly, odlišují se pracovními metodami, pravidly řízení (statek nelze řídit stejně jako průmyslový podnik) apod. (Modráček 1916, 9)

I přesto ale při úpravě vztahu mezi zemědělstvím a průmyslem (stejně jako v ostatních hospodářských vztazích zmíněných dříve) existuje jediná rozumná cesta: kompromis. Průmyslové obyvatelstvo potřebuje zemědělské produkty a naopak zemědělci zase potřebují průmyslové spotřebitele. Je potřeba najít takové formy styku mezi oběma stranami, aby vydělaly a ani jedna nebyla v nevýhodě. (Modráček 1916, 21)

Náprava jejich vztahů je možná dvěma nezbytnými kroky:

- 1) Upravit jejich vzájemné styky tak, aby výměna zboží probíhala bez překupníků a zprostředkovatelů
- 2) Obě strany by měly fungovat ve společných podnicích, které zpracují zemědělské produkty na principu organizovaných dodávek a odbytu

První krok není nic nového, jsou s ním bohaté zkušenosti a statistiky dokládají jeho prospěšnost. Druhý krok ale představuje prozatím neprobádanou oblast. (Modráček 1916, 22) Kdyby se ale zorganizovaly dodávky a odbyty, došlo by k několikanásobnému zvětšení

přímých nákupů konzumních spolků u venkovských producentů. K tomu je potřeba jednak rozvětvenější a pohotovější prodejní organizace zemědělců - kromě Dánska je taková organizace všude teprve na začátku. (Modráček 1916, 27)

Pokud zemědělská ústředna přenechá dodávání zboží zemědělským družstvům organizaci konzumních družstev, obě strany se k sobě hospodářsky a morálně připojí. Konzumní družstva už nebudou jen odběratelé zemědělských družstev, ale budou i jejich dodavateli. To je mnohem lepší základ pro pevnější vztahy než obyčejný tržní styk. Na takovém vztahu se pak dá postavit celá družstevní oblast. (Modráček 1916, 30) Zemědělská družstva by se vzdala snah o zakládání vlastních konzumních spolků, zemědělci by tak vstupovali do všeobecných konzumních spolků. Zemědělské družstevní organizace, které budou částečně zásobovány konzumními družstvy, by se staly mimo členství v zemědělských ústřednách i členy těchto konzumních spolků a naopak. Odtud by už byl jen krůček ke společnému družstevnímu podnikání, tedy k formě "*obapolných*" hospodářských styků. "*Společné mlékárny, cukrovary, továrny na zpracování ovoce, zvířecích produktů, mlýny atd., kde na jedné straně dodali by členové potřebné suroviny a na druhé straně organisovaní konsumenti postarali by se o odběr všech nebo valné části vyrobených produktů? Jest to tak na snadě!*" (Modráček 1916, 31) Přitom se to zatím vidí jen zřídka, byť jisté zárodky existují v podobě lokálních konzumních spolků založených na venkově. Takové „souročenství“ mezi městy a venkovem neodstraní boje mezi nimi, ty neutichnou patrně nikdy, ovšem dojde k jejich značnému zmírnění. (Modráček 1916, 36)

Takto lze smířit všechny strany hospodářského systému, v podstatě tu pak nebudou dvě strany, ale jen jedna - v továrně bude dělník zaměstnanec i spoluvlastník, v konzumním spolku bude spotřebitel i obchodník (protože je to i jeho podnik), ve spořitelních družstvech bude dlužník členem a bude moci kontrolovat svého věřitele a správu družstva atd. I v takovém hospodářském systému bude určitý stupeň nespokojenosti, ovšem ta je koneckonců potřeba k zlepšování kvality apod. (Modráček 1931, 31) „*Žádné družstvo není dokonalým a všestranným ztělesněním družstevních principů a za nynějších poměrů ani nemůže býti.*“ Ale pokud se uplatňuje družstevní služba a součinnost, vytvoří se nové hospodářské a sociální vztahy, odlišné od těch současných. (Modráček 1931, 32)

Právě k vyřešení nejnebezpečnějšího třídního problému je potřeba zbavit dělníky charakteru námezdníků a udělat z nich zodpovědné, svéprávné činitele hospodářství. (Modráček 1918, 11) Jak již bylo zmíněno, výsledky práce si nezaslouženě přivlastňuje menšina, která žije v blahobytu. Většina ostatních pak žije v nedostatku, nejistotě. Socialismus chce nastolit nový spravedlivější hospodářský řád, kdy dělníci nepracují pro

bohaté, nýbrž podniky budou společně vlastnit, spravovat a řídit prostřednictvím volených zástupců nebo přímo. Cílem hospodářství tak už nebude vykořisťování a honba za ziskem, nýbrž snaha rozmnožit národní statky a zabezpečit blahobyt celého národa. Socialismus je tak podle Modráčka založen na stejných zásadách jako družstevnictví. (Modráček 1947, 13)

Hybná síla není zisk, ale snaha zabezpečit existenci a blahobyt všech. Hospodářská služba je výsledek pospolitě práce všech lidí způsobilých k práci, řízená volenými zástupci pracujících, kterým se ale také zodpovídají. *"Socialismus, dokonale proveden, není proto vlastně nic jiného, než veliké družstvo národních rozměrů nebo soustava družstev spojených v národní organizaci."* (Modráček 1947, 14)

Výsledky konzumního družstevnictví jsou takřka zázračné, během dvou generací se z chudého, proletářského prostředí v kapitalistickém systému stalo hnutí, které spravuje miliardové majetky. Proto je možné, že družstevní hnutí může nahradit kapitalismus. (Modráček 1947, 17)

Hospodářská a sociální situace dospěla do takového stadia, kdy už je možné pomalu přejít k demokratickému vývoji, podobně jako v politice. (Modráček 1926, 3)

Opravdová hospodářská demokracie znamená přítomnost hlavního principu, tedy spolurozhodování v řízení podniku. Je to komplikovaná záležitost, protože se dotýká majetkových práv vlastníků a vyžaduje od zaměstnaných smysl pro hospodářské potřeby a podřízení svých osobních zájmů. Proto je tato zásada dnes tak málo častá, vždyť i konzumní spolky a mnohá dělnická družstva se tomu brání. Proto se s ní setkáváme téměř jen u výrobních družstev. (Modráček 1926, 4)

Úspěch zásady účasti na zisku a podílnictví je silně závislý na prosperitě podniku. Proto se často v nepříznivých dobách opouští, je to jedna z jeho slabin. Požadavek účasti na zisku musí vzejít od samotných dělníků, protože podnikatelé z něj nemají takový užitek. Zato pro dělníka má význam obrovský - ani ne tak materiální, jako spíše sociální a kulturní. Dělník už nebude jen námezdník, bude moci kontrolovat podnik, což jej naučí realističtějšímu pohledu na hospodářské vztahy a na sociální život. (Modráček 1926, 5)

Vliv dělníků na správu podniku by byl prospěšný, praktická výchova by odstranila zbytečné obavy, které z ní někteří lidé mají. Spoluvlastnictví připravuje půdu pro opravdovou hospodářskou demokracii, proto je důležitější než jen pouhá účast na zisku. Kritika konkrétních případů, která se objevuje, míří nikoliv na myšlenku jako takovou - ta je správná - nýbrž na pokusy o její zneužití. (Modráček 1926, 6)

Družstevní hnutí je tak důležité hlavně tím, že učí občany hospodářské pospolitosti. Socialistické hospodářství je nutné budovat pomocí lidí, kteří mají smysl pro hospodářskou vzájemnost a solidaritu. Celý přechod k (družstevnímu) socialismu musí být dobrovolný,

jinak by se jednalo jen o další druh státního poddanství. Družstevní hnutí má vliv na šíření socialistických idejí, velkolepé úspěchy družstevního hnutí povznáší sebevědomí dělníků, poskytuje důkazy o tom, že je jejich cíl možný. I díky tomu socialismus tolik zmohutněl a proniknul i do nedělnických vrstev. (Modráček 1947, 19)

Ceny bude i v družstevním socialismu určovat konkurence, stejně tak i náklady. Konkurence je pro hospodářství velmi důležitá, díky ní dochází ke zlepšování služeb, vymýšlení nových výrobních postupů atd. (Modráček 1918, 227) Nový řád stále pronikavějším uplatňováním hospodářských družstevních forem povede k socialistické organizaci hospodářství a sociálního života, takže se lidé začnou mnohem více o hospodářství zajímat. (Modráček 1918, 229) *"Družstevnictví neposkytuje jen cenné hospodářské výhody lidu družstevně organisovanému - družstevnictví je zároveň jednou z velkých větví historického vývoje, jenž vede k sociální emancipaci pracujícího lidu, již zoveme socialismem, větší, která připravuje půdu a lid k uskutečnění toho cíle."* (Modráček 1947, 22)

Družstevnictví je sice méně produktivní než kapitalismus, ale zato vykazuje lepší sociální a celkové výsledky. Kapitalismus je produktivnější, ale dochází v něm k enormnímu plýtvání. Vyrábí čím dál více statků, zdokonaluje techniku výroby, ale na druhou stranu vytváří masy nezaměstnaných a "parazitů", kteří nemusí pracovat. *"Nebude-li družstevní způsob nikdy moci konkurovati s kapitalistickým vydřiduštvím, bude oproti tomu představovati opět racionelnější zužitkování pracovních a vůbec hospodářských sil národa."* (Modráček 1918, 239)

Také existují oblasti, kam družstevnictví nemůže zasahovat - do veřejných služeb, úřadů, ministerstev, nemocnic atd. (Modráček 1918, 223-225) Takové reformy nelze provést přes noc, je k tomu potřeba zmíněná hospodářská výchova občanů, reformy je potřeba provést postupně, krok za krokem, s pomocí dobře organizované administrativy.

Podmínkou socialistické činnosti je politická demokracie. Diktatura proletariátu nic nevyřeší a dříve či později by stejně musela být zrušena. (Modráček 1919, 7-8). Civilizační pokrok je podmíněn rozvojem demokracie, protože civilizace nepředstavuje jen vědu a techniku, ale i růst schopností kolektivů ke společnému řízení vlastních záležitostí a úkolů. K tomu je potřeba nárůst schopností potřebných k demokratické sebesprávě a s ní spojených morálních předpokladů. Principy demokracie jednou proniknou do všech stránek společnosti, tedy i do hospodářství. (Modráček 1931, 33)

FRANTIŠEK ŠIMÁČEK

(1834 - 1885)

"A proto jest povinností jednoho každého, kdo shledává spásu národa našeho v položení zdravého hospodářského základu, aby naklonil se svépomocným spolkům, klestil jim dráhu mezi lidem naším, pomáhal k mravnému odchovávaní a povznešení řemeslníků našich, by stali se k zakládání spolků těch zejména výrobných způsobilými, by dovedli z nich ve svůj prospěch těžiti." (Šimáček 1873, 19)

V 50. letech docházelo k zakládání záložen, které rychle rostly a rozšiřovaly se. Podle Šimáčka pomáhaly udržovat a rozmnožovat naši půdu, povznášely řemeslnictví, poskytovaly příležitost ke spoření, podporovaly vzdělávání, podněcovaly k zakládání národohospodářských podniků atd. Tento jejich blahodárný vliv by byl mnohem větší, pokud by se mezi lidmi našlo více dobré vůle a hlavně pokud by došlo k upravení zákonů. Současné zákonodárství záložnám zbytečně hází klacky pod nohy daněmi - zejména proto, že jsou záložny očerňovány z toho, že jsou politickými spolky. (Šimáček 1873, 5-6)

Kvůli takovým nevhodným podmínkám lidé začali záložny opouštět, zavládla lhostejnost, úpadek, dokonce jejich zneužívání k vlastnímu prospěchu, až z nich zůstal jen pouhý zlomek. *"Ba tak daleko to dospělo, že záložny nedovedly si udržeti ani časopis svůj z obětivosti vydávaný."* (Šimáček 1873, 6)

Ještě hůře dopadla potravní a výrobní družstva. Tam se nedostatek vhodné legislativy projevil nejvíce. Chyběla kontrola, povinnost dělat uzávěrky, bilance, scházelo vědomí odpovědnosti. Proto se mnohá potravní družstva dočkala smutného konce. Ještě více pak zamrzí rozpad výrobních spolků, od kterých si lidé mnoho slibovali, protože z nich měly vzniknout velké tovární podniky jako v Anglii. Právě výrobní družstva tak potřebují vhodnou právní úpravu nejvíce. (Šimáček 1873, 7) Je potřeba chopit se nových zákonů, těžit z nich, napravit zaostávání za Německem a Anglií. K tomu je nutná pevná a jednotná organizace (jako v Německu). (Šimáček 1873, 7-8)

To je důležité i kvůli tomu, že rozvojem vědy, průmyslu a převahou kapitálu dochází k

čím dál většímu ubývání počtu samostatných řemeslníků. (Šimáček 1873, 9) Miliony dříve samostatných řemeslníků se staly dělníky v továrnách. Pokud klesne poptávka, dojde buď k propouštění, nebo snížení mzdy. Dělníci jsou tak závislí na továrníkovi, na výkyvech trhu, mají velmi nejisté postavení. Kapitál se hromadí v rukou stále menšího počtu lidí, dělníků naopak přibývá. (Šimáček 1873, 10)

Překonat tento stav se dá jen samostatností a nezávislostí. *"Národ jest tím silnější, slavnější, šťastnější, čím více čítá mužů hospodářsky samostatných (...)." Čím více je takových nezávislých občanů, tím ideálnější je i společnost. Jak se dá ale k takovému stavu dopracovat?* (Šimáček 1873, 11)

Šimáček odmítá názory socialistů, i cestu státního dotování továren. (Šimáček 1873, 12) Ta správná cesta spočívá ve vlastní pomoci. Je to cesta k samostatnosti, léty osvědčená, dá se ukázat tisíce příkladů, zejména z Anglie. Svépomoc znamená přemýšlet, posuzovat své možnosti, okolnosti, omezit své potřeby, uchovávat přebytky, šetřit... Tím je možné získat prostředky k hospodářské samostatnosti, nezávislosti a vlastnímu podnikání. (Šimáček 1873, 14-15) Zásadní je podle Šimáčka neomezovat počet členů. Čím více je členů, tím větší dají dohromady kapitál a tím více mohou pracovat. (Šimáček 1873, 17-18) Účel družstev obecně je rozšířit majetek, zajistit se na stáří, vytvořit si finanční rezervy, dopřát vzdělání dětem, zachránit dělníky a řemeslníky před prací v továrně, zachovat si samostatnost, nezávislost apod. Družstva také představují spravedlivější způsob rozdělování důchodů ve společnosti. Proto jsou svépomocná družstva u nás tolik potřeba. Roste počet dělníků, naopak počet menších podnikatelů klesá. České řemeslo upadá kvůli nedostatku vzdělání a prostředků. (Šimáček 1873, 19)

Šimáček ukazuje jako příklad družstvo Rochdalských průkopníků. První roky se museli omezovat, ale postupně vybudovali mohutnou hospodářskou organizaci. (Šimáček 1873, 33-34) *"Zde podán první a nejvíce poučný příklad, kterak z pouhého potravního spolku vyvinují se na konec velkoobchodnické a továrnické podniky, a kterak s hmotným užítkem kráčí ruku v ruce mravní pokrok, duševní vzdělávání."* (Šimáček 1873, 52)

MAX WELLNER

(1838 - 1904)

Postavení vykořisťovaných dělníků se podle Wellnera nedá zlepšit jen jednou cestou. Je potřeba zavést vícero opatření, které by přitom nebyly na škodu celé společnosti. *"Řekne-li kdosi, pomoc že vězí ve spolcích svépomocných, krčí pessimista ramenoma s úsměvem dokládaje, že nestává universálního prostředku."* (Wellner 1874, 137) Jde o mravní výchovu a vzdělání, stavbu družstevních bytů pro dělníky, zakládání dělnických družstev - Ouly, záložny, výrobní a konzumní družstva, dále zavést zákon o maximální délce pracovní doby pro ženy a děti, povolení stávek, zavedení smírčích dělnických soudů, založení státního orgánu, který by dohlížel na dodržování dělnických zákonů, rezervování akcií pro dělníky (ti se tak stanou podílníky podniku, což vede k jeho rozkvětu) atd.

Ono zakládání dělnických družstev, ať už výrobních, konzumních či jiných, je ideální cíl, ke kterému má dělnictvo směřovat. K tomu je potřeba vzdělání, určitý nastřádaný kapitál a solidární ručení členů.

Podle Wellnera by členové měli vždy ručit celým majetkem, popř. alespoň minimální částkou. Pro družstva je to životně důležité. Rakouský zákon z roku 1872 navrhoval zrušení povinného neomezeného ručení a navíc by mohlo každé politické hejtmanství družstvo rozpustit. *"Pak ovšem zdaru spolků takových očekávati nelze."* (Wellner 1874, 148)

Nejvíce se u nás zakládají záložny a Ouly, jejich pokrok je chvályhodný a hodný veškeré podpory. (Wellner 1874, 162) Zásobují členy levnými a kvalitními potravinami. Většinou se jim daří a jejich počet neustále roste, vždy záleží na řádně vedeném účetnictví a vedení spolku. Často se ale setkáváme s nesvědomitým vedením účetnictví. Další problémy bývají s obchodníky, kteří nabízejí družstvu zboží na úvěr. Úvěry je potřeba využívat v rozumné míře, dle hospodářské situace, jinak hrozí předlužení družstva. K tomu je potřeba zkušené a moudré vedení. Podle Wellnera by se mělo uzákonit, aby všichni členové takového potravního družstva v případě jeho konkurzu ručili svým majetkem až do výše celého vkladu. Tím by se Ouly vedly ke správnosti a věřitelé by pak neutrpěli s takovými družstvy ztráty. (Wellner 1874, 243)

ANALÝZA / INTERPRETACE DOKUMENTŮ DLE VÝZKUMNÝCH OTÁZEK

Z předchozích kapitol je zřejmé, že všichni tito autoři píšou pouze o družstvech. V jejich dílech se nedaly dohledat žádné další organizace se sociálním cílem, u kterých by se zároveň dala prokázat i soustavná ekonomická aktivita. To jsou právě dvě nejdůležitější charakteristiky pro definici subjektů sociální ekonomiky - soustavná ekonomická činnost a sociální charakter. Co se těchto dvou dimenzí týče, jsou přítomny u všech autorů. Všichni autoři zdůrazňují, že družstvům nejde o zisk, zisk je jen prostředkem k určitému sociálnímu cíli (blíže viz dále). Toto tvrzení v sobě zároveň zahrnuje i druhou charakteristiku, totiž soustavnou ekonomickou aktivitu, protože pochopitelně nelze hovořit o zisku tam, kde žádná ekonomická aktivita není.

VÝZKUMNÉ OTÁZKY

1) Jaké myšlenky vybraných českých ekonomů a národohospodářů z let 1848 - 1948 jsou formulovány v souladu se zahraniční definicí subjektů sociální ekonomiky podle EMES?

Participační charakter sociálních podniků

a) Vysoký stupeň autonomie

Popisované subjekty jsou vždy nezávislé na státu, vždy jsou založeny samotnými občany, kteří je zároveň řídí (viz další charakteristika). Navíc mají provést hospodářské změny, které stát sám nevymůže nebo nechce vymoci. Tyto změny se týkají zejména negativních dopadů kapitalismu. Pokud se autoři zmiňují o pomoci od státu (Dvořák, Chleborad), vždy zdůrazňují, že je nutné si dávat pozor, aby zůstala autonomie družstev zachována. Družstva si musí umět své finanční prostředky obstarat sama, musí stát na vlastních nohách:

„Hlásící se potřebě nových investic není tím však ani zdaleka vyhověno, a bude tudíž velkým úkolem družstevních kruhů, aby nějakým zařízením se o krytí potřeby tohoto úvěru investičního postaraly. Jsou zde cesty dvě:

1. cesta svépomoci,

2. cesta pomoci státní.

(...) Pokud jde o to, které cestě dáti přednost, není třeba jistě mně zdůrazňovati, že družstevnictví musí státi na vlastních nohou a musí tudíž i v této věci vykonati vše, aby opatřilo si samo pro hlásící se potřebu investic družstevních potřebné prostředky svépomocnou cestou.“ (Dvořák 1923a, 27-28)

„Státní pomoc vedle přání Louis Blanců, Lassalleů a vídeňských socialistů jest přáním utopickým. (...) Následek toho bude, že na místě samostatného uvalen bude na národ průmysl podporovaný, aby k samostatnosti dospěv zase ustoupil podporovanému, to jest průmyslu, kterémuž na místě vydělávání bylo by účelem kořistění, a na místě práva pravidlem bylo násilí. Či nebylo by to násilí, uvalit' neslýchanou daň na práci nahromaděnou, poněvadž kapitál vydobyť neschopnou jest práce přítomná? (...) Ostatně učí i zkušenost', mnoho-li možno nadíti se od státní podpory. Francouzský sněm ústavodárný r. 1848 povolil tři miliony franků k zakládání tovaryštev podnikatelských. Podporovaná udržela se 4; nepodporovaných 11. Proto doporučuje tovarystvům podnikatelským rázné užívání své moci zákonné varuju před utopickými snahami po státní podpoře.“ (Chleborad 1869, 441-442)

Družstva mají být vždy oddělena od státu, kupř. Modráčkova idea družstevního socialismu se týká pouze oblasti hospodářství, nikoliv politiky.

b) Rozhodování nezávisí na výši vloženého kapitálu

O tomto bodě se vysloveně zmiňuje pouze Modráček, který tvrdí, že tato zásada nemusí být aplikována absolutně. Nikdy však nesmí narušovat integritu družstva tím, že by jej ovládala menšina jako v kapitalistickém podniku.

„Mnoho družstev – na příklad spolky konsumní a kampeličky – přiznávají každému členu pouze jeden hlas, i když upsal více podílů. To je demokracie absolutní, která nejlépe zabraňuje tomu, aby se družstvo nezvrhlo. Ale u družstev, jejichž provoz vyžaduje poměrně značných kapitálů, kde jednotliví členové vkládají do podniku často své jmění, kde risiko je značné, anebo kde povaha podniku vyžaduje veliké opatrnosti a důvěry u obecnstva, jako u

záložen, setkáváme se nezřídka s plurálním právem hlasovacím. Nelze je v těchto případech principiálně zavhrovati, nesmí však jíti tak daleko, aby anulovalo spolurozhodovací právo menších podílníků.“ (Modráček 1931, 29-30)

Ostatní autoři se o této zásadě vysloveně nezmiňují, byť se někteří odvolávají na rochdalské zásady, které tuto zásadu zavádějí (Chleborad, Macek, Šimáček).

"Jenom touto cestou můžete dodělati se úspěchů, kterýchž se domohli zákopníci rochdalští (...)." (Chleborad 1868b, 14)

"Pozdrželi jsme se u rochdalských pionýrů tak dlouho jedině z té příčiny, že ve spolku jejich vzešlo semínko, z něhož vzrostl mocný kmen spolkářství svépomocného nejen v Anglicku nýbrž po celém západním světě, v němž kapitál vede zápas s prací." (Šimáček 1873, 52)

Navíc by Dvořák a Macek těžko mohli hovořit o demokratizaci v hospodářství, pokud by se v družstvech podle nich mělo rozhodovat dle výše vloženého kapitálu.

c) Participační povaha podniku

Podle Modráčka by mělo být družstvo spravováno buď přímo členy, popřípadě jeho volenými zástupci. Macek by chtěl toto pravidlo převést na všechny podniky, tedy i kapitalistické. Zdůrazňuje přitom nešvar menší autority volených představitelů, protože lidé mívají tendenci je méně poslouchat, pokud si je sami zvolili.

„K tomu podniky družstevní zhusta trpí známou u nás nemocí demokracie, že totiž členové jich – stejně jako občané v demokratickém státě – nedovedou poslouchat svých zvolených vůdců. Lidé dnes přes všechno zaklínání se demokratismem lépe poslouchají „vrchnosti“ jmenované nebo samozvané, nežli vůdce zvoleného. Volič v obci nebo státě, stejně jako člen družstva, mívá zvrácený názor, že proto, že on poslance nebo funkcionáře zvolil, protože jej „udělal“, nemusí ho poslouchat...“ (Macek 1924, 18)

Podobně i Chleborad doporučuje volit ty nejlepší členy ze svého středu, a podle toho se k nim i chovat - s úctou a uznáním jejich autority.

„Ano, i tentokráte nebyvá výbor ctěn a vážen, když byl od členstva ustanoven svobodnou volbou! Zajisté zvolili ty, kteréž uznali mezi sebou za nejlepší. Proč nedáti tomu čest, komu

česť přísluší, a to zvláště tam, kde úcta jediným jest podílným (tantiemou) ze zisku obchodního? Nedostatek úcty účinkuje na výbor právě tak, jako hrubství pána k sluhovi : ztrácí chuť k dílu!“ (Chleborad 1869, 442-443)

Sociální dimenze sociálních podniků

a) Účel sociálního podniku je obecně prospěšná činnost

Jak již bylo zmíněno, tato charakteristika je přítomna u všech autorů. Družstva podle nich zlepšují sociální situaci chudých, dělníků, maloživnostníků, zemědělců, zkrátka všech, kdo jsou kapitalismem utlačováni a vykořisťováni. Díky družstvům si tak mohou dovolit přístupnější úvěry, byty, dosáhnou spravedlivější mzdy, nakoupí levnější a kvalitnější zboží, mohou díky nim zakládat vlastní větší podniky, takže dojde ke spravedlivějšímu rozdělení důchodů a decentralizaci hromadění kapitálu. Práce ve vlastním podniku navíc vede členy k větší pracovitosti. (Wellner, Mildschuh, Macek, Kampelík, Bouček, Bráf, Dvořák, Engliš, Horáček, Chleborad, Modráček). Členové také získají prostředky ke vzdělání, zajištění na stáří či zkrátka finanční rezervy (Wellner, Šimáček, Kampelík).

"Nanejvýš lze z pojmu družstva v širším smyslu vyjmouti užší pojem "čistého, vlastního" družstva, majícího za účel, přispívati ku zlepšení sociálního stavu nižších vrstev. Říkáme na př. v tomto smyslu, že jedná ten neb onen družstevník, to neb ono družstvo, nedružstevnický, hledí-li si více prospěchu vlastního, než-li prospěchu celého stavu; mluvíme v tomto smyslu o družstevních zásadách, diktovaných ohledem na zdar celého stavu, citem solidarity atd.." (Mildschuh 1911, 4)

"Takové ústavy, jako: banky, spořitelny, záložné kasy, úvěrné jednoty a j. jsou s to, z mála začínající, obyvatelstvo ku střídmosti, střízlivosti, spořivosti, pracovitosti, mohovitosti pěkně naváděti a tak ho v malých podílech k účastenství na velkém užitečném podniku aneb závodu zbuzovati." (Kampelík 1904, 14)

Družstva také zlepšují mravní úroveň členů a díky nim lze financovat i kulturní pozvednutí národa (Bouček, Dvořák, Kampelík, Šimáček, Wellner) a ničit lichvu (Bráf, Mildschuh, Bouček, Dvořák). S jejich pomocí dosáhnou členové samostatnosti a nezávislosti, což posílí národ jako celek (Šimáček, Dvořák, Chleborad, Modráček, Kampelík, Bráf).

"Tuť bylo jasně viděti, jak mohutnou organizací úvěru jsou našemu venkovu záložny naše, (...) Víme dobře, jak působily na rozličných místech k povznesení hospodářskému, víme, jak ničily lichvu, a nezapomeneme nikdy, že stály vždy v první řadě mezi podporovateli dobročinných a kulturních účelů národních." (Bráf 1923a, 58)

"Kollaturní spořitelny budou rozumnou pracovitost, spořivost, střízlivost u lidu podněcovati, proti schudnutí znamenité ho chrániti, mrtvé kapitálky v temnu dušené sbíratí, řemeslný průmysl podporovati, slovem na dobrý stav a mravnost služebnictva, dělnictva, řemeslnictva blahodajně působiti. A svrchovaný čas, abychom u nás penězím dobře rozumějíce, lépe jejic sílu zužitkovali, ve finančním rozumu prospívali, nechceme-li, aby nás severozápadní Europa svými miliony podmanila, chudobou nás spoutavši." (Kampelík 1904, 28).

Díky družstvům budou mít lidé větší radost z práce, budou na ni hrdí (Dvořák).

"V těchto všech případech vede družstevníky též touha po důstojnějším způsobu práce a jejím zhodnocení. Je to přece neskonale radostnější pocit, veze-li rolník svou čekanku do vlastní družstevní sušárny, nežli ocitá-li se před vážným kapitalistického cukrovaru (...)." (Dvořák 1922, 10)

Dále i Mildschuh tvrdí, že bez sociálního či solidárního elementu se nejedná o opravdové družstvo (viz citace výše).

b) Podnik je vytvořen skupinou občanů či organizací občanské společnosti

O této charakteristice se zmiňují všichni autoři. Družstvo je podnik, který je vždy založen skupinou občanů na bázi svépomoci. Zakládat by je měli lidé s vhodnými vlastnostmi (Bouček) .

„Ačkoliv snad naskytnou se tu a tam případy, kde bude takových vhodných osob nedostatek, tož možno s určitostí tvrditi, že mezi naším pokročilým českým rolnictvem najdou se po většině vždy občané k vedení spolku tohoto způsobí.“ (Bouček 1889, 7)

Dále by je měli zakládat ti, kteří jsou nejvíce postiženi současnou hospodářskou situací, měli by vzít iniciativu do vlastních rukou, rozhodnout se k akci. Družstevnictví představuje vždy aktivní snahu o zlepšení současných hospodářských i sociálních podmínek. (Bráf, Dvořák, Macek, Chleborad).

„Družstevnictví nikdy se nespokojilo s pouhým kritisováním hospodářských poměrů, nýbrž aktivní samostatnou účastí snaží se řešiti bolestné mnohdy obtíže doby. Tento kladný, tvůrčí element v družstevnictví tkívící, nelze dosti doceniti v době, jež po velké únavě válečné zvykla si více trpnému snižení, co doba přináší, nebo neplodnému pouze zaujímání stanoviska než namáhavé práci tvůrčí.“ (Dvořák 1923, 24)

„Ke konci několik slov o tom, kdo a jak má provádět tyto plány sociální reformy, směřující k odstranění důchodu z cizí práce. Především ti, kdo dosavadní soustavou nejvíce trpí. Družstva úvěrní zakládají dlužníci, trpící soukromou lichvou. Vzájemné pojišťovny zakládají lidé, nesoucí těžká rizika a bránící se tomu, aby z jejich nebezpeční a skutečného neštěstí těžil soukromý podnikatel. Konsumní spolky organizují spotřebitelé na obranu proti lichvě zbožím, bytová družstva tvoří nájemníci na obranu proti lichvě činžovní.“ (Macek 1921, 192)

c) Omezení rozdělení zisku

Čistý zisk, který družstva utrží, by se měl vždy vracet zpátky do družstva, popř. do družstevního fondu. (Bouček).

„Čistý zisk nerozděluje se členům, nýbrž shromažďuje se ve spolkové jmění, na němž jednotlivý člen nemá žádného podílu.“ (Bouček 1889, 9)

Naopak rozdělení čistého zisku mezi členy připouští Bráf, Engliš, Horáček, Chleborad a Macek. Modráček připouští obě varianty. Vždy je ale potřeba dbát na to, aby se zisk nestal hlavním účelem družstva.

"Jestliže však všeobecná záložna vyroste, dává úvěr každému, třeba je organisována jako družstvo, a vyhoví předpisu prostě tím, že uchazeče o úvěr přijme za člena, pak je zjevno, že tu už nejde o pravou kooperativu, nýbrž o podnik v družstevním plášti." (Engliš 1938, 869)

Ekonomické a podnikatelské dimenze sociálních podniků

a) Dlouhodobá soustavná ekonomická aktivita (produkce zboží a/nebo služeb)

Tato charakteristika je přítomna u všech autorů (viz výše).

b) Významná úroveň ekonomického rizika

Tato charakteristika úzce souvisí s předchozí, protože u každého družstva hrozí riziko, že zkrachuje. Jejich ekonomické úspěchy tak úzce souvisí s rozšiřováním družstevnictví. Členové družstev - zejména členové představenstva, ale i řadoví členové - musí mít potřebné technické, obchodní, účetní atd. znalosti a řádné pracovní návyky. (Horáček, Chleborad, Macek, Engliš, Horáček, Chleborad, Macek)

"Ke každému podnikání, a tedy i svépomocnému, nezbytně nutny jsou u vůdčích a řídicích osob - jak členů představenstev tak i výkonných sil - vlastnosti podnikatelské, znalosti technické i komerční. Kde těchto se nedostává - a zde bývá často bolavý bod svépomocného podnikání - tam ani toto podnikání úspěchu se nedodělá a maří slibné naděje v ně skládané."
(Horáček 1914, 372)

Družstva musí být ekonomicky stejně schopná či schopnější než kapitalistické podniky, jinak neuspějí. (Dvořák)

"Proces ku združstevnění děje se za volné konkurence s dosavadními podnikateli. V této konkurenci musí se družstva ukázati podniky schopnějšími života než podniky obchodní."
(Dvořák 1918, 10)

c) Minimální množství placené práce

O této charakteristice se takto otevřeně žádný autor nezmiňuje, nicméně každé družstvo vyžaduje organizovanou správu. U výrobních a zemědělských družstev je placená práce nezbytným předpokladem, ale např. spotřební či úvěrní družstvo by teoreticky mohlo mít vlastní správu provozovanou zdarma, aby mohla zboží či úvěry provozovat co nejlevněji. Bouček právě tuto zásadu v případě úvěrních družstev doporučuje, i když i on připouští, že alespoň minimální plat by měl dostávat pokladník. Žádný jiný autor se k této zásadě nevyjadřuje.

„Představenstvo a dozorčí rada vykonávají své úřady bezplatně, bez jakési odměny z čistého zisku. Pokladník, od něhož to požadovati nelze, aby vedení knih a písemností obstarával zdarma, dostává odměnu, kteráž obnáší 50 až 360 zl. za rok.“ (Bouček 1889, 8)

2) Jaké charakteristiky subjektů sociální ekonomiky jsou nové, vybraní autoři o nich nepíší?

Z předchozí výzkumné otázky tak vyplývá odpověď na nynější. Všechny charakteristiky subjektů sociální ekonomiky se vždy alespoň u některých autorů vyskytují, definice dle výzkumné organizace EMES tak v tomto smyslu nepřináší nic nového.

3) Jaké myšlenky byly v souladu se zahraniční definicí, ale jejich udržitelnost není reálná?

Zde se podařilo dohledat myšlenku zavedení dobrovolného družstevního hospodářského (tedy nikoliv politického) socialismu. Šlo o sociálně hospodářskou reformu, ve které podle Dvořáka měla družstva nahradit kapitalistický systém, a tím i námezdní poměr novou družstevní hospodářskou formou. Všichni tak měli být členy družstev a pracovali by v důstojných podmínkách s tím, že by měli díky podílu na zisku zájem na lepším pracovním výkonu.

Podobně i Macek a Modráček popisují svépomocný socialismus jako změnu současného hospodářského systému dle rochdalských zásad. V kapitalistických podnicích se tak nejprve zavede podílnictví na zisku a následně i zásada spolurozhodování na řízení.

"Vývoj k tomuto novému pracovnímu zřízení v soukromých podnicích půjde asi po stupních. Pravděpodobně se začne aspoň s podílnictvím na zisku (profit sharing) nebo už se spolupodnikáním Práce (copartnership); (...)." (Macek 1936, 135)

Družstva upraví své vzájemné styky tak, aby jak výrobci, tak spotřebitelé mohli fungovat ve společných podnicích. Takto propojeny budou všechny podniky, od továren až po konzumní a úvěrní družstva a dojde k propojení pracovních sil a podnikání.

"Nemá-li pracovní síla býti nadále zbožím, může se tak státi jen tehdy, jestliže každý pracovník bude míti pocit, že sám pracovní systém též spoluurčuje. Nikde nelze vzbuditi tento pocit účinněji než při formě podniků družstevních." (Dvořák 1920, 73)

„I v tomto smyslu je tudíž družstevní hnutí mnohem více než prostá svépomoc slabých lidí, usilujících zlepšiti své hospodářské postavení. Je předzvěstí nové doby, pro niž připravuje generace a pro niž – dokládám – formuluje též stěžejní zásady. Podtrhuji slovo „stěžejní zásady“, neboť nový hospodářský řád, k němuž kráčíme, nebude a nemůže býti založen na jiných zásadách nežli na těch, na nichž vzrostlo moderní družstevní hnutí: na hospodářské službě a hospodářské součinnosti rovných společníků.“ (Modráček 1931, 33)

Autoři si ale uvědomovali, že některé oblasti ale nejsou pro družstevnictví přístupné, zejména poskytování veřejných služeb jako nemocnic a úřadů (Modráček), popř. i zboží, u kterého se mění poptávka velmi rychle (Mildschuh).

"Bylo by čirou pošetilostí, chtít zaváděti družstevní systém do veřejných úřadů a institucí. Neumím si představit, která by na př. ministerstvo financí nebo války aneb obecní účtárna a veřejná nemocnice mohly býti proměněny v kooperativní podniky." (Modráček 1918, 224)

ZÁVĚR

Je zřejmé, že myšlenky sociální ekonomiky nejsou v českém ekonomickém myšlení ničím novým. Autoři vkládali do sociálních nebo solidárních přesahů ekonomiky (resp. do družstev) značné (někdy patrně přehnané) naděje. Uvědomovali si problémy, které s sebou nese kapitalismus - chudobu, vykořisťování, špatné pracovní podmínky, izolovanost, stahování se do sebe, zdravotní rizika atd. a snažili se je adresovat. Jejich řešení viděli ve svépomocných organizacích, založených na solidaritě a odpovědnosti - nejen za svou situaci, ale tak trochu i za situaci ostatních. Tyto podniky měly odstranit zbytečné obchodní překupníky, měly poskytovat kvalitnější a levnější zboží, nabídnout členům účast na zisku a rozhodování v podniku atd. Měla se tak nejen vyřešit "dělnická otázka", ale měly se tak osamostatnit všechny (dnešními slovy) sociálně znevýhodněné skupiny obyvatelstva, které tehdy často nebyly chráněny a podporovány sociálním státem. Tím mělo dojít k ekonomickému pozvednutí celého národa. Socioekonomické problémy se koneckonců nedají vyřešit bez pomoci občanů. (Bechetti 2014, 22) Celé 19. a první polovina 20. století jsou plné příkladů, kdy lidé, otřeseni ekonomickými či socioekonomickými podmínkami, projevíli solidaritu a založili podniky sociální ekonomiky. K tomu bylo potřeba i vědomí náležitosti k určité sociální skupině, kolektivní identity či sdíleného osudu. (Defourny, Develtere 2000, 25)

Autoři se často inspirovali ze zahraničí, ale nikdy nepřebírali cizí názory bezmyšlenkovitě, vždy je promýšleli a upravovali tak, aby vyhovovaly místním podmínkám. Tyto myšlenky u nás našly značnou odezvu, o čemž svědčí fakt, že první družstvo bylo na území dnešní České republiky založeno již v roce 1847, tedy jen tři po vzniku družstva v anglickém Rochdale. Zdárný rozvoj družstevnictví u nás bohužel na několik desetiletí přerušila druhá světová válka a zejména komunistický režim, který na družstevnictví (a jeho jméně) napáchal nesmírné škody, které jsou patrné dodnes. Přesto ale dochází k postupnému znovubudování autentických družstev - k 31.12.2014 jich v České republice bylo 1 413 s 210 587 členy. (Družstevní asociace ČR 2014, 23)

Výhoda sociální ekonomiky spočívá v tom, že kombinuje dle pohledu mainstreamového kapitalismu zdánlivě protichůdné prvky. Jde právě o sociální prvek, důraz na humanismus, řešení sociálních problémů, a zároveň i o výdělečnou činnost, o ekonomický prvek. A co víc - ukazuje, že je tato myšlenka v praxi životaschopná, v případě družstevnictví

již přes 170 let. Proto nelze vnímat egoismus jako jediný motivátor hospodářské činnosti. Mimo egoismu je tu i altruismus, vědomí pospolitosti, zášť, ale i láska k bližním, pracovitost i lenost, ctižádost, touha po přepychu i zápal pro vyšší mravní myšlenky. (Kaizl 1883, 26) Toto vše představuje jakýsi koktejl motivací lidské (nejen hospodářské) činnosti. Nenechme se tedy strhnout myšlenkou, že jediný "správný" kapitalismus usiluje především o co nejvyšší zisky. Jde to i jinak, lidštěji.

POUŽITÁ LITERATURA

Amin, Ash. Locating the social economy. In *The social economy. International Perspectives on Economic Solidarity*, 3-21. New York and London: Zed Books, 2009.

Bažantová, Illona. *Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení: vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948*. Praha: Prospektrum, 2002.

Bechetti, Leonardo. *Social/civil economy - and how it is gradually transforming the economic environment*. University of Rome Tor Vergata, 2014.

Bráf, Albín. *Albín Bráf, život a dílo. Díl třetí, Výbor statí z hospodářské a sociální politiky*. Praha: Vesmír, 1923.

Bráf, Albín. *Albín Bráf, život a dílo. Díl čtvrtý, Rozličné statí*. Praha: Vesmír, 1923a.

Bráf, Albín. *Spisy Dra. Albína Bráfa. Díl první, Nástin přednášek universitních. Sv. I, Národohospodářská theorie*. Praha: Sborník věd právních a státních, 1913.

Borzaga, Carlo. "Conclusions: Social Enterprises in Europe: A Diversity of Initiatives and Prospects." In *The Emergence of Social Enterprise*, edited by Jacques Defourny, 350-370. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2004.

Bouček, Jiří. *Potřeba osobního úvěru pro rolnictvo a záložny Raiffeisenovy*. Praha: M. Knapp, 1889.

Bouček, Jiří. *Záložny Raiffeisenovy a hospodářská společenstva*. Praha: M. Knapp, 1894.

Čechrák, Cyril. *Všeobecná ekonomika. Hospodářství výdělečné a politické*. Bratislava: Právnický, 1934
Disman, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2002.

Defourny, Jacques, and Patrick Develtere. "The Social Economy: The Worldwide Making of a Third Sector." In *Social Economy North and South*, 3-35. Leuven: KUL, 2000.

- Defourny, Jacques. "The EMES Approach of Social Enterprise in a Comparative Perspective and the Third Sector." In *Social Enterprise and the Third Sector*, edited by Marthe Nyssens, 42-65. New York: Routledge, 2014.
- Deverová, Lenka. "Legislativní rámec." In *Lidské zdroje v sociálních podnicích*. 46-87. Praha: Wolters Kluwer, 2015.
- Disman, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Karolinum: Praha, 2002.
- Dohnalová, Marie. *Sociální ekonomika, Sociální podnikání. Podnikání Pro Každého*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012.
- Dohnalová, Marie. "Sociální a solidární ekonomika - základ pro porozumění sociálním podnikům." In *Lidské zdroje v sociálních podnicích*. 13-45. Praha: Wolters Kluwer, 2015.
- Družstevní asociace ČR. *České družstevnictví a vybrané statistické údaje za rok 2014*. Praha, 2015 [online; cit. 2-12-2016]. Dostupné na internetu: <<http://www.dacr.cz/informace-dokumenty/>>
- Dvořák, Ladislav František. *Družstevnictví československé*. Praha: Ústřední jednota hospodářských družstev, 1920.
- Dvořák, Ladislav František. *Zemědělská družstva a zlidovění půdy*. Praha: Ústřední jednota hospodářských družstev, 1920a.
- Dvořák, Ladislav František. *Družstevní svazy u nás a v cizině*. Praha: : Ústřední jednota hospodářských družstev, 1922.
- Dvořák, Ladislav František. *Družstevnictví a státní politika družstevní*. Praha: Kampelíkův fond, 1923.
- Dvořák, Ladislav František. *Zásady a poslání vyšší české zemědělské školy družstevní*. Praha: Ústřední jednota hospodářských družstev, 1918.
- Dvořák, Ladislav František. *Zemědělské družstevnictví v republice čsl*. Praha: Masarykova akademie práce s podporou ministerstva školství a národní osvěty, 1934.

- Dvořák, Ladislav František. *Otázka ústřední družstevní pokladny*. Praha: Kampelíkův fond, 1923a.
- Engliš, Karel. *Hospodářské soustavy*. Praha: Spolek československých právníků Všeherd, 1990.
- Engliš, Karel. *Národní hospodářství*. Praha: Karel Engliš, 1946.
- Engliš, Karel. *Naše hospodářská a sociální práce: připojen hospodářsko-sociální program Československé národní demokracie, schválený valným sjezdem strany v úterý dne 25. března 1919*. Praha: Nákladem Tisk. odboru Československé národní demokracie, 1919.
- Engliš, Karel. *Sociální politika*. Praha: F. Topič, 1921.
- Engliš, Karel. *Soustava národního hospodářství: věda o pořádku, v kterém jednotlivci a národové pečují o udržení a zlepšení života. Svazek I*. Praha: Melantrich, 1938.
- Feierabend, Ladislav Karel. *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*. Vol. 1. Volary: Stehlík, 2007.
- Hendl, Jan. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005.
- Hendl, Jan. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1999.
- Horáček, Cyril. *Učebnice národohospodářské politiky. Oddíl druhý, Politika zemědělská a ostatní druhy prvovýroby*. Praha: Všeherd, 1914
- Hroch, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: SPN, 1985.
- Chleborad, Ladislav František. *Boj o majetek*. Brno: Tiskem a nákladem benediktinů rajhradských, 1884.
- Chleborad, Ladislav František. *O důležitosti životního pojišťování. Se zvláštním zřetelem na "Slavii," první českou banku pro vzájemné pojišťování života, zdraví, kapitálů a důchodů v Praze*. Praha: Mikuláš & Knapp, 1868.
- Chleborad, Ladislav František. *Pomoc chudým dělníkům: Jak se dá za nynějších poměrů nejsnadněji zjednat?* Praha: Tisk a sklad kněhtiskárny Dra. F. Skrejšovského, 1868a.

- Chleborad, Ladislav František. *Soustava národního hospodářství politického*. Praha: J. S. Skrejšovský, 1869.
- Chleborad, Ladislav František. *Spása dělnictva Československého*. Praha: Dělník, 1868b.
- Chleborad, Ladislav František. *Stručné dějiny spolku spravedlivých zákopníků Rochdaleských*. Praha: F. Rivnáč, 1867.
- Gruber, Josef. *Průmyslová politika*. Praha: Edvard Leschingr, 1910.
- Johanisová, Nad'a. *Ekonomičtí disidenti. Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení*. Volary: Stehlík, 2014.
- Kaizl, Josef. *Národní hospodářství: Pro studium akademické i soukromé v systematickém pořadu*. Praha: J. Fořt, 1883.
- Kampelík, František Cyril. *Prostředky proti zlým časům*. Hradec Králové: F.C. Kampelík, 1865.
- Kampelík, František Cyril. *Průmyslné návrhy, jakby zámožní a chudí občané z Čech, Moravy, Slezka i Slovenska, jsouce dokonalí řemeslníci a rozumní rolníci - místo útratného, nebezpečného stěhování-se do daleké Ameriky - ráděj vzorná, průmyslná, pěkná, orbou pověstná města, nebo nové osady na řídko zalidněných úrodných končinách rakouské říše pod ochranou c. k. vlády zakládati měli, aby před hrozivým zchudnutím a svízelem ještě v čas ubíhajecím, jakož i potomkům jejich dobře se vedlo*. Hradec Králové: F.C. Kampelík, 1859.
- Kampelík, František Cyril. *Kampelíkovy kolaturní spořitelny v létech šedesátých*. Praha: Ústřední jednota českých hospodářských společenstev v král. Českém, 1904.
- Kampelík, František Cyril. *Všeobecná assekurace proti škodlivým živlům, proti pádu dobytka, po krajích zařízená, výborně by u nás napomahala orbě, průmyslu rolnickému, 75-122*. In *Spisy Kampelíkovy*. Praha: Kampelíkův fond, 1922.
- Laville, Jean- Louis. "The Social Enterprise: Towards a Theoretical Socio-economic Approach." In *The Emergence of Social Enterprise*, edited by Marthe Nyssens, 312-332. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2004.
- Macek, Josef. *Cesta z krise*. Praha: Jan Laichter, 1936.

Macek, Josef. *Demokracie v hospodářství: Řeč pronesená v cyklu přednášek O demokracii, pořádaném sdruženými kulturními organizacemi v Praze*. Praha: Svaz národního osvobození, 1924.

Macek, Josef. *Socialismus*. Praha: Státní nakladatelství, 1925.

Macek, Josef. *Svépomoc na poli hospodářském*. Praha: Státní nakladatelství, 1923.

Macek, Josef. *O hmotných a nehmotných podmínkách kultury*. Praha: Pokrok, 1942.

Macek, Josef. *Problém ceny v socialismu*. Praha: Ústřední tiskové družstvo socialistické strany čsl. lidu pracujícího, 1921.

Macek, Josef. *Základy sociální politiky. Díl I., Úkoly a zásady*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), 1925a.

Mildschuh, Vilibald. *Národohospodářská politika: (výťah pro účely studia). Část I*. Praha: V.

Mildschuh, Vilibald. *Národohospodářská theorie. Díl I*. Praha: Všehrd, 1930.

Mildschuh, Vilibald. *O svépomocných družstvech: (vyjímaje družstva úvěrní), se zvláštním zřením ke stavu družstevnictví v království Českém*. Praha, 1911.

Modráček, František. *Družstevnictví a socialismus*. Praha: Československá sociální demokracie, propagační oddělení, 1947.

Modráček, František. *Důtklivé slovo k dělnictvu*. Praha: J. Havránek, 1904.

Modráček, František. *Konsumní hnutí a zemědělství: příspěvek k družstevní vzájemnosti měst a venkova*. Praha: Ústřední svaz čsl. družstev, 1916.

Modráček, František. "Několik slov úvodem." In *Na cestě k hospodářské demokracii*, 3-6. Praha: Lidová knihtiskárna A. Němec a spol., 1926.

Modráček, František. "Podstata a cíle družstevního hnutí." In *Družstevnictví a jeho hospodářské a sociální poslání v Československé republice: Cyklus deseti přednášek, uspořádaný Sociálním ústavem ČSR v říjnu 1930 až únoru 1931, o teoretické podstatě, historickém vývoji, síle, výkonnosti a cílech družstevního hnutí*, 22-33. Praha: Sociální ústav ČSR, 1931.

- Modráček, František. *Samospráva práce*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1918.
- Modráček, František. *Zabrání velkostatků a jejich osídlení*. Praha: Nákladem Socialistických Listů, 1919.
- Němcová, Lidmila. *Vybrané kapitoly z českého družstevnictví*. Praha: Družstevní asociace ČR, 2001.
- Noya, Antonella. "Executive Summary." In *The Social Economy: Building Inclusive Economies*, edited by Antonella Noya and Emma Clarence, 9-21. Paris: OECD, 2007.
- Rieger, František Ladislav. *Průmysl a postup výroby jeho v působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujícího*. Litomyšl: Antonín Augusta, 1860.
- Schumacher, Ernst Friedrich. *Malé je milé, aneb, Ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Brno: Doplněk, 2000.
- Smrčka, Ladislav. *Vývoj družstevnictví na území ČSFR*. Praha: Svépomoc, 1992.
- Slobodník, Jozef. *Sociální ekonomika v Evropské unii a její aplikace na podmínky České republiky*. Praha: Orfeus, 2004.
- EUROPE, SOCIAL ECONOMY. "Social Economy Europe." 2015. Accessed December 1, 2016. <http://www.socialeconomy.eu.org/who-see>.
- Svoboda, Jiří, ed. *160 let družstevnictví v České republice: 1847-2007*. Praha: Družstevní asociace ČR, 2006.
- Švaříček, Roman a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007.
- Bouček, Jiří. *Potřeba osobního úvěru pro rolnictvo a záložny Raiffeisenovy*. Praha: Národní jednota severočeská, 1889.
- Šimáček, František. *Zákon o svépomocných spolcích zejména záložnách, úvěrních, potravních, zásobních, výrobních spolcích, o společenstvech stavebních atd*. Praha: Josef Kolář, 1873.

Vávrová, Vladimíra – Sedlák, Robert. *150 let družstevnictví v České republice. Sborník dokumentů a statí ke 150. výročí družstevnictví v historických zemích Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Družstevní asociace ČR, 1997.

Vencovský, František. *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Vol. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1997.

Wellner, Max. *Hospodářství národní*. Tábor: Jan Nedvídek, 1874.

Zrzavý, Jan, Storch, David, Mihulka, Stanislav. *Jak se dělá evoluce: od sobeckého genu k rozmanitosti života*. Praha: Paseka, 2004.

Zwettler, Otto, Čapka, František a Vaculík, Jaroslav. *Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce*. Brno: Masarykova univerzita, 1996.